

Péterfy Gergely

ORPHEUS ÉS MASSINISSA

– Kazinczy Ferenc és Angelo Soliman –

– PhD értekezés –

Miskolc, 2007

Tartalom

Bevezetés helyett.....	3
A gordovány-színű arc.....	5
Mmadi Make.....	10
„Lass di ausstopfen”.....	27
A medikusok.....	31
Epididymis caput.....	37
Jugurthae similis.....	52
Übungsloge.....	67
Frater terribilis.....	104
Fraj maurerek societása.....	108
Philia.....	136
Alter ego.....	146
Egy Pelikán-ügyirat.....	161
Felhasznált irodalom.....	162

Vi nec e merito est Angelus inter bestias situs.

BEVEZETÉS HELYETT

2001-ben került a kezembe a Kazinczy Ferenc utazásai c. könyv,¹ amelyben Busa Margit közli a Kazinczy Ferenc kisebb dolgozatai néhány szövegét, így az Angelo Solimanra vonatkozó emlékezést is. A könyv hibáktól tarkított és zűrzavaros jegyzetapparátusa nem nyújtott elegendő tájékoztatást, ezért elkezdtem utána nézni Angelo Soliman és Kazinczy Ferenc kapcsolatának, és rövidesen kialakult bennem az elhatározás, hogy a témát feldolgozom. Hamarosan kiderült, hogy a szabadkőművességre itthon elérhető szakirodalom rendkívül szűkös, és a tárgy tekintetében döntő fontosságú levéltári anyag Bécsben található. Megpályáztam, és 2002-ben elnyertem az Eötvös-ösztöndíjat és négy hónapot tölthettem a téma kutatásával a bécsi Haus- Hof- und Staatsarchivban és az Österreichische Nationalbibliothekben.

---

¹ Kazinczy Ferenc utazásai 1773-1831, válogatta, szerkesztette, jegyzetelte dr. Busa Margit, Budapest-Miskolc, 1995

A GORDOVÁNY-SZÍNŰ² ARC

1. szöveg³

Hochverehrter Freund!

Wien, den 16-ten 9bris 1792

Ich wage es, Ihnen deutsch zu schreiben, eine Sprache, in welcher ich wenig geübt bin, in der Zuversicht, dass Sie nachsichtig seyn werden. Ich hatte schon vergessen, dass ich Sie gebeten, mir eine kleine Bouteille Tokayer Essence zu verschaffen. Ich wurde sehr überrascht, da ich Ihr schreiben erhielt. Ich danke Ihnen vielmahl für die gütige Erinnerung, die mir mehr schmeichelt, als mir 10 Antheil Tokayer Freude verursachten. Das, was ich Ihnen da gesagt habe, ist auf meiner Ehre wahr. Sie sind wohl glücklich, lieber Bruder Kazinczy, ein Eigenthum zu haben, so können Sie, gleich wie der Vatter der Wohlredenheit Roms, auf Ihrem Tusculanum sitzen, besuche Ihrer Freunde anzunehmen und vergenießt die Täge erneuern zu sehen.

Ich lebe ziemlich ruhig, entfernt von der grossen Welt, seh ich zuweilen die (!) Plötzliche Stats Veränderungen mit kaltem blute zu.

Leben Sie wohl, und recht wohl, und seyn Sie meiner Hochachtung und Freundschaft versichert.

Angelo Soliman

2. szöveg⁴

Áldás hamvaidra, tiszteletre méltó férjfiú! - A' több leveleit, mellyek mind francziáú! voltak írva, első megrettenésemben, Augustusban, 1794, Daykának minden leveleivel együtt, tűzbe vetettem, noha sem egyike, sem másika miatt nem vólt okom gondban lenni. Angelót én legelébb 1786-ban

² Kordován 1405 k.: Vándorszó; v.ö. Ang. cordovan, cordwain, ném. Korduan, Korduanleder, sp. cordobán, fr. cordouan; ol. Cordovano, friuli cordován, R. Curduan, gurduan, (N. Pirona); szb.-hv. Kordovan, le. R. Kordyban, kurdyban, 'kordovánbőr', az oroszban még 'kordovánbőrből készült cipő' is. Mindezek végső forrása a spanyolországi Córdoba (latinul Corduba) város nevének melléknévi származéka; tulajdonképpen jelentése tehát „córdobai“. Az elnevezés alapja az, hogy Córdobában az arab uralom idején fejlett bőripar alakult ki; v.ö. Arab qurtuba – u.a. A magyar szó forrása legvalószínűbben az olasz volt; a régi g-s kezdetű formák is minden bizonynal ide mutatnak.“ TESZ, Bp. 1970. 574-575.o.

³ KazLev II. 283.o.

⁴ u.o.

láttam, utólszor 1791.ben. Midőn az utolsó vizitemet tevém nála, 1791. Aug.-ban, feje turbán nélkül vólt, álla pedig beszappanozva. Könnyű képzeln, mint hatott meg ez a' véletlen látás. Őszülni kezdő haja olyan vólt, mint a' szürke moszkva – báránybőr, 's a' legfeketébb szerecsen orcza a' beszappanozott állal irtózatot contrastot csinált. - Vonásaiban 's ártatlan 's csak nem gyermeki mosolygásában egészen festette magát szelíd szép lelke. Még hallom első megszólítását: Bruder Kazinczy, ich danke ihnen für den köstlichen Tokayer, 's felém fordította tekenősbékai tenyerét, 's megcsókolt. Áldás, áldás, áldás reád, jó ember!

Széphalom, Aug. 8d. 1809.

3. szöveg (A Busa Margit olvasatában, által publikált szöveg)⁵

Midőn 1786. augusztusában prof. D'Este Viktornak⁶ társaságában Bécsbe utazám, kértem Estét, ki Angelónak ismeretségével dicsekedett, hogy találna módot, hogy őtet én is láthassam. Oh arra igen könnyű mód van, felelte Este: vígy fel egy pár butellija Tokajit, de minél édesebbet s nem tűzest, s küldd szállására; meglásd, nálad terem megköszönni. Vittem bort, s Este elküldé. - Néhány nap múlva azután hogy Bécsbe értem, egykor 7 óra előtt Este, ki velem egy háznál, de nem egy udvaron lakott, hozzám küld, hogy ki ne menjek; valaki van nála, aki látogatásomra lesz. - Hogy őket a hozzám jöveteltől megkönnyítsem, az izenet-hozóval lemenék Estéhez, s ím a szerecsen fejér de csíkos ruhában turbánnal ott áll. Felém fordította ki tenyerét s megcsókol köszönetül a jó borért. - Bort én neki 1788-ban is küldöttem, még pedig akkor essentia butelliákat is, s talán az azt köszönő levele van még nálam. Két levelét francia nyelven írtat elégettem 1794-ben.

Midőn Brigido⁷ talán 1787-ben lőcsei plébánus bóllaybachi (sic! Megjegyzés tőlem P.G.) hercegérsekké tetetett, neki Angelo hozata Bécsből Lőcsére a püspöki diplomát, s ezen alkalom(mal) Brigidoval együtt Angelo Kassára is eljött, s engem meglátogata.

1791 én Bécsben mulattam május olta augusztus végéig. Egy nap olyankor léptem be hozzá, midőn szakállát és bajuszát már beszappanozta, hogy megberetválkozhasson, s turbánja nem volt

⁵ Kazinczy Ferenc utazásai 1773-1831, válogatta, szerkesztette, jegyzetelte dr. Busa Margit, Budapest-Miskolc, 1995, 28-30.o.

⁶Victor d'Este, a fizika és a gazdaságtan professzora volt Kassán 1785-től . Számos tudományos társaság levelező tagja volt. 1782-ben lépett be a „Zur wahren Eintracht” páholyba, ahol Soliman akkor már frater terribilisként tevékenykedett.

⁷Brigido Mihály, azaz Michael Leopold Brigido az „ad Magnanimitatem” pesti páholy tagja volt Martinovicssal és Laczkovichcsal, Hajnóczyval, együtt. Abafi Lajos, Abafi Lajos, A szabadkőművesség története Magyarországon . - Bp. : Akad. K., 1993, 158.o.

fején. Haja oly göndör és szürke volt, mint a szürke bárány prémje, s elképzélhetni mint néze ki a szappanos állú szerecsen. Kért, hogy azalatt míg elkészül, menjek által a leányához, ki még akkor leány volt. Sőt engedd meg, mondtam, hogy a kisasszonyt ide hozassam, nem foglak én genírozni a beretválkozás közben. Megengedte. Által mentem, s a leányt elhoztam. Éppen Babette Koller vala nála, s a Solimán leánya ennek crayonnírozásait nézegette. - A kisasszony sárgás színű volt, de orra s ajaka nem mutatta szerecsen eredetét, hihető a két utolsóban anyjára, az elsőben atyjára ütött.

Comte Artoris (sic! Megjegyzés tőlem P.G.) testvére XVI. Lajosnak éppen akkor vala Bécsben, II. Leopoldot kérni, hogy a megszökésből éppen akkor Párizsba visszavitt bátyja kiszabadulhatása eránt tenne lépéseket. De ezen fontos misszio és a francia királyi familiának akkor történt elzáratása a könnyü embert el nem vonta attól, hogy közhelyen, pénzes bálban! Ne táncoljon. Angelo éppen ezen illetlenség felől szóla, s ezt kérdé tőlem: Aber lieber Bruder Kazinczy, sagen Sie mir wir ist dass die Bourbour keine Schätzung haben? A leánya beleszótt a szóba: Oh lieber Vater, lassen Sie Schätzung ofner genug das sir gute Füsse haben. Tudniillik Soliman kisasszony is egyike vala azoknak akiknek szerencséjek volt az elmúlt éjjel a királyfival táncolni.

Angelo kőműves volt a Born négyszegében, a neve Massinissa volt ottan. Némely felvételek alkalmával ő csinálta a Frater Terribilist.

Meghalván Angelo, a medikusok megtették a rendelést, hogy a test el ne temettessék, hanem vitessék vissza hozzájuk. Levonták bőrét, kitömték s felültették a Múseumban álló elefántra, s nyomtatott levélben adták tudtára Bécsnek, hogy Angelonak a bőre az, amelyet a kitömött elefánton láthatnak. - Bús leánya azt hitte, hogy tartozik azon tisztelettel az atyjának, s elment a császárhoz, s kérte, hogy parancsolna levetetését. - Úgy hallom levették, de igen sokszori sürgetés után.

4. szöveg⁸

Pályám emlékezete, II/XII.

Mint juthatok én Bécsben majd a tudós szerecsen ismerettségébe? Kérdém egy valakitől Kassán, ki Bécset és Angelo Solimant jól ismeré. Küldj neki egy pár butellia tokajit, felele ez, de nem a minél erősebbet, hanem a minél édesebbet, s kénytelen lesz hozzád eljönni.

Egy nap szállásom kapusa jó, s jelenti, hogy egy idegen akar velem szólani, s látat, ha hon vagyok-e. Ki az idegen? - Nem tudom. - Hol van? - Egy ismerősnél a első emeletben. - Lementem hozzá, hogy megmentsem a felfáradástól, mert én a harmadik emeletben laktam.

⁸ Kazinczy Ferenc, Pályám emlékezete, kiadta Abafi Lajos, Bp. 1879,

Midőn belépék, Angelo turbánnal, csíkos nyári dolmányban s világos színű kaftánban álla előttem, felém fordítá ki tekenősbéka-színű tenyerét, nekem jött, megcsókolt s köszönte ajándékomat. Az a gordovány-színű arc fehérlő fogaiival és szemeivel el nem borzaszta, szerencsént látni nem volt új dolog előttem, de az a tekenősbéka-színű tenyér elborzaszta. - Megkövetém bátorságomért, s kértem, tulajdonítsa merészségemet meggyőzhetetlen vágyomnak, hogy őtet, kit a történetek egy afrikai király gyermekéből magányossá változtatának, és a ki új hazájában lelke, tudományai s szíve által minden jók becsülését megnyerte, láthassam. Visszaadám látogatását, s lelkét úgy lelém fehérnek mint arcát feketének.”

A hétszer átírt szövegnek a Tudományos Gyűjteményben 1828-ban (I. T.Gy) megjelent és Kazinczy Gábor második (II.) másolatában a következő variánsokat tartalmazza (teljes terjedelmükben idézem Abafi összekötő mondatait is):

„(T.Gy. XI. 47.1.) Egy nap magyar ruhában, a Grabenen akadtam össze vele, s a sok szem ránk merede. - Nézd, mondá, mint néznek téged mentében, bakkancsodban, engem csíkos talárisomban. Nem azt hiszik-e, hogy te is Afrika gyermeke vagy?”

E helyett II-ben e jelenetet beszéli el: „Egykor 1791. azon pillanatban nyitám rá az ajtót, midőn beretvája kezében volt, hogy állát megkopassza. Álla már egészen be vala szappanozva, s nem vala fején a turbán. Apró göndör haja félig fekete, félig ősz szálakból állott, mint a szürke bárány bőre, s az a kordovány feketeségű homlok és arc, s az a beszappanozott fehér áll, a véres szem és szelíd hang, melylyel szólott, s az a szelíd lélek, mely a véres szemből kitekinte; rendes keverékben állának egymás mellett. Solimantól első pillantással megdöbbenék mindig, de a másik pillantás annál inkább vonza felé.”

Ugyan-e találkozást I-ben is elmondja (Tud. Gyűjt XII. 91.1.) a végét némileg változtatva s folytatva: „az a szelíd lélek, melylyel idvezlésemet elfogadá, oly ellenkezésben állának, hogy zavaromat nem titkolhatám. Elsikoltottam volna magam, ha akkor láttam vala először. - Kérlek, menj be ama ajtón; ott leled leányomat, Keller Babette kisasszonynál; mulass ott, míg általhozlak. Sőt engedd, hogy ide hívassam leányodat; én háttal ülök feléd, s beszélhetünk.

Soliman szeretetreméltó s művelt lelkű ember vala, s szép ismeretekkel bírt, kivált a históriákban. Szabad bemenése volt a legelső házakhoz, a közeprendűeknél igen kedvesen fogadtatott. Ismerte I. Ferencet, s tőle szeretve látta magát.

Soliman kisasszony épen nem kedvetlen arcvonásait bécsi születésű anyjától vevé, nem afrikai születésű atyjától. Orra hosszas, a mi nem jele a szerencsésnek, színe a nem barna

cigányé; sárgás inkább, mint feketés.

Angelót guta sújtá le a Grabenen, 1796 november 21.-én, élete 75-dik esztendejében. Az orvosi kar rendeltetve, hogy a test nekik adassék által, midőn kivivék a temető felé. Megnyúzzák azt, kitömték bőrét, s felültették az elefántra, mely a természeti dolgok muzeumában kitömve áll. A hív leány nem szűnt meg addig kívánni vissza atyja maradványait, míg kérése teljesíteték.”⁹

---

⁹ Kazinczy Ferenc, Pályám emlékezete, kiadta Abafi Lajos, Bp. 1879,

MMADI MAKE

Angelo Soliman életrajzát – még azt a kevés részletet is, amit egyáltalán tudni lehet – nem tartom feladatommak e helyütt teljes terjedelmében ismertetni. Az egyes fontos momentumokra a későbbiekben a forrás pontos megjelölésével utalok. Rövid életrajza a következő:

1721(?)

Angelo Soliman állítólag Mmadi-Make néven Fekete-Afrikában született. Karoline Pichler információi szerint Soliman ismerőseinek azt mesélte, hogy egy Pangusitlang (vagy Gangusilang) nevű ország a hazája, ahol az uralkodó vallás a „Gestirndienst” (Bauer már magyarázza: Sternanbetung)¹⁰. Népe a Magni Famori nevet viselte, királyuk Soliman édesapja volt. Édesanyját állítólag Fatumának hívták. Soliman állítólag még öreg korában is emlékezett gyerekkorában tanult dalokra.

1728 (?)

Családja törzsi háborúságnak esik áldozatául, a kisfiút a győztes törzs rabszolga-kereskedőknek adja el. Rabszolgaként Észak-Afrikába hurcolják, ahol egy rabszolga-kereskedő felesége veszi gondjaiba, aki Andrénak nevezi.

1730

Eladják egy messinai márkinőnek. Úrnője kísérője, házikedvence. A háznál szolgáló afrikai lány, Angelina veszi pártfogásába. Rendszeres oktatásban részesül, megtanul olaszul. Megkeresztelik, a keresztségben az Angelo Soliman nevet kapja. Keresztsége napját (**szeptember 11.**) később születésnapjának tekinti.

1732/34

A márki ajándékként a fiú tehetségére felfigyelő Johann Christian von Lobkowitz (1686-1753)

---

¹⁰ Bauer, Wilhelm A, *Angelo Soliman, der hochfürstliche Mohr – Ein exotisches Kapitel Alt-Wien*, Hrsg. von Monika Firla-Forkl, Berlin, Edition Ost, 1993. A továbbiakban: Bauer

herceghez kerül, aki ekkoriban a szicíliai osztrák-magyar hadsereg vezértábornagya (Generalfeldmarschall), és a márki házában gyakori vendég volt.

1732/34- 1753

További tanulmányokat folytat, németül tanul. A személyzet állandó tagja, a herceg bizalmasa és állandó kísérője. Urát több hadjáratba is elkíséri, 1734-ban Lombardiába, 1739-ben az erdélyi hadjáratba, 1746-ban a porosz hadjáratba, majd Magyarországra, melynek ezekben az években Lobkowitz herceg a hadseregtábornoka. Egy csatában megmenti a herceg életét.

1753-1768

Lobkowitz herceg halála után - ennek szóbeli rendelkezése alapján, mivel írott végrendelet nélkül halt meg - Joseph Wenzel von Lichtenstein (1696-1772) herceghez kerül. Caroline Pichler életrajza szerint ura halála után I. Ferenc felajánlotta Angelonak, hogy álljon a szolgálatába, amit ő azzal utasított el, hogy már elígérkezett Joseph Wenzel von Lichtensteinnek.

A hercegi ház könyvelésében hol Kammerdiener vagy fürstl. Lichtensteinischer Pensionär, hol mint Hofemeister, Hausofficier, hol egyszerűen mint „hochfürstliche Mohr” jelenik meg. Bauer és Pichler szerint funkciója egyszerre reprezentáció, tehát egyszerűen mint divatcikk, a hercegi háztartás része, gyakorlati tennivalóit ugyanakkor főkomornyikként látja el. E mellett ő volt „a szerencsétlenek és elnyomottak védőszelleme. Ő terjesztette a herceg elé... a kérelmezők folyamodványait. Táskája állandóan tele volt emlékeztetőkkel és kérelmező levelekkel. Amennyire képtelen volt arra, hogy a maga számára kérjen bármit is, ugyanolyan készséges és eredményes volt akkor, ha ezt mások számára kellett megtennie.”¹¹ 1760-ban elkíséri a herceget (a majdani) II. József és Pármai Izabella esküvőjére. A könyvelésben részletesen szerepel a „Mohr” díszöltözete és az arra fordított összeg.¹²

1764-1768

A herceg kíséretében Frankfurt am Mainban részt vesz II. József megkoronázásán. A herceg kérésére megpróbálja a szerencsáját a „Pharao” játékban, és 20 000 guldent nyer. A herceget Londonba és Párizsba is elkíséri. Solimant II. Józseffel többször látják karöltve sétálni.

1768 február 6-án a bécsi Stephansdomban titokban feleségül veszi a francia Magdalena

---

¹¹ In: Bauer, 44. o.

¹² u.o. 48.o.

Christianit, született Kellermannt, Anton Christiani özvegyét. A házassági anyakönyvben a házassági okmány¹³ mellett egy megjegyzés olvasható: „*Cop. 6. February a Chor Mgstro. Hoc Matrimonium ex Mandato Emi Card Archi Epi nemini reveletur* (kiemelés tőlem P.G.)” A megjegyzés tehát egyenesen Migazzi kardinális kérésére került a szövegbe. Magdalena annak a Kellermann generális, Duc de Valmy testvére, aki később Napoleon egyik főtisztje lesz. II. József császár – aki némelykor Solimannal karöltve sétálgatott - tud az esküvőről, felelőtlenül elkottyantja a tényt a hercegnek, aki nyomban elbocsátja Solimant. Kis házba költöznek Bécs egyik elővárosában, a mai Radetzkyplatz 4. és a Löwengasse 13 helyén.

1772

Öt évi házasság után megszületik a lányuk, Josephine. A Stephansdomban keresztelik meg, keresztanyja a közelebről nem ismert Stegnern bárónő, keresztapja Joseph Karl von Bender báró, a Bender&Cie. Bankház egyik tulajdonosa, a *Stadtschaubühne am Kärnthnerthor* igazgatója, aki Sonnenfels leveleiben is felbukkan, mint „*fiatal, gazdag bankár, aki hatalmas vagyonnal rendelkezik, és sokat áldoz arra, hogy a színházat talpra állítsa.*”¹⁴ Ekkorra Soliman már németül, olaszul, franciául, csehül, angolul beszél, és megtanul latinul (és feltehetően ógörögül is). Különböző stúdiumokba, legfőképp történettudományba mélyed.¹⁵

1773

Franz Joseph von Lichtenstein herceg (1726-1780), Joseph Wenzel von Lichtenstein unokaöccse és örököse, visszaveszi Solimant a hercegi szolgálatba. Solimant megteszi fia, Alois nevelőjének. Visszaköltöznek a hercegi palotába. Éves fizetése 600 fl., ami magasnak számít, hiszen Mozart udvari muzsikusként 800 fl.-t keresett évente.

1781-1786

¹³ Bauer, 55.o. „*Nobilis Dominus Angelus Soliman Maurus a Servitiis Celsissimi Principis Wenceslai a Lichtenstein natus in Africa Parentibus Accatholicis ipse est Catholicus et caelebs.*

Cum Nobili Domina Magdalena Christiano des Antony Christiano Secretarii apud Comitissimam Harrach defuncti vidua. Test de morte mariti offendit.

Testes. Franciscus Mathaeus Gottwald Secretarius apud Principem Wenceslaum de Lichtenstein.

Carolus Freiheit Universitäts Fechtmeister. Galdiator.

Dispensavit ipse Emus Cardls vivae vocis oraculo in tribus Den. Ambo deposuerunt juram. Lib. In presea. Denom testium. Meritus vero insuper iuravit se non esse mancipium.

A fide sacerdotali testor. Benedico. Cmgstr.“

Bauer külön felhívja a figyelmet annak bájára, hogy a szöveg megfogalmazója a „Fechtmeister“ -t „gladiator“-nak fordítja.

¹⁴ u.o. 61.o.

¹⁵ „Geschichte war sein Lieblingstudium“ u.o. 62. o.

A bécsi szabadkőműves „elitpáholy”, a „Zur wahren Eintrach”, majd ennek feloszlata után (1785) a „Zur Wahrheit” tagja. Mindkét páholyban tisztségeket tölt be. A herceg 1783-ban nyugdíjazza, de nem feledkezik meg róla: 1783-tól a Herrengasse 130-ban, a herceg házában laknak.

1786

52 évesen, hosszas betegeskedés után meghal a felesége, Magdalena. Vagyoni helyzetüket jól jellemzi a hagyatéki akta:

„Wohnung: im. Fürstl. Haus no. 130 in der Herrengasse.

Sterbtag: der 18te 7br 786.

Ob Testament: Keines, auch ohne Heiratsbrief.

Hätte auf Angabe des Witwes ausser den wenigen zum nötigen Gebrauch für die Tochter zu verwendeten Kleidungsstücken nichts hinterlassen. Man hat daher keine Sperre angetan.”¹⁶

Felesége halála után Pichler szerint Angelo sokat utazik. Lányával a Herrengasséból a Freyung 165-be költöznek.

1796

November 21-én az utcán szélütés éri. Azonnal meghal. Hazaviszik, Franz Thaller szobrászművész még aznap gipszmásolatot készít a felsőtestéről. Előbb az Allgemeines Krankenhaus patológiájára, majd a Burg egyik kocsiszínébe szállítják, ahol megnyúzzák, és bőrét a Franz Thaller által készített faszoborra feszítik. Néhány ruhán és kevés bútoron kívül semmi sem marad utána. Az inventáriumban egyetlen különös megjegyzés olvasható utolsó tételként (1.fl. értékre becsülve): „Auf dem Boden etwas Graffelwerk.”

Hitelezőinek követelései ellenben tetemesek voltak:

”H. Doktor Veith wie Dr. Vetter welcher die Zeitungsblätter einlegte

H. Doktor Böhm welcher 310 fl. Ansprach

H. Ignatz Olmigsky wohnhaft in der Ungargasse 352 welcher an dargeliehenen Geld 50. fl. Anmeldete

Obrostleutenant von Ritz 50 fl.

---

¹⁶ in: Bauer, 66.o.

*Hofrath von Mayer 300 fl.*¹⁷

Később von Mayer visszavonta követelését.

1796-1848

Soliman 1806-ig kiállítási tárgy a bárki által látogatható „K. K. Hofnaturalienkabinett”-ben. Dél-amerikai állatok preparátumai között, tollszoknyában, fejdísszel, három másik kitömött fekete társaságában. 1806-ban a következő igazgató, Karl von Schreibers, első intézkedéseként mind a négy kitömött testet a raktárba helyezteteti el, és valamennyi test talapzatára elődei eljárását nyíltan elítélő jelmondatot (Gedenksprüche) íratott. Solimané így szólt: *Vi nec e merito est Angelus inter bestias situs*. A raktár, benne a preparátumok az 1848-as harcok során kitört tűzvészben megsemmisül.

Angelo Solimanról a Wilhelm A. Bauer 1922-ben megjelent monográfiája óta¹⁸ megélnéklült érdeklődés ellenére sem tudunk túlságosan sokat. Jelenlegi ismereteink szerint az egyetlen általa írt és fennmaradt magánjellegű szöveg a Kazinczy Ferencnek szóló német nyelvű levél, amely 1792 november 16-án kelt Bécsben. A bécsi Haus- Hof- und Staatsarchiv gyűjteményében található még néhány tőle származó aláírás, egy francia nyelvű mondat, egyéb semmi. Még jellegzetesen „gyerekes”¹⁹ kézírását sem sikerült felfedeznem a Haus- Hof- und Staatsarchiv Vertrauliche Akten névtelen vagy vélhetően álnéven íródott szövegei között, mint ahogy a Massinissa, sem pedig a Jugurtha névvel sem találkoztam (ennek jelentőségét l. később). Mind Pichler, mind Grégoire²⁰ úgy tudja, hogy Angelo Soliman nem írt semmit. Egyedül Franz Gräffer megjegyzése²¹ utal arra, hogy esetleg mégis írt; saját neve alatt megjelent művéről azonban nem tudunk. Monika Firla 2003-ban megjelent könyvében²² vet fel néhány lehetőséget Soliman esetleges szerzőségével kapcsolatban (ld. lejjebb).

¹⁷ Bauer, . 70. o.

¹⁸ Wilhelm A. Bauer: *Angelo Soliman, der hochfürstliche Mohr – Ein exotisches Kapitel Alt-Wien*, Hrsg. von Monika Firla-Forkl, Berlin, Edition Ost, 1993. (Bauer)

¹⁹ Dr. Fazekas István levéltáros, a bécsi Haus-Hof- und Staatsarchiv magyar delegáltja ottjártamkor ezzel a jelzővel minősítette Angelo Soliman autográf aláírását

²⁰ „Quoiqu'Angelo Solimann n'ait rien publié, il mérite une des premières places entre les Nègres qui se sont distingués par un haut degré de culture, par des connoissances étendues, et plus encore par la moralité et l'excellence du caractère.“ (<http://pge.rastko.net/dirs/1/5/9/0/15907/15907-h/15907-h.htm>)

²¹ „Er war sehr unterrichtet, gelehrt; redete und schrieb viele Sprachen, war Schrifsteller...“ Franz Gräffer: Ein schwarzer Prinz in: *Kleine Wiener Memorien und Wiener Dosenstücke*, hrsg. Anton Schlossar, Gustav Gugitz, München, 1918, I. köt. 96.o.

²²Firla, Monika: *Angelo Soliman und seine Freunde Graf Franz Moritz von Lacy, Ignaz von Born, Johann Anton Mertens und Ferenc Kazinczy : "Segen, Segen, Segen auf Dich, guter Mann!"* / Monika Firla. – Wien : Tanz*Hotel/Art*Act Kunstverein, 2003.

Az 1794 augusztusában elégetett levelek tartalmáról Kazinczytól nem értesülünk, pusztán annyit tudunk meg, hogy Soliman azokat franciául írta. A II. szövegből kiderül, hogy Soliman és Kazinczy utoljára 1791 augusztusában találkoztak Bécsben. Amikor Soliman 1796-ban meghalt, Kazinczy még javában raboskodott, haláláról bizonytalan, hogy mikor értesült: valószínűtlen, hogy csak 1809-ben, amikor a II. szöveg keletkezett. Ez már csak azért is nehezen elképzelhető, mert már 1803-ban újra járt Bécsben.

Hogy Angelo Soliman életéről mégis számos dolog tudható, azt első sorban Henri Grégoire-nak (1750-1831) köszönhetjük. A párizsi abbé 1808-ban jelenttette meg „*De la littérature de Nègres*”²³ című munkáját, amely már 1809-két különböző német fordításban is megjelent.²⁴ Könyvében Grégoire az afrikai kultúrával foglalkozik, ezen kívül számos Európában, Észak-Amerikában és az Antillákon élt afrikai származású művész munkásságát mutatja be avval a céllal, hogy bebizonyítsa, a négerek ugyanolyan képességekkel rendelkeznek, mint az európaiak. Könyve megírására sok tekintetben Kant és Hume négerekről vallott nézeteinek cáfolni vágyása sarkallta. (Hume és Kant nézeteiről ld. Lejjebb.) Grégoire könyve negyedik fejezetének címe például így hangzik: *Qualités morales des Nègres. Amour du travail, courage, bravoure, tendresse paternelle et filiale, générosité, etc.*

Grégoire az anatómus Franz Joseph Galltól (1758-1828) hallott Angelo Solimanról. Gall a szellemi képességek agybeli elhelyezkedését, illetve ezen képességeknek a koponyaformán megfigyelhető megjelenését tanulmányozta, és kutatásait a négerekre is kiterjesztette.²⁵ Gall 1781-től 1805-ig Bécsben élt, ahol kutatási eredményeit nyilvános előadásokon ismertette. Nincs adat arra vonatkozóan, hogy személyesen ismerte Angelo Solimant, de joggal feltételezhető, hogy az előadásait látogató, a legújabb tudományos eredmények iránt érdeklődő közönség sokban egyezett azzal a körrel, amelyben Soliman forgott – mindenekelőtt ami a bécsi szabadkőműveseket illeti, akik sorában számos orvost és természettudóst találunk. Gall kutatásainak természete arra utal, hogy bizonyára nem hagyott volna ki egy ilyen különleges alkalmat, és egy ilyen kéréstől bizonyára Soliman sem zárkózott volna el.

²³ A mű teljes címe: *De la littérature des Nègres, ou Rechercher sur leurs facultés intellectuelles, leurs qualités morales et leur littérature; suivi de Notices sur la vie et les ouvrages des Nègres qui se sont distingués dans les Sciences, les Lettres et les Arts*, Paris, 1808

²⁴ Henri Grégoire: *Die Neger. Ein Beitrag zur Staats-und Menschenkunde*. Aus d. Französischen übers. (von Saul Ascher) Berlin, 1809. ill. Henri Grégoire: *Über die literatur der Neger, oder Untersuchungen über ihre Geistfähigkeiten, ihre sittlichen Eigenschaften und ihre Literatur, begleitet von Notizen über das Leben und die Schriften derjenigen Neger, die sich in Wissenschaften und Künsten auszeichneten*. Aus d. Französischen übersetzt von Paul Usteri), Tübingen, 1809.

²⁵ Franz Joseph Gall, G. Spurzheim: *Anatomie et physiologie du système nerveux en général et du cerveau en particulier*, Bd. IV, Paris, 1819, p. 85.

Gall 1807-ben Párizsba ment előadókörútra, s később le is telepedett ott.²⁶ Grégoire munkája fontos volt a kutatásaihoz, innen ered ismeretségük. Soliman története felkeltette a Grégoire érdeklődését, és egy bécsi francia diplomata közvetítésével felvette a kapcsolatot Eleonore von Fließszel²⁷, és megkérte rá, hogy gyűjtsön számára adatokat Angelo Solimanról.²⁸

Eleonore von Flies, lánykori nevén Eleonore Eskeles 1752-ben született Baruch Eskeles, magyarországi főrabbi lányaként, (a főrabbi a hivatalát egyébként Bécsben töltötte be.)²⁹ Eleonore bátyja az a Bernhard Eskeles, aki II. József majd II. Ferenc pénzügyi tanácsadója, később az Arnstein & Eskeles bankház elnöke volt. Bernhard 1792-ben kapta meg a nemességet,³⁰ húga is ez után használhatta nevében a „von” előtagot. Eleonore feleségül ment egy berlini kereskedőhöz, Moises Fließhez, azonban néhány év múlva elvált tőle, és a bátyjához költözött, akinek feleségével együtt szalont szerveztek.³¹ 1782-ben II. József kiutasítja Bécsből, 1802-ig Berlinben él. Hazatérése után saját szalont szervez³² Ezekből a körökből származik barátsága Caroline Pichlerrel, az írónővel, akivel örök barátság fűzte össze.

E szalonok látogatói, Soliman egykori barátai és ismerősei - sokan közülük a „Zur wahren Eintracht és a „Zur Wahrheit” nevű bécsi szabadkőműves páholyok tagjai, melyekhez Soliman is tartozott - mondták el Eleonore von Fliesnek mindazt, amit Solimanról tudtak. Eleonore von Flies a Grégoire kérésére összegyűjtött anyagot átadta Caroline Pichlernek, aki rövid életrajzot állított össze belőle. Az életrajzot, mielőtt Grégoire könyvének V. fejezeteként, francia fordításban megjelent volna, Pichler „*Der Neger Angelo Soliman*” címen publikálta a *Morgenblatt der gebildeten Stände*³³ c. lapban, amelyet ugyanaz a tübingeni Cotta Verlag jegyez, amely Grégoire könyvének Paul Usteri -féle német fordítását is megjelentette.

Pichler a cikkében nem utal arra, hogy Eleonore Flies segítségét is igénybe vette.³⁴ Ebből, és

²⁶ Constanz von Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben, 60 köt., Wien, 1856-1923, 5. köt, 1859, p. 65.

²⁷ Maga Grégoire erről így ír: „J'acquitte un devoir en révélant au public les noms des personnes à qui je dois la biographie de cet estimable Africain, dont le docteur Gall m'avoit parlé le premier. Sur la demande de mes concitoyens d'*Hautefort*, attaché ici aux relations extérieures, et *Dodun*, premier secrétaire de la légation française en Autriche, on s'empessa de satisfaire ma curiosité. Deux dames respectables de Vienne y mirent le plus grand zèle, Mad. de *Stief* et Mad. de *Picler*. On rassembla soigneusement les détails fournis par les amis de défunt Angelo. D'après ces matériaux, a été faite cette notice intéressante qu'on va lire. Dans la traduction française, elle perd pour l'élégance du style; car Mad. de *Picler*, qui l'a rédigée en allemand, possède le talent rare d'écrire également bien en prose et en vers. J'éprouve du plaisir en exprimant à ces personnes obligeantes ma juste reconnaissance.”
<http://pge.rastko.net/dirs/1/5/9/0/15907/15907-h/15907-h.htm>

²⁸ Monika Firla-Hermann Forkl: *Neue details zur Biographie von Angelo Soliman*, Etudes Germano-Africaines, nr. 14/1996, pp. 119-136.

²⁹ S. Wininger: *Große Jüdische National-Biographie*, 6. köt, Wien, 1941 S. 574.

³⁰ Wurzbach: *Biographisches Lexicon*, 4. köt. (1858) pp. 78-79.

³¹ Wurzbach: *Biographisches Lexicon*, 4. köt. (1858), p. 77.

³² Gustav Gugitz: *Zu einer Briefstelle Mozarts. Die Affaire Günther-Eskeles*, in: *Mozartmitteilungen* 3 (1921) p. 41-49.

³³ *Morgenblatt für gebildeten Stände*, Nr. 210, 1808 szeptember 1 (pp. 837-838)és Nr. 211, szeptember 2. (pp. 842-843)

³⁴ Eleonore Flies egyébként Goethe életében is felbukkan – neki szintén anyagot gyűjtött. Goethe naplójában 1808

abból a tényből, hogy barátságuk korántsem ért véget, nyilvánvalónak tetszik, hogy Eleonore Flies nem tört irodalmi babérokra, megelégedett a névtelen háttér munkával.

Georg Forster, a híres utazó, akiről a későbbiekben még lesz szó, 1784 július 16-tól szeptember 16-ig Bécsben tartózkodott, augusztus 13-án nyert felvételt a „Zur wahren Eintracht” páholyba. Szeptember 3-án ezt írja naplójába: „... velük volt Born is. Azon kívül Angelo, a derék mór testvér.”

Franz Arnold Gräffer, író és könyvkereskedő, aki 1782-ben született Bécsben, és 1852-ben halt meg ugyanott az *Irrenhausban*, több írásában is feldolgozza Angelo Soliman történetét.

„*Ein schwarzer Prinz*”³⁵ c. tárcájában Angelo Giovanni Casti (1724-1803) olasz költővel, a *Novelle galanti* és a *Gli Animalì parlanti* szerzőjével, Metastasio halála után Ausztria koszorús költőjével (*Poeta Cesario*) sétál a Burg-bástyán, s Casti megjósolja Solimannak, hogy „*man Ihre haut so einst auf holz aufziehen und öffentlich ausstellen werde.*” Gräffer röviden ismerteti Soliman életrajzát, hozzátéve a már idézett, elbizonytalanító megjegyzést Soliman írói ténykedéséről. Forrása az életrajz ismertetéséhez nyilván Pichler- életrajz Grégoire-féle változata szolgált alapul: „*Grégoire in seinem werke: De la littérature des Nègres hat ihm (t.i. Solimannak, kiegészítés tőlem, P.G.) ein schönes Denkmal gesetzt.*” Érdekes módon nincs tudomása arról, hogy a Grégoire-féle életrajz Pichlertől származik, mert hozzátézi: „*Auch Frau Pichler hat diesen verehrungswürdigen Zeitgenossen geschildert. Ich weiß aber nicht auswendig, in welchem Bande ihrer Schriften, und ob vor oder nach Grégoire.*” (Tekintve, hogy Caroline Pichler milyen terjedelmes életművet hagyott hátra, ez nem is csoda.)

Egy másik írásában, mely a „*Saint-Germain, der Unbegreifliche, bei den Adepten in Wien*”³⁶ címet viseli, Gräffer leírja Gräffer leírja nagybátyja, Rudolf Gräffer³⁷ találkozását Saint-Germainnel³⁸, aki ezekkel a szavakkal üdvözli őt: „*Ich kenne Sie durch Angelo Soliman, dem ich in Afrika Dienste geleistet.*”

Ezek után a „*Wundermann*” a következő mutatvánnyal kápráztatja el: papírt és íróeszközt kér, a papírt kettétépi, majd mindkét kezébe tollat fogva a két papírlapra egyszerre mindkét kezével

---

augusztus 31 és szeptember 11 között naponta említi von Eskelest – Karlsbadban mindeketten ekkor voltak fürdőkúrán, itt ismerkedtek meg. 1812-ben Eleonore ismert személyek aláírásait küldi el Goethének.

³⁵ Franz Gräffer: *Ein schwarzer Prinz* in: *Kleine Wiener Memorien und Wiener Dosenstücke*, hrsg. Anton Schlossar, Gustav Gugitz, München, 1918, I. köt. 95-97.o.

³⁶ u.o. 227 skk.

³⁷ Rudolf Gräffer, (1734-1817) könyvkereskedő, több bécsi páholy tagja. Részletesebben ld.uo. 406.o. 216. jegyzet.

³⁸ „*Saint-Germain... azt hirdette, hogy birtokában van az életelixírnek, úgyhogy már elmúlt 2000 éves. 1770 és 1774 között Párizsban tartózkodott és rózsakeresztesnek mondotta magát. Alakját és életét ma is legendák övezik. Egyes feltételezések szerint Saint-Germain gróf maga Rózsakeresztes Krisztián – esetleg annak reinkarnációja – volt. Várkonyi Nándor ugyanakkor II. Rákóczi Ferenc törvénytelen fiát tiszteli benne (Saint-Germain maga is emlegette, hogy a magyar fejedelem gyermeke), elmélete nyomán mások még tovább mennek, és azt állítják, hogy II. Rákóczi Ferenc és Saint-Germain gróf egy és ugyanaz a személy.*”Benedek Szabolcs, *A szabadkőművesség eredete*, Bp.2006, 91.o.

hajszálpontosan ugyanolyan betűkkel leírja ugyanazt a szöveget. „Nein, das ist Zauberei!” - kiált föl elképedve Gräffer. Saint-Germain hozzáfűzi, hogy *„Dies eine Blatt wünsche ich so schnell als möglich an Angelo bestellt. In einer Viertelstunde fährt er mit dem Fürsten Lichtenstein aus. Der Überbringer wird ein Schächtelchen erhalten.”*

Hogy miféle szolgálatot tett légyen Angelo Saint-Germainnek Afrikában, már ha egyáltalán történt bármi ilyesmi, nem pedig Gräffer írói fantáziájának terméke, arról semmi közelebbit nem tudni.

Gräffer 1849-ben megjelent *Neue Wiener Tabletten*³⁹ c. könyvében bukkan föl ismét Angelo Soliman. 1758-59-ben lakott Bécsben egy legendás szépségű fiatal algériai nő, egy bizonyos Fatima, aki a történet szerint meghívta magához Angelot, és ő is ugyanazt jósolta neki, amit Casti: hogy a bőrét fára feszítik, és kiállítják a publikum számára.

Ugyanennek a könyvnek a *„Geheimnisse der Ofenlochküche”* c. fejezetében két barát, Calvi és Linden, mindketten szabadkőművesek, pénz nélkül ácsorognak. Linden felveti, hogy talán „protektoruktól”, Angelo Solimantól kellene pénzt kérni, mire Calvi így válaszol: *„Der Schwarze ist ausgewechselt. Ich war heute schon dort, er aber hatte den verfluchten Einfall, mich durch den Jäger hinauswerfen zu lassen.”* Erre Linden felkiált: *„Ihnen das, mir das.... man kann ein berühmter Negerfürst sein, man kann einen Fürsten Lichtenstein zum Freund haben und bei ihm logieren, aber zum Hinauswerfenlassen hat man doch kein Recht! Wir sprechen uns, Afrikaner, ich bin Kavalier, wie Du!”*

1856-ban jelent meg Leopold Joseph Fitzinger *„Geschichte des kais. Kön. Hof-Naturalien-Cabinetes zu Wien”*⁴⁰ c. munkája. A szerző a mű *„Periode unter Franz II. (Franz I. Kaiser von Österreich) bis zu Ende des Jahres 1815”* című fejezetében a következőképpen írja le a „kiállítási tárgy” beszerzésének körülményeit:

„Am. 21. November 1796 starb zu Wien in seinem 75, Lebensjahre Angelo Soliman, ein Neger aus dem Stamme der Galla's und seit vielen Jahren eine in der Residenz allgemein bekannte, aber auch geschätzte und sehr geachtete Persönlichkeit. Die Schönheit seiner fein geschnittenen Gesichtszüge, so wie auch die Zartheit und Ebenmäßigkeit seines Baues, welche sich bis das späteste Greisenalter in wunderbarer Weise erhalten hatten, erregten in dem Kaiser Wunsch, denselben auch der späteren Zukunft zu erhalten und durch einen Künstler auf die sorgfältigste Weise präparieren zu lassen, um ihm einen Platz in seinem neugegründeten Museum anzuweisen.

Die Familie Soliman's, durch den Director Abbé Éberle von diesem Wunsche des Regenten

³⁹ Gräffer, Franz, *Neue Wiener Tabletten*, Wien, 1849, 71. o.

⁴⁰ Fitzinger, Leopold Joseph, *Geschichte des kais. kön. Hof-Naturalien-Cabinetes in Wien. 1. Abtheilung. Älteste Periode bis zum Tode Kaiser Leopold II. 1792.* In: *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 21, S. 433-479.

in Kenntnis gesetzt, willigte in jenes Begehren und der Bildhauer Franz Thaller, später Medailleur im k.k. Münz- und Antiken-Cabinete, übernahm die Präparation, welche im Hofe des k.k. Hofbibliothek-Gebäudes in einer Wagenremise vorgenommen wurde. Seine Leistung übertraf auch jede Erwartung, denn Gestalt sowohl als Gesichtszüge waren ein getreues Abbild des lebenden Originals, von welchem Thaller unmittelbar nach dem Tode einen Gypsabguß abgenommen hatte.

Angelo Soliman war in stehender Stellung mit zurückgerücktem rechten Fuße und vorgestreckter linker Hand dargestellt, mit einem Federgütel um die Lenden und einer Federkrone auf dem Haupte, die beide aus rothen, weißen und blauen, abwechselnd an einander gereihten Straußfedern zusammengesetzt waren. Arme und Beine waren mit einer Schnur weißer Glasperlen geziert und eine breite, aus gelblichweißen Münz- Porcellanschnecken (*Cypraea moneta*) zierlich geflochtene Halskette hing tief bis an die Brust herab.

Das vierte Zimmer endlich enthielt bloß eine einzige Landschaft, die eine tropische Waldgegend mit Strauchwerk, Wasserpartien und Geröhre darstellte. Hier bemerkte man ein Wasserschwein, einen Tapir, einige Bisamschweine und sehr viele amerikanische Sumpf- und Singvögel in mannigfaltiger gruppirt.

In demselben Zimmer, links von Ausgange, von welchem man durch einen langen Corridor an die Bibliothek und durch diese wieder auf die Haustreppe gelangte, befand sich in der Ecke ein mit grüner Ölfarbe ausgestrichener Glasschrank, dessen Thür, welche die Vorderwand des Schrankes bildete, mit einem Vorhange aus grünem Taffet verkleidet, und der in seinem Inneren hellroth angestrichen war. In diesem Schranke war Angelo Soliman verwahrt, der dem besuchendem Publicum, bevor dasselbe jene Abtheilung verließ von einem Diener besonders gezeigt wurde.”

Angelo tehát nem volt olyan mértékig közszemlére téve, mint a tapír vagy a vízidisznó, a lefüggönyözött szekrény – amilyenben majd egy másik kiállítási tárgy, Joseph Hammer is helyet kap – bizonyos fókig elkülöníti az állatoktól, megmutatásának ceremóniája, a szolga jelenléte, aki a függönnyt el, majd visszahúzza, elkülönült helyzete arra utal, hogy Eberle abbé, az akkori igazgató az emberi méltóságnak legalább a foszlányait meghagyta a mórnak, akit aztán a következő direktor, Karl Schreiber, legelső intézkedéseként végül a tetőtéri raktárba helyeztet át 1806-ban. Brabbée azonban beszámol róla, hogy Soliman gyötrelmei ezzel még nem értek véget, mert egy kis borralaló fejében a szolgák időről időre beengedtek a raktárba kíváncsiskodókat.

Az elkövetkező évtizedekben Angelo Solimanról elfeledkeznek. Wurzbach 1877-ben megjelent híres életrajzi lexikonjában⁴¹ bukkan föl legközelebb, a 35. kötet 248-251 oldalán. Wurzbach forrása természetesen szintén Pichler/Grégoire, a szócikkben azonban határozottan

⁴¹ Wurzbach, Constantin von: 'Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich. 60 Bd. Wien 1856-1891

negatívabb képet fest Angeloról, mint a forrásai.⁴² A kitömésről Wurzbachnál sem értesülünk.

1879-ben jelent meg G. Brabbée Sub Rosa című kis terjedelmű könyve, amely a bécsi szabadkőművesség érdekességeit dolgozza fel. Ennek a könyvnek az „Ein schwarzes Mitglied der Wiener Loge zur wahren Eintracht” fejezetében bukkan föl ismét Angelo. Brabbée már levéltári kutatásokat is végzett, és a „Zur wahren Eintracht” tagjainak jegyzékében talált Angelora vonatkozó adatokat, és érdekes megfigyeléseket tesz.

„Der Negerfrage hat in der Hauptstadt des damals unfreien Österreich schon vor mehr als 90 Jahren ihre praktische Lösung und zwar im bejahenden, und echt maurerischen Humanitätssinn gefunden. Denn die sehr ehrwürdige, gerechte und vollkommene Wiener Loge zur wahren Eintracht rechnete es sich zum Vergnügen, einen Vollblutneger aus dem ebenholzfarbenen Stamm der Magni Famori, den Sohn des Beherrschers von Pangutsiglang namens Mmadi-Make, nach seiner Taufe Angelo Soliman geheissen, in ihre Schoss aufzunehmen und in die Geheimnisse der königlichen Kunst einzuweihen. In zwei vor mir liegenden Brudervezeichnungen dieser Loge von der Jahren 5783 und 5785 erscheint er unter den 'anwesenden Ritter' sub Nr 17 und 73. Die Rubrik: Religion ist mit dem Wort katholisch ausgefüllt, die Rubrik: profaner stand aber in beiden Listen in bianco gelassen. Letzteres mit gutem Grund. Denn Angelos Stellung im gesellschaftlichen Leben Wiens war eben ein undefinierbares Etwas”.

Brabbée ezek után elmondja a Pichler- Grégoire-féle életrajzot, és Angelo bőrének halál utáni sorsáról is tudósít.

„Über ihn wäre ferner noch zu vermelden:

1. dass ihm auf befehl Kaiser Franz II. im Jahre 1796 die Haut über die Ohren gezogen
2. dass diese Haut auf Holz gespannt und so die frühere plastische Gestalt Angelo Solimans täuschend ähnlich darstellend zehn Jahre lang zur öffentlichen Besichtigung ausgestellt
3. dass diese auf Holz gespannte Haut oder die plastische Gestalt Brs Angelo Soliman ... unter großem Getöse durch Feuer und Flammen vertilgt und bei dieser Gelegenheit auch sein ehemaliger Meister vom Stuhl, der verfluchte Erzketzer, Atheist, Mönchsfeind und Freimaurer, der k.k. Hofrat I. von Born in effigie verbrannt wurde.”⁴³

Angelo Soliman történetének újra felfedezése Wilhelm A. Bauer (1888-1968) érdeme. Bauer a jeles ókortörténész, Adolf Bauer fia, klasszika-filológiát és régészetet tanult, érdeklődési

⁴² „...so traten denn wieder die wilden Elemente seines Negerblutes in den Vordergrund. Angelo wurde roh und jähzornig, und wäre wohl zuletzt ganz aus der Art geschlagen, wenn nicht der alte Haushofmeister (t.i. Lobkowitz herceg szolgája, kiegészítés tőlem P.G.) des Negerknaben sich angenommen und ihn unterrichtet hätte.“

⁴³ Idézi Bauer, Wilhelm: Angelo Soliman der hochfürstliche Mohr, 82.o.

köre azonban messze eredeti szakmájának határain kívül vezette. Tudományos újságíróként dolgozott Bécsben, majd 1930-ban politikai okokból elhagyta hazáját. A II. világháború alatt először Párizsban, majd Svájcban és Algériában élt. Több évi angliai, franciaországi és USA-beli tartózkodás után az ötvenes években tért vissza hazájába, ahol Otto E. Deutsch-csal együtt készítette el Mozart leveleinek és feljegyzéseinek kiadását.⁴⁴

A Soliman-biográfia írásánál Bauer Pichler szövegéből, ill. annak Grégoire-féle fordításából indult ki. Kutatásai tucatnyi levéltárba vezették el. Bauernek sikerült a Solimannal kapcsolatos anyagok jelentős részét feltárnia. Soliman-hagyaték nem lévén, Kazinczyval folytatott levelezéséről nem tudhatott, erre az osztrák és csehországi levéltárak semelyik általa ismert adata nem utalt.

Bauer Soliman-biográfiája szolgált alapanyagul Fritz von Herzmanovsky-Orlando drámájához (Apoll von Nichts oder Exzellenzen ausstopfen – Ein Unfug)⁴⁵, valamint Ludwig Fels „Soliman”⁴⁶ c. darabjához. Soliman felbukkan még Musil nagyregényében, *A tulajdonságok nélküli emberben*, Conny Hannes Meyer „Angelo Soliman oder Die schwarze Bekanntschaft (1981-1983)” c. művében és Dušan Šimko: *Esterházyho lokaj* (2000) című regényében is.

Bauer monográfiáját 1993-ban adta ki újra és látta el előszóval Monika Firla, aki azóta több dolgozatot publikált, és több fontos nyomra is akadt Solimannal kapcsolatban.⁴⁷ 1993-ban ő jelentette meg újra Bauer monográfiáját, melyhez előszót is írt. Hermann Forkl-lal együtt írt tanulmányában⁴⁸ beszámol a Rollettmuseum Baden bei Wienben őrzött, afrikaiakról készült gipszbüszttökről, melyek közül egyikben felfedezi Angelo Solimanét, melyet Franz Thaller készített közvetlenül Angelo halála után. Ugyanebben a tanulmányában tisztázza, ki is volt a Grégoire által említett, rejtélyes Madame de Stief, akiben Baruch Eskeles lányára, Stefi Eskelesre ismer. Szintén Ebben a tanulmányban deríti fel azt a problémát, amely Soliman állítólagos korábbi nevével, a

⁴⁴ Wilhelm A. Bauer, Otto Erich Deutsch és Joseph Heinz Eibl, szerk., *Wolfgang Amadeus Mozart: Briefe und Aufzeichnungen. Gesamtausgabe*, Kassel, 1962-75

⁴⁵ Fritz von Herzmanovsky-Orlando. :Sämtliche Werke in zehn Bd. / Bd. 5 / Zwischen Prosa und Drama : erzählte und dramatisierte Fassungen gleicher Stoffe ; Der Kommandant von Kalymnos. Die Krone von Byzanz. Apoll von Nichts. Exzellenzen ausstopfen - ein Unfug. Der verirrte böse Hund - 1986

⁴⁶ Fels, Ludwig: "Soliman", in: Soliman: Liebling: Zwei Stücke, Frankfurt/M. 1991, S. 7-76

⁴⁷ Firla, Monika : *Angelo Soliman in der Wiener Gesellschaft vom 18. bis 20. Jahrhundert*. In: Gerhard Höpp (Hrsg.) 1996, S. 69-96.1996 *Kants Thesen vom "Nationalcharakter" der Afrikaner, seine Quellen und der nicht vorhandene 'Zeitgeist'*. In: Mitteilungen des Instituts für Wissenschaft und Kunst [Wien] 52, Nr. 3 (= zugleich Themenheft "Rassismus und Kulturalismus"), S. 7-17.1997; *Die multifunktionale Projektionsfigur? – Angelo Soliman (um 1721-1796) auf der Bühne des 20. Jahrhunderts*. Vortrag, gehalten auf dem Deutschen Afrikanistentag in Bayreuth 1998. Unveröffentlichtes Manuskript.1998; *Bemerkungen zu zwei kontroversen Punkte in der Biographie Angelo Solimans (um 1721-1796)*. In: Aufklärung – Vormärz – Revolution. Jahrbuch der »Internationalen Forschungsstelle Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa von 1770-1850« an der Universität Innsbruck 18/19, S. 25-39.1998/99; *Die Afrikaner-Büsten im Rollettmuseum Baden bei Wien*. Eine österreichisch-baden-württembergische Sammlung. Mit einem Gutachten zur Büste Angelo Solimans von Maria Teschler-Nicola, Georg Ernst Franzke und Vera M.F. Hammer. In: Tribus 48, S. 67-103.1999; Firla, Monika/Forkl, Hermann : *Neue Details zur Biographie von Angelo Soliman (um 1721-1796)*. In: Etudes Germano-Africaines 14, S. 119-136.1996

⁴⁸ Firla, Monika-Hermann Forkl: *Neue details zur Biographie von Angelo Soliman*, Etudes Germano-Africaines, nr. 14/1996, pp. 119-136.

Mmadi Makéval kapcsolatos. 1993-ban megjelent tanulmányában⁴⁹ Soliman Ignaz von Bornhoz, Franz Moritz von Lacyhoz, Johann Mertenshez fűződő kapcsolatával összefüggő kutatásainak eredményeit közli, továbbá Fried István Kazinczynak Angelo Solimanról szóló, addig publikálatlan szövegét és a Busa- Margit -féle olvasatot osztja meg a német olvasókkal, és von le a szövegek alapján Angelo és Kazinczy barátságára következtetéseket.

Fried István csak részben publikálta⁵⁰ a 2. szöveget, amely Angelo Soliman és Kazinczy Ferenc barátságára valamint bécsi ismeretségi körükre nézve döntő fontosságú. A szöveg teljes terjedelmében a Busa Margit kiadásában jelent meg – és okozott bonyodalmakat (lásd lejjebb).

Caroline Pichler értesülése szerint Angelo Soliman 1721-ben született valahol Fekete-Afrikában. Pichler több információval is rendelkezik: az egyik szerint egy „Pangusitlang” vagy „Gangusilang”nevű országban született, ezt az országot azonban máshol nem említik, rá a Solimannal kapcsolatos szövegeken kívül semmilyen egyéb utalást nem találtam. Monika Firla veti fel azt a lehetőséget, hogy a név talán a „Guği” szóból ered – e néven sokáig fennállt egy galla törzsszövetség. A szó hangzása alapján (Pangusitlang) elképzelhető, hogy az valamilyen játékos-humanista névalkotás a *pan* görög elő-, és a *land* német utótaggal, amelyet Soliman esetleg gyerekkorában hallhatott első „gazdától”, a végső alak pedig valamiféle gyereknyelvi torzulás végeredménye.

Ugyancsak feltételezhetően magától Solimantól származik az az információ, hogy az apja egy *Magni famori* nevű nép uralkodója volt. Bauer szerint a Magni Famori a Mannah Farah törzsnév latinizált változata (ez nyelvileg sokkal szignifikánsabb, mint a *Pangusitlang* esetében az általam előbb felvetett lehetőség, de párhuzamként kétségtelenül erősíti az előbbit), mely a gallák egyik csoportját jelölte.⁵¹ . Hogy ez a törzsnév Soliman emlékezetében őrződött-e meg, vagy később hallott róla, eldönthetetlen, de talán ez a név is gyermek- vagy ifjúkorának tanulmányai során „indoeurópaizálódott”.

Bauernek egy közelebről meg nem nevezett szakértő azt állította, hogy bizonyos antropológiai vonások alapján Soliman oromo (az akkoriban használatos, historikus elnevezés szerint galla) eredetű.⁵² Az oromo népcsoport a mai Észak-Etiópia és Dél-Kenya területén él. Monika Firla azonban rámutat arra a körülményre, hogy amennyiben Soliman tényleg oromo, akkor

⁴⁹Firla, Monika: "Segen, Segen, Segen auf Dich, guter Mann!" Angelo Soliman und seine Freunde Graf Franz Moritz von Lacy, Ignaz von Born, Johann Anton Mertens und Ferenc Kazinczy :/ Monika Firla. –Wien : Tanz*Hotel/Art*Act Kunstverein, 2003.

⁵⁰ Ferencz Kazinczy und Österreich aufgrund einiger Handschriften in der Széchényi-Nationalbibliothek. In: István Németh/ András Vizkelety (Hrsg.) Ex Libris et manuscripts. Quellen, Editionen, Untersuchungen zur österreichischen und ungarischen Geistesgeschichte. Budapest/Wien, 27-36.o.

⁵¹ Bauer, 28. o.

⁵² „... späterhin ein Gelehrter dezidiert erklärt hat, Angelo Soliman sei ein Galla, also kein neger im anthropologischen Sinn des Wortes, sondern ein Hamit gewesen.” (Bauer, 28.o.) Általánosan elterjedt volt akkoriban a tévhit, hogy a galla törzs hamita eredetű.

semmiképp sem szállíthatták foglyul ejtése után spanyol hajón észak felé, mivel a spanyol rabszolgakereskedők a 18. század elején még csak a nyugat-afrikai partok környékéig terjeszkedtek⁵³. Ugyancsak Monika Firla veti fel egy későbbi tanulmányában⁵⁴ azt az antropológiai szempontot, hogy a fennmaradt ábrázolások, valamint a közvetlenül a halála után a szobrász Franz Thaller által készített halotti gipszbüsztt alapján Soliman nem látszik tipikusan oromónak.

Angelo Soliman királyfinak vallotta magát, Bécs – és Európa- szerte ez a hír terjedt róla, mint ezt Kazinczynál is láthattuk. Pichler – és őt követve Grégoire – úgy tudja, hogy Angelo Soliman neve eredetileg Mmadi Make volt, ez az információ is nyilván magától Solimantól ered, mint Pichlernek az az értesülése is, hogy még öreg korában is számos dalt tudott az anyanyelvén, s ezeket elérzékenyülve énekelte.

A wandalai arab krónikákból értesülünk Wándala királyság uralkodójáról, akit hol Madi Makia, Mahamadi Makiya, hol pedig Muhamada Makiya néven emlegetnek, 1720-ban született és 1742/3-tól 1760-ig uralkodott.⁵⁵ A Wándala királyság a mai Észak-Kamerun és Északkelet-Nigéria területén működött. Mmadi Make apja Bukar Aaji, anyja – Bukar Aaji feleségeinek egyike - egy bizonyos Makia, Makiya vagy Make volt. A névnek Makiya a klasszikus arab, a Make a wandala formája. A Madi név a Muhammad Wándala királyságban használt rövidítése, neve jelentése tehát „Make fia”, amely különösen praktikus név a soknejűség intézményében.⁵⁶ Bukar Aaji vezette be és fia, majd követője a trónon, Mmadi Make erősítette meg a Wandala királyságban az iszlámot és a körülmetélést.

Mmadi Makét soha senki nem rabolta el és nem adta el rabszolgának, hanem 40 éven keresztül uralkodott alattvalóin. Nevének jelentése, „Make fia” arra utal, hogy az anyját nem hívták Fatumának, mint ahogy arról Pichlertől Solimannal kapcsolatban értesülünk

Pichler arról is beszámol, hogy abban a királyságban, ahol gyerekként – királyfiként – Angelo Soliman (az állítólagos kis Mmadi Make) élt, a közelükben két fehér család is lakott. Firla szerint ez a milió megfelel a 18. századi Wándala és Borno Kanem társadalmi környezetének, ahol számos arab kereskedő, zarándok és utazó fordult meg vagy töltött hosszabb időt, továbbá számos török katonai tanácsadó. A „fehérek” alatt lehetséges, hogy esetleg annak a tizenöt európainak a leszármazottjait értendők, akiket C Omar, Borno Kamen uralkodója 1634-ben kapott ajándékba a tripoli török pasától.⁵⁷

Angelo Soliman esetleges wandalai eredetére utalhat az is, hogy Pichler életrajza szerint a

---

⁵³ Firla, Bauer, 15. o.

⁵⁴ Firla, Neue Details, zur Biographie von Angelo Soliman (um 1721-1796), In: Etudes Germano-Africaines 14, S. 119-136.1996 122. o.

⁵⁵ u.o.123.o.

⁵⁶ u.o.

⁵⁷ u.o.125-126.o.

combján volt egy tetoválás (Pichler *valami feliratról* beszél, Bauer nevezi *tetoválásnak*). Firla szerint Fekete-Afrikában a korban a tetoválás ritka, a szkarifikáció ellenben gyakoribb volt, Fekete-Afrikában ez azonban szinte soha nem került a combra. A combon megjelenő szkarifikációk ellenben igen jellemzőek Wándalára, ahol a szabadok combjára három hosszú vonalat karcoltak be, megkülönböztetendő őket a szolgálaktól. Pichler szerint Soliman mindvégig bízott abban, hogy esetleg a combján lévő jelekből rokonai szerencsés esetben esetleg felismerik.

Nem deríthető ki, hogyan és kitől hallott Soliman Mmadi Make királyról, Wándala uralkodójáról. Firla felveti a lehetőséget, hogy esetleg Angelina, a messinai márkinő szolgálja, Soliman pártfogója – és névadója – mesélt neki róla. 1720 és 1742-43 között állt fenn Wándalában az a helyzet, hogy Bukar Aaji uralkodott, és fia, Make gyermeke volt a „királyfi”. Ha Angelina Wándalából származott, ez könnyen megtörténhetett, Angelináról azonban semmit sem tudni.

A másik lehetőség, amelyet Firla felvet, az, hogy számos ifjúkori utazásán hallott a királyfiról, majd királyról. Erre a legtöbb lehetőség talán akkor nyílt, amikor első hercegi gazdája, Johann Georg Christian von Lobkowitz 1739-ben elvitte magával Erdélybe, a törökök elleni hadjáratra. Borno Kanemnek és az Oszmán Birodalomnak – kb. a mai Líbia és Csád határvonalán – hosszú közös határa volt, és a két birodalom évszázadokig ápolt egymással diplomáciai kapcsolatokat és természetesen kereskedett. Borno-Kanemből és Wándalából rengeteg zarándok, katona, vagy éppen szolga érkezett a törökökhöz. Esetleg egy közülük származó török hadifogoly beszélhetett az akkor kb. 18 éves Angelonak Mmadi Make királyfiról. Soliman akkor helyzetét tekintetbe véve, egyáltalán nem kizárt, hogy az ifjú afrikainak megtetszett a történet, és hogy társadalmi helyzetét, elismertségét, esetleg érdekességét fokozza, Mmadi Makénak adta aki magát. Ennek a feltételezésnek az a gyenge pontja, hogy Európában valószínűleg ember nem volt, aki tudta volna, ki az a Madi Make, ezzel Soliman semmilyen előnyhöz nem juthatott. Ráadásul azt is kockáztatta volna, hogy ha véletlenül mégis találkozik valakivel, aki tudja, ki az a Madi Make, a család nagyon könnyen lelepleződhetett volna. Ezért inkább azt tartom valószínűnek, hogy gyerekkorában, első – észak-afrikai vagy messinai – gazdáinál mesélhetett neki valaki a királyfiról, akivel öntudatlanul azonosult.

Természetesen olyan regényes variációk is felvethetők, hogy a Wándala királyság belső hatalmi harcai következtében Make gyermekét rivális trónkövetelők rabszolgának adták el, s erről az arab krónikák kollektíve hallgatnak, vagy hogy esetleg maga Sain-Germain – aki meg Rákóczi Ferenc törvénytelen gyermekének adta ki magát – hozott hírt Angelonak az afrikai királyról.

Pichler Soliman-életrajzában arról is tudósít, hogy Angelo, aki egy csatában még Lobkowitz herceg életét is megmentette, valamint saját kezüleg több foglyot is ejtett, Lacy tábornagy is nagyra becsülte. Firla Lacy hagyatékában megtalálta annak Angelóhoz írt francia nyelvű levelének

másolatát, melyben a gróf arról értesíti „mon chér Angelo”-t, hogy sajnos nem áll módjában teljesíteni egy bizonyos Hayd úr kérését egy bizonyos katonai állás ügyében. Mint kiderül, Hayd Angelo közbenjárást kérte a grófnál. A levél szívélyes, baráti hangja arra utal, hogy Pichlernek igaza van, és Lacy és Angelo valóban baráti viszonyban voltak. A levél megerősíti továbbá azt is, amit szintén Pichler ír, hogy Angelo egyfolytában mások ügyeiben segédkezett, különféle kérelmeket közvetített Wenzel von Lichtensteinnek – és ezek szerint Lacynál is közben járt mások érdekében.

Több helyről- Forstertől, Pichlertől, Kazinczytól értesülünk, hogy Ignaz von Born és Angelo Soliman barátok voltak, és hogy Soliman segített Bornnak a Naturalienkabinet létrehozásában. Az is tény, hogy ő javasolta felvételét a „Zur Wahren Eintracht” páholyba. Ignaz von Born 1791-ben meghalt, majd egy évvel halála után megjelent egy anonim kötet a Oesterreichische Biographien negyedik köteteként, amely a „Lebensbeschreibungen des Fürsten Raimund Montekukuli, des Fürsten Lichtenstein, des Hofrats Ignatz von Born” címet viseli. Franz Gräffer ama kijelentése alapján, mi szerint Angelo Soliman író volt, - amely nem lehet feltétlenül légből kapott, hiszen Gräffer, számos életrajz és társadalomtörténeti jelentőségű könyv szerzője egy könyvkereskedő-dinasztia tagja volt, s többnyire a hitelességre törekedett, s nagybátyja, Rudolph Gräffer 1783 és 1784 között „besuchender Bruder” volt a „Zur wahren Eintracht” páholyban és többször találkozott Solimannal – Monika Firla megkockáztatja a következtetést, hogy a mű szerzője nem más, mint Angelo Soliman. Feltételezését azzal is alátámasztani véli, hogy a szöveg szerzője mind Wenzel von Lichtenstein hercegről, mind pedig Bornról számos személyes jellegű apróságot közöl, részletesen leírja például a Bornnt kínozó betegséget.

Firla feltételezését gyengíti az a tény, hogy sehol sem maradt nyoma annak, hogy Angelo az Übungsloge-k alkalmával felszólalt, vagy ott előadást tartott volna, a Journal für Freymaurerben sincs nyoma irodalmi vagy tudományos tevékenységének, amely pedig a legkézenfekvőbb lett volna, hiszen a páholytagok itt ráadásul név nélkül, vagy pusztán neveik kezdőbetűjét feltüntetve publikálhattak, s az eredeti kéziratokon jelenik csak meg a nevük. Nem lehet azonban kizárni, hogy közreműködött az életrajzok megírásában, hiszen nyilván sok értékes információ birtokában volt. Ugyanígy nem tudom kizárni azt a lehetőséget sem, hogy akár Ignaz von Born nagy lélegzetű tanulmányának, az „Über Mysterien der Ägyptier“-nek megírásában közreműködött, hiszen az 1784-ben a *Journal für Freymaurer* első számában megjelent tanulmány hatalmas jegyzetapparátust és citátumhalmazt görget, többek között Diodorostól és Polybiostól, akiket Soliman feltételezhetően olvasott (ld. lejjebb).

„LASS DI AUSSTOPFEN!”

Angelo Soliman történetének kétségkívül legkülönlegesebb része testének halál utáni sorsa. Ez még akkor is így van, ha tekintetbe vesszük a tényt, hogy a korban számos muzeum kínált hasonló „látványosságot” – hiszen Soliman kivételével valamennyi emberi preparátum a közönség számára egyébként ismeretlen személyek testét használta fel.

A részleteket Leopold Joseph Fitzinger „Geschichte des kais. Kön. Hof-Naturalien-Cabinetes zu Wien” c. munkájából ismerjük. A Naturalienkabinetbe Soliman után két évvel került egy újabb afrikai, egy hat éves kislány kitömött teste, amelyet (akit?) Mária Karolina királynő, II. Ferenc nagynénje ajándékozott a császárnak. A kislány ülő helyzetben, „kékkel díszített sárga selyemkötényben, sárga, kék és vörös strucctollakból készült koronával a fején, fehér üvegyöngyökből készült láb-, nyak- és karpereccel”⁵⁸ lehetett megtekinteni. A kislányt 1801-ben „a császár parancsára” Pietro Michaele Angiola követte. Angiola a schönbrunni állatkert állatgondozója volt, és az állatok preparálásában igen jártas velencei, bizonyos Filippo Agnello tömte ki. Angiola egy kitömött teve hátára került, fehér turbánnal a fején, vörös öltözetben, mindkét kezében lándzsával. 1808-ban pedig egy újabb afrikai, egy bizonyos Joseph Hammer, akit Narciss atya, az Irgalmasrendiek leopoldstadti kórházának főápolója ajándékozott a múzeumnak. Hammerről annyit tudni, hogy „a bécsi kertgondozók szolgálatában állt.” A Fitzinger szerint „ez a szép, tisztán etióp fajta néger álló helyzetben, kék és fehér strucctollakból készült ágyékkötőben, fejét jobbra fordítva, felemelt jobb kézzel” állt, és az ő nyakába is fehér üvegyöngysort akasztottak. Az egykori kertész „igen ízléses, kívül mattzöldre, belül világospirosra festett, finoman megmunkált szekrénybe volt zárva”, melynek mind a négy oldalán üvegajtó volt, így a preparátumot minden oldalról meg lehetett tekinteni. „A szekrény belsejében az oldalajtók egyikére egy aranyozott keretbe foglalt ovális tábla volt erősítve, melynek üvege alatt egy tájékoztató az adományozó, az alakot készítő művész, valamint az életkor és a foglakozás mellett a néger neve is olvasható volt.”

Vermes Katalin Merleau-Ponty és Lévinas filozófiájának elemzésekor, áttekintve a testtel kapcsolatos gondolkodás történetét írja Descartes-tal kapcsolatban: „ha az emberi személy lényege az én önmaga számára való intellektuális bizonyossága, akkor a szellem, az én egzisztenciája teljesen független lesz a testétől, testi érzéseitől. A tisztaság és bizonyosság ismeretelméleti igénye így emberi természetünk sajátos értelmezéséhez vezetett. Lényege a tudat önreflexiója, önmagát

---

⁵⁸Fitzinger, Leopold Joseph, Geschichte des kais. kön. Hof-Naturalien-Cabinetes in Wien. 1. Abtheilung. Älteste Periode bis zum Tode Kaiser Leopold II. 1792. In: Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 21, S. 433-479.

illető evidenciája. Ez az alapja mindennek, ami megismerhető. A világról szóló igazságok, a természet nyelvén a matematika lesz, s materiálisan is csak az létezik, ami matematizálható. Descartes ezt a közelítést alkalmazta az emberi testre is, vagyis funkciókra, térben, időben kiterjedt mérhetőségére redukálta. A test így olyan fizikai tárggyá vált, amely lényege szerint nem szubjektív, s valódi léte csak a természettudós elemző munkájában tárul fel.”⁵⁹

Fitzinger a 19. század közepén semmi kivetnivalót nem lát abban, hogy a táblán szereplő információk sorrendjét adományozó-művész-státusz-név sorrendben adja meg: sorrendje sajátos leképezése annak az interferenciának, amelyet Joseph Hammer mint tárgy, illetve Joseph Hammer személye hoz létre. Egyfajta sajátos eldöntetlenség, kétértelmű lebegés hatja át a sorokat. Fitzinger nem teheti meg, hogy nem vesz tudomást arról, hogy a kitömött négeri valamikor emberek voltak, ugyanakkor a tárgyleírások hagyományos rendjébe kell beillesztenie az oda nem illő, idegen és eleven anyagot, az emberi nevet, Joseph Hammert, Pietro Angiolát és Angelo Solimant. – Klasszifikációja és terminológiája rabjaként a név hozzácsapódik a megszokott sorrendhez, és természetesen az utolsó helyre sorolódik, hiszen a kitömött ember egy tárgy, aminek/akinek volt/van személyneve.

Fitzinger még egy nehézséggel szembesül, és megoldásképpen hazugságra ragadtatja magát.. Azt írja, hogy „Die Familie Soliman's, durch den Director Abbé Éberle von diesem Wunsche des Regenten in Kenntniß gesetzt, willigte in jenes Begehren”, holott ebből egy szó sem igaz. Angelo családja alatt egy szem „bús leánya” értendő, aki 1796. december 14-én, apja halála után három héttel a hatóságokhoz fordul. A Polizeihofstelle protokolljában Wilhelm Bauer fedezte fel a következő feljegyzést:

„Soliman Josephine bittet, dass ihr das Skelet und die Haut ihres Vaters zur Beerdigung ausgefolgt werde. Bittstellerin wird mit ihrer Vorstellung an Regierung gewiesen.”⁶⁰ Az ügyben nyilván semmi nem történt, ezért Josephine öt nappal később ismét felkeresi a hivatalt. A hivatal teszi a dolgát, iktatja és továbbítja a kérést.

„Soliman Josephine bittet die Leichnamsreste ihres verstorbenen Vaters. An regierung zur Erledigung:”⁶¹

Az 1796-os és 1797-es kormányzati protokollokban is nyoma van Josephine kérelmeinek.

„Soliman Josepha. Gesuch um Zurückstellung der Überbleibsel ihres verstorbenen Vaters”

⁵⁹ Vermes Katalin, A test éthosza, A test és a másik tapasztalatainak összefüggése Merleau-Ponty és Lévinas filozófiájában, Bp. 2006, 25-26.o.

⁶⁰ Bauer, 86.o.

⁶¹ u.o.

„Soliman Angelo, dessen Tochter Josepha um Erfolglassung seiner Haut um solche zu dem übrigen Körper beerdigen zu können, sowie zur Aufbewahrung an das k.k. Naturalienkabinett übergeben worden.“⁶²

Miután a kormányzatnál nem jár sikerrel, Josephine a hercegérsekhez fordult közbenjárásért. A hercegérseki Konzisztóriumnál hosszú beadvánnyal fordult a kormányzathoz, amelyben többek között arról is értesülünk, hogy Soliman lánya a megrázkódtatások miatt „in eine noch grössere Bestürzung hineingerissen, welche bald darauf den höchsten Grad erreichte, und in eine Art von Betaubung und Schwermut übergegangen wäre.“ A hercegérseki Konzisztórium kötelességének látja, hogy „sich für dieses Ansuchen bei der hohen Landesstelle zu verwenden in der Betrachtung, dass jeder Mensch das unzweifelhafte Recht besitzt zu fordern, dass sein Körper nach dem Tode in die Erde und, wenn er ein Katholik is, in die geweihte Erde versenkt und dass der Verstorbene, um zu diesem Recht zu gelangen, von seinen nächsten Anverwandten und Erben vertreten werden muss.“

A konzisztórium kifejti, hogy az eltemetetés minden népnél kijár a halottnak, s azt kevés kivételtől eltekintve, mint pl. az öngyilkosok esetében, senkitől nem lehet megtagadni. Angelo kitömésével kapcsolatban a beadvány a következő határozott véleményt fejt ki: „Es ist bei kultivierten Völkern allgemeine Sitte, ja, der Wohlstand und die Schamhaftigkeit fordern es, dass die Blösse menschlicher Körper dem Auge nicht blossgestellt sondern im Leben von Kleidern, nach dem Tode aber von der Erde bedeckt werde. Wovon nur der wichtige Nutzen, der für die Menschheit aus der Zergliederungskunst und den anatomischen Versuchen der Körper durch die Ärzte geschafft wird, eine Ausnahme gestatten mag, nicht ebenso aber die Befriedigung des lüsternen Auges und die Neugier, die durch die Ausstellung eines Mohren als einer schönen Rarität unter der Gesellschaft anderer Tiere nicht vermissen zu können glaubt, so kann dieselbe durch die nachahmende Hand des bildenden Künstlers ebensogut ersetzt werden, durch welche Verwechselung im gegenwärtigen Fall einer sittsamen Tochter die Erörterung erspart und zugleich das Recht, um welches sie die Behörde anruft, aufrecht erhalten wird. Eben die ausgestopfte Haut eines Mohren stellt eigentlich den Verstorbenen kenntlich und seinen Zeitgenossen gleichsam lebend dar und selbst das hiesige Publikum, das den Verstorbenen grösstenteils gekannt und seiner guten Eigenschaften wegen geschätzt hat, nahm an der wehmütigen Vorstellung der Tochter teil und wünscht, dass ihr auf die kindliche Ehrfurcht wie auf ihr klares Recht gegründetes Gesuch nicht unerhört bleibe....*Wir bitten daher aus den angeführten Gründen, dem Abbé Eberle aufzutragen, dass er die Haut des Körpers des Angelo Soliman unverzüglich wieder zurückstelle, (kiemelés tölem, P.G.)*“⁶³

---

⁶² u.o.

⁶³ u.o. 87.o.

A katolikus egyház a saját fogalmain és elvein belül tökéletes pontossággal képes kimérni az eset státuszát. A Konzisztórium elnöke, C. B. A. von Migazzi, aki az egyházi anyakönyvbe annak idején bevezette a széljegyzetet, amely arról rendelkezik, hogy Angelo és Magdalena házasságának ténye nem válhat nyilvánossá, most sem tagadja meg önmagát: a levelet Bauer megrázó document humain-nak nevezi, amihez ezúttal magam is csatlakozom.

A Konzisztórium beadványára egy bizonyos von Hägelin úr válaszol a tartományi kormány nevében. A válaszban elutasítja a kérést arra hivatkozva, hogy Soliman testét annak rendje és módja szerint, amit csak a „Sittlichkeit und Religion” megkövetel, eltemették, a kérelmező hölgyet (Bittstellerin) pedig megnyugtatja, „dass diese Haut bereits dem k.k. Naturalienkainett übergeben sei und dass auch niemals die Absicht gewesen sei, einen wegen seiner Rechtschaffenheit allgemein bekannten Angelo Soliman in Gesellschaft mit andern Tieren oder auf eine zur Unehre gereichende art zur öffentlichen Schau auszustellen.”⁶⁴

Több beadvánnyal ezek után Josephine már nem próbálkozott. 1797. október 9-én férjhez ment Ernst von Feuchtersleben báróhoz, 1798-ban adott életet Eduard nevű fiuknak, és 1801-ben meghalt Krakkóban. Eduard Feuchtersleben, Grillparzerrel és Bauernfelddel is barátságban állt, írogatott. 1857. április 13-án halt meg, utódok nélkül.

A bécsi népnyelvben Soliman emlékét a „Laß Di ausstopfen” kifejezés őrzi, ahogy a magyarokét a szerencsétlenkedőkre használt „Patscherl”, amely a nagyvárosban eltévedt hazánkfiainak kétségbeesett „bocsánat”-kéréséből ered, s amelyet „pancser” alakban sikerrel visszabirtokoltunk.⁶⁵

---

⁶⁴ u.o. 90.o.

⁶⁵ Albert Lichtblau, A Hetz muß sein, Der Wiener und seine Fremden,

A MEDIKUSOK

Ahogy az időnek kitett testeket a hadsereg, a kórház, a börtön és az iskola, az idő alól kiszabadultakat a muzeum „fegyelmezi”. Foucault a Felügyelet és börtönben így ír: „A klasszikus kor folyamán fölfedezték a testet mint a hatalom tárgyát és célpontját. A testet kísérő megkülönböztetett figyelem jeleit könnyű megtalálni – a testet manipulálják, formálják, dresszírozzák, s a test engedelmeskedik, válaszol, ügyes lesz vagy erői megsokszorozódnak. A *Gép-ember* nagy könyve két, egymással párhuzamos regiszteren íródott: az anatómiai-metafizikain, melynek első oldalait Descartes vetette papírra, majd az orvosok, a filozófusok folytatták; s a technikai-politikai regiszteren, amely a katonai, iskolai, kórházi szabályzatok együtteséből állt össze, valamint a test működésének ellenőrzését és megjavítását célzó tapasztalati és elgondolt eljárásokból. A két regiszter jól megkülönböztethető egymástól, hiszen az egyik alávetésről és hasznosításról van szó, a másikon működésről és magyarázatról: egyrészt hasznos testről, másrészt megérthető testről.”⁶⁶ Az „engedelmes testek” elemzésében Foucault kimutatja, hogy a fegyelmezés történelmi pillanatában „megszületik az emberi test művészete, amely célja nemcsak az ügyesség növelése, s nem még mélyebb alávetettség, hanem egy olyan viszony kialakítása, amely ugyanabban a mechanizmusban annál engedelmesebbé teszi a testet, minél hasznosabb, és fordítva.... Az emberi test a hatalom gépezetébe kerül, s ez vájkál benne, ízekre szedi és újraalkotja”.⁶⁷

Noha Angelonak, mint fajának egyik szép „példányának” preparálása a nagy összefüggések szintjén viszonylag könnyen interpretálható, Angelo Soliman, mint ismert bécsi személyiség kitömetésének körülményei, indítékai, hogy kinek az akaratából is történt mindez, a konkrét körülményeket tekintve meglehetősen homályosak.

Soliman első életrajzírója, Caroline Pichler rövid biográfiájában, mind pedig Henri Grégoire a *De la Littérature des Nègres*-ben elhallgatja a kitömetés tényét, holott nyilvánvalóan tudtak róla. Az adott kontextusban – és ez elsősorban Grégoire szándékait jelenti, akit az a cél vezérelt, hogy minél pozitívabb képet fessen a könyve hőseiről – tulajdonképpen érthető. A helyzet bizarrságával és ellentmondásaival saját világképük feltételei között érthető módon semmit nem tudtak kezdeni, ezért az egyetlen lehetséges megoldás az elhallgatás, a tudomásul-nem-vétel maradt.

Az is igaz azonban, hogy a Pichler-féle életrajz éppen azt kívánja bemutatni, hogy minden ellenkező előítélet ellenére Soliman milyen nagyszerű ember volt – nyilván ebbe a ragyogó képbe sem illett bele, sőt, talán egyenesen elhomályosításának tűnhetett a botrány és skandalum, ami a

⁶⁶ Foucault, Michel, *Felügyelet és büntetés – a börtön története*, Bp. 1990. 186.o.

⁶⁷ u.o. 188.o.

testtel a halál után megesett. Pichler, aki a császár hű alattvalója volt, nyilván nem akarhatta a bizarr történetet II. Ferenc, esetleg az egész politikai berendezkedés ellen kiaknázni. De a történet később is kényelmetlen maradt Bécs számára. Többször volt alkalmam ott-tartózkodásom ideje alatt megfigyelni, hogy a bécsi értelmiségiek egy részét mennyire kényelmetlenül érinti ez a téma. A Soliman-történet többszöri felelevenítése a 20. század végétől szintén azt mutatja, hogy a dolog elevenségéből és kényelmetlenségéből semmit sem veszített, sőt, jelentősége egyre növekszik.

Fitzinger és Brabbée, tőlük pedig Bauer úgy tudja – mint láttuk – hogy Angelo Solimant a császár – II. Ferenc – parancsára vagy határozott utasítására tömték ki. Kazinczy szerint „a orvosok” tették meg „a rendelést”, a *Pályám emlékezetében* pedig még pontosabban értesít a körülményekről „Az orvosi kar rendelést teve, hogy a test nekik adassék által, midőn kivivék a temető felé.”

A Josephine beadványainak nyomát őrző rendőrségi protokollból kiderül, hogy a november 23-án sorra került temetés során sem Angelo csontváza, sem pedig a bőre nem került a währingi temetőbe, hiszen a lány mindkettő („das Skelet und die Haut ihres Vaters”) visszaszolgáltatását kéri. Nyilvánvalóan csak a belső szerveket temették el azon a ködös novemberi napon. Von Hägelin úr válaszleveléből az derül ki, hogy legalábbis a deklarált gesztus szintjén Solimant a múzeum nem szándékszik „*unehre gereichende oder zum Spott und Gelächter der Zuseher gereichende Art zur oeffentlichen Schau zu stellen.*” Fitzinger pedig egyenesen azt mondja, hogy Angelot „finom metszésű arcvonásainak szépsége” és szép termete miatt nem akarták átadni az enyészetnek.

Az anatómiai színházat berendező, már említett Joseph Barth, aki ugyanúgy a „Zur wahren Eintracht”-hoz tartozott, mint Soliman, valamint a tanítványi köréhez tartozó Rudolf Vetter (1765-1806), aki Soliman halálának évében a bécsi Allgemeines Krankenhaus patológusa volt, és a híres orvossal, Peter Frankkal megalapította a kórház – a bécsi Narrenturmban ma is nyilvánosan látogatható - patológiai-anatómiai gyűjteményét, Soliman baráti köréhez tartozott. A „Zur wahren Eintracht” protokolljaiból kiderült, hogy Soliman és Barth 1782 júliusa és 1783 áprilisa között négyszer egymás mellett szerepelnek a tagnyilvántartásban, vélhetően együtt is érkeztek. Soliman egyszer Barth helyett fizeti be annak elmaradt tagdíját (ld lejjebb). Barthról azt is tudni, hogy 1789-ben felboncolt egy „Mohrint”, akinek holttestét Victoria Arcate bocsátotta az egyetem rendelkezésére.⁶⁸

Monika Firla figyelt fel⁶⁹ a Bauer által felfedezett és idézett hagyatéki aktában arra a különös

---

⁶⁸Firla, Monika, *Verkörperung uns Soliman? Oder: Hat er seine Haut selbst gespendet? Eine Provokation zu STATION*CORPUS* Zuerst erschienen als Druckversion Wien 2001. INTERNET-VERSION Januar 2003-

⁶⁹ u.o. 6.o.

mondatra, hogy Soliman hitelezői és örökösei között ott van Rudolf Vetter is, „aki az újságpapírokat belerakta” (*welcher die Zeitungsblätter einlegte*). A többi, a hitelezők névjegyzékében felsorolt személy pénzigényét jelenti be, kivéve Veithet és Vettert, akik ezek szerint az örökösökhöz tartoznak. (Josephine, nem lévén még ekkor nagykorú, nem szerepelhetett közöttük.) Ebből Firla arra a következtetésre jut, hogy itt valami olyan örökösödési szerződésről van szó, amelyről Angelonak már életében rendelkeznie kellett – hiszen mit keresett volna akkor ott Vetter és Veith, ha már egyszer pénzt nem követeltek.⁷⁰

Dr. Veith Firla szerint August Veit(h) von Schittlersberg (1751-1811), aki szintén a „Zur wahren Eintracht” tagja, ott pedig szertartásmester volt (Soliman pedig helyettes szertartásmester). Firla így ír: „Soliman testéből, mint már láttuk, csak a belső szerveket temették el. Mivel Vetter anatómus volt, Soliman hagyatéki aktájában örökösként szerepel és még újságpapírokat is beletett, adódik a következtetés, hogy Vetter legalább részben megörökölte Soliman testét, mivel a bőr a Naturalienkabinettbe, nem az Allgemeines Krankenhausba került. Ebből következik, hogy Vetter a belső szerveket Soliman lakásában távolította el, ahová az utcán bekövetkezett gutaütés után vitték,⁷¹ a testüreget pedig újságpapírokkal tömte ki, mivel a testtel még további céljai voltak. Már Bauer is felfigyelt arra, hogy az egész kitömési folyamat milyen gyorsan ment végbe, és hogy Franz Thaller, a szobrász, milyen hamar megjelent, hogy a holttestről gipszlevonatot készítsen, melyet Firla a Rollettmuseum der Stadtgemeinde Baden bei Wienben azonosított. Ez csak akkor történhetett ilyen szervezeten, ha a leendő eljárást már Soliman életében eldöntötték, és a bőrre a Naturalienkabinett már előre számított.

Soliman testét először az orvosi tanszékre szállították, hogy orvosi kutatásokat végezzenek rajta.⁷² A „kutatást” nyilván az anatómián végezték, amelynek Barth 1791-es visszavonulása után 1796-tól Georg Prochaska - szintén Barth-tanítvány- volt a vezetője. A test tőlük került át a Naturalienkabinettbe, ahol személyesen Simon Eberle igazgató nyúzta meg.⁷³ Eberle ugyancsak szabadkőműves volt, a „Zur wahren Eintracht”-ból létrejött „Zur Wahrheit” tagja. Eberle visszavonulása után a Naturalienkabinettet Abbé Andreas Stütz vezette, aki szintén Soliman „testvére” volt, 1783-tól a „Zur wahren Eintracht” tagja.⁷⁴

Mind Stütz, mind Soliman részt vett az Ignaz von Born alapította Naturalienkabinet kialakításában. Stütz 1785 október 7-én a páholyban beszédet mondott *Tod ist Leben* címmel. A beszéd, később megjelent a *Journal für Freymaurerben*. Stütz a test halál utáni állapotáról azt írja, hogy „rémisztő ez az átalakulás a szemnek és a szívnek, azonban a kutató elmének nem az. Ez

---

⁷⁰ u.o. 5.o.

⁷¹ u.o.

⁷² u.o.

⁷³ u.o.

⁷⁴ u.o. 5.o.

tudja, hogy a teremtésben nincs pusztulás, és mindaz, ami számunkra megsemmisülésnek tetszik, nem egyéb, mint felbomlás, fejlődés, kifinomulás (Verfeinerung). A halál másvalaminek az élete.”⁷⁵

Firla szerint Stüzt szövege egy olyan sajátos természettudományos szellemet dokumentál, amelynek értelmében e szellemi közeg számára Soliman kitömése, ill. preparálása és közszemlére tétele a felvilágosult, előítéletektől mentes tisztán természettudományi gesztusnak tekinthető.⁷⁶

Abból a körülményből, hogy Soliman preparátuma egykori barátai és „testvérei”, Eberle és Stüzt ideje alatt is a kiállítás része maradt, majd pedig von Schreiber intézkedését nem akadályozta meg, valamint abból a tényből, hogy minden igazgatóváltáskor az új direktor a saját koncepciója szerint rendezhette át a kiállítást, Firla arra következtet, hogy II. Ferenc császár, aki legfeljebb placetjével helyben hagyta alattvalói döntéseit, nem tehető felelőssé a Soliman testével történt botrányos eljárásért.

Georg Forster egy leveléből kiderül, hogy a Born körüli természettudós kört több kritika érte, amiért a Naturalienkabinet teljes egészében az ásványtanra koncentrált. Forstertől azt is megtudjuk, hogy „A császár (II. József) nem bír kitömött állatot látni. Az egész családnak megvan ez az idioszinkráziája.”⁷⁷ Firla arra következtet, hogy Forster bécsi tartózkodása alatt – amikor Born házában Solimannal is találkozott – Born említette neki a császári család ilyen értelmű ellenszenvét a kitömött állatokkal szemben, ami egyébként jelentősen akadályozta, hogy Born új koncepcióit, amely a háromdimenziós, élethű bemutatást helyezte előtérbe – megvalósítsa.

Fitzinger már idézett munkájából értesülünk arról is, hogy Eberle koncepciója a Naturalienkabinet átalakításakor az volt, hogy a kiállítás jobban megfeleljen a közönség érdeklődésének, amelyet aztán egyébként a látogatók számának emelkedése beigazolt. Eberle nem annyira – vagy egyáltalán nem – a tudományos rendszerezést, inkább az esztétikumot helyezte előtérbe. Így kerülhetett Angelo Soliman dél-amerikai diorámába, s így lett társa a vízidisznó és a tapír. Eberle koncepcióját egyébként Fitzinger kritizálja, hibájaként róva fel a szisztematizáltság hiányát, valamint azt, hogy a feliratok nem egy esetben hiányoztak, ezért a látogatóknak az őrszemélyzettől kellett érdeklődniük, hogy milyen állatot is látnak.⁷⁸ Eberlét a császár egyébként 1801-ben nyugdíjaztatta, mivel a könyvelésben különféle hiányosságok jelentkeztek. Eberle ezen kívül „... a császár előzetes engedélye nélkül, tékozló módon óriási összegeket adott ki az új gyűjteményekre.”⁷⁹

---

⁷⁵ u.o. 6.o.

⁷⁶ u.o.

⁷⁷ u.o. 8.o.

⁷⁸ u.o. 9.o.

⁷⁹ u.o.

Monika Firla Eberle sajátos önfejűségéből is arra következtet, hogy akkor is saját koncepciója szerint járt el, amikor Soliman preparálásáról volt szó.

Mindezek alapján Firla bizonyítottan látja, hogy Soliman saját maga rendelkezett teste halála utáni sorsával, azt szabadkőműves orvos- és természettudós barátaira hagyva, akiknek nézeteivel azonosult. Minthogy Kazinczy is több helyen arról beszél, hogy a „medikusok” voltak az iniciátorok, a császár felelősségét pedig sehol, még nem publikálásra szánt feljegyzésében sem említi, legalábbis ami ezt illeti, a dolog tisztázottnak tekinthető.

Amennyiben igaza van Firlának, még az a szempont is tekintetbe vehető, hogy szándékát – vagy az orvosokét – Cicero- és Seneca-olvasmányai is erősítették. Kazinczyhoz írt leveléből kiviláglik, hogy ismerte Cicerót, és beszélgetésükben a „Vatter der Wohlredenheit Roms” szóba került.

Firla érve még a mellett, hogy Soliman maga döntött saját testének preparálásáról, az pszichikai sajátosság, amelyet Anna Freud és Frantz Fanon az agresszorral való azonosulásnak nevez.⁸⁰

Kazinczynak az az információja, hogy „az orvosi kar rendelést tevé, hogy a test nekik adassék által, midőn kivivék a temető felé”, vélhetően a Bécsben keringő mendemondáknak a lecsapódása, amit fogsága utáni első, 1803-as bécsi tartózkodása során már hallhatott. Lehetséges, hogy volt valamiféle huzavona a test körül, amit Josephine nyilván - mint pár nappal későbbi beadványaiból kitetszik – már a halál napján sem engedhetett át némán a „medikusoknak”. Esetleg az a gyorsaság, amellyel Eberle és az orvosok eljárak, a kívülállóknak ötletszerűséget vagy szervezetlenséget sugallt. Végül ott van az a lehetőség is, hogy Soliman valóban nem végrendelkezett úgy a testéről, ahogyan azt Firla feltételezi, hanem azt csak a többiek tervezték el előre, akár Eberle Naturalienkabinettje, akár az Allgemeines Krankenhaus szabadkőműves orvosai, akár pedig mindezek együttléve.

Ott van továbbá az a szempont, hogy Solimanról, aki Pichler szerint igen nagy gonddal és szeretettel nevelte a lányát, nagyon nehéz azt feltételezni, hogy Josephine-t kitette volna egy ilyen elviselhetetlen traumának, ami azzal jár, hogy az apja szeretett városában kiállítási darab, közkíváncsiság és káröröm tárgya. Nyilván Soliman ismerte annyira a bécsieket (vagy az embereket általában), hogy tudja, mivel járna egy ilyen döntés. Bár halálakor Josephine még kiskorú volt, Kazinczy leírásából látjuk, hogy forgott magas társasági körökben. Solimannak egy ilyen döntésnél azzal is számolnia kellett, hogy esetleges utódait ezzel örökre megbélyegzi – mint ahogy ez – mutatis mutandis - így is történt.

---

⁸⁰ Firla, Monika, In Search of Viennese African, Angelo Soliman TINABANTU (Cape Town), Vol 2, No. 1, 2004, pp. 75-90

Ernst Feuchtersleben, Josephine férje felesége 1801-ben bekövetkezett – korai – halála után ismét megnősült, egy portugál lányt, Cäcilie von Clisolist vette feleségül. Ebből a házasságból született 1806-ban Ernst Feuchtersleben, a költő és filozófus, akiről a bécsi pletyka azt tartotta, hogy a nagyapja egy majom volt.⁸¹

---

⁸¹ Bauer, 96.o.

EPIDIDYMIS CAPUT

Az „udvari néger” (Hofmohr) alkalmazása a 18. században az európai királyi udvarokban általánosan elterjedt divat volt. A württembergi udvarban például 18 afrikai szolgált. Ezeket az embereket többnyire kisgyerekként hozták Európába, és elsősorban gyerekként becsülték, afféle presztízstárgyként.

A porosz udvar és a Holland Keletindiai Társaság között érvényben volt egy szerződés, mely szerint az utóbbi rendszeresen biztosítja az afrikai gyerekek utánpótlását. A francia udvar 1786-ban másfél éves kislányokat rendelt Afrikából, akik aztán a csokoládét és a kávé szervírozták, illetve játszótársként és útitársként mulattatták uraikat. Megkeresztelték és tanították őket. A fiúk érettebb éveikben (Solimanhoz hasonlóan) kengyelfutók, udvari vagy tábori kürtösök lettek. A kengyelfutónak gyalogosan kellett tartania a lóval a lépést, szabaddá kellett tennie az utat az ura előtt, valamint az ő feladata volt a ló ápolása is.

Az európai udvarokba került afrikaiak nagy része már gyerekkorában – többnyire tuberkulózisban – meghalt, és csak kevesüket ismerjük név szerint. Madame Dubarry afrikai szolgáját állítólag *Zamorénak* hívták, Marie-Antoinette-ét pedig *Jean Almicarnak*. A későbbi Nagy Frigyes és testvére, Wilhelmina fekete bőrű játszótársa különös módon édesapjuk után a *Friedrich Wilhelm* nevet viselte.

Az Európába hurcolt afrikaiak közül nagyon kevésnek adatott meg a lehetőség, hogy valamilyen módon magasabb státuszt vívjanak ki az őket fogva tartó társadalmakban. Angelo Soliman mellett két személyről tudunk, az egyikük a filozófus, Friedrich Wilhelm Amo, akiről még a későbbiekben szó lesz, valamint Puskin dédapja, Abram Petrovics Hanibal (1690-1781), Nagy Péter cár hadmérnöke. Mind Hanibal, mind Amo gyerekként került Európába, utóbbit 1707-ben ajándékozta a Holland Keletindiai Társaság Anton Ulrich wolfenbüttel-braunschweigi hercegnek.

A 17. század végétől az anatómiai színházak, ritkasággyűjtemények, természettudományi kiállítótermek elmaradhatatlan kiállítási tárgyai közé tartoztak a különféle emberi preparátumok. Közkedvelt téli látványosságnak számítottak továbbá a nyilvános boncolások, amelyek érdekében a bonctermeteket amfiteátrumszerűen alakították ki, hogy minél több néző kísérhesse figyelemmel az eseményeket. A melegebb hónapokban preparátumok, csontvázak, orvosi eszközök álltak a kíváncsiskodók rendelkezésére az erre a célra berendezett kiállításokon. A leghíresebb ezek közül az 1698-ban megnyitott leideni Anatomische Theater volt, ahol a kiállítási tárgyak közé tartozott két óriás termetű törvényesen kivégzett katonaszökevény, egy kitömött „pogány” cigány asszony és

három kitömött gyerek.

A fehér bőrű katonaszökevények azért szerepelhettek kiállítási tárgyként, mert törvényen kívülinek számítottak (a törvény szerint megszentelt földbe nem is temethették őket). A cigányok is gyakran váltak a különféle nyilvános anatómiai kísérletek alanyaivá, többnyire olyan személyekről volt szó, akiket temetetlenül, holtan találtak, megfagytak, vagy betegségben haltak meg, és hozzátartozóik nem tudták eltemetni őket. Azok a „névtelen” halottak is kísérleti alanyokká váltak, akikért nem jelentkeztek a hozzátartozók. Az árvaházakban meghalt gyerekeket ugyancsak gyakran használták ilyen célra, a testekért az árvaház pénzt kapott, amivel a gyerekek „neveltetési költségeiket” - post mortem – letudták.

I. Péter cár Művészeti- és ritkasággyűjteményének híres preparátuma volt az irkutszki Foma, akinek az volt az érdekessége, hogy kezein és lábain csak két-két ujj volt.

Joseph von Barth (1747-1818) anatómus, szemspecialista, aki maga is Soliman szabadkőműves testvére, a „Zur wahren Eintracht” tagja volt, 1786-ban a bécsi egyetemen szintén alapított egy „anatómiai színházat”, valamint anatómiai muzeumot. A Barth-féle gyűjtemény, az *Anatomisch-pathologische Cabinet der Universität* tárgyai között találjuk egy elefántiasisban meghalt kislány preparátumát.

Miközben Európa déli régiói, Bizánc, Dél-Itália és a Hispániai félsziget folyamatosan érintkezett az afrikai eredetű, és részben fekete bőrű népességgel, Európa nagyobb része csak a 10-11. század fordulóján találkozik nagyobb számban az afrikaiakkal. A német területek számára ekkor Afrika még nagyjából csak mitikus földrész, Allah harcosainak hazája, akiket az ördöggel azonosítanak, ahogy például a keletről érkező tatárok és kunok is összemosódnak a magyar legendákban az ördöggel (pl. a Kun László-legendában), miközben néhány száz évvel korábban még a „kalandozó” magyarok testesítik meg Európa számára ugyanezt a gonoszt, korábban pedig a hunok – (l. pl. a hun-Hundig párhuzamot és a hunok „óriásként” való megjelenését a Volsunga-Sagában).⁸² Kroó György írja, hogy „Jacob Grimm figyelmeztet arra, hogy a német népnyelvben a Hüne, Hune, Hiune szót a testi nagyság értelmében, mint az óriástermetű vagy az óriás szinonimáját használja, és hogy a mondák ebben az értelemben utalhatnak egy valahol messze, keleten élő magasnövésű, óriáserejű népre.”⁸³

Az afrikaiakat a középkorban leginkább „etióp”-nak nevezik, minden bizonnyal Héliodórosz Aithiopia című, közkedvelt regénye nyomán, amely Mátyás corvinái közt is megvolt. A keresztény-iszlám szembenállás és az első kereszties háborúk nyomán általánosan elterjedt az a felfogás, hogy a feketék az ördög teremtményei, akiket azonban szívós munkával meg lehet téríteni.

⁸² Kroó György, A Ring, és mitológiai, mondai forrásai, In: Heilawac avagy délutáni álom a kanapén, 41.o.

⁸³ u.o.

A keresztény hitre tért feketék pozitív példája viszont már nagyon korán megjelenik. Wolfram von Eschenbach (1170-1220) Parzivaljában az afrikai Belakane, a fekete hercegnő ártatlan, tiszta jellem, és kész a megtérésre, Gachmuret lovaggal közös gyermeke, Feirefiz pedig már fehér bőrű. Belakane, Feirefiz és a Bibliából ismert Sába királynő játszik feketeként pozitív szerepet a középkor tudatában, miközben az iszlám anarchikus, zűrzavaros masszaként jelenik meg, a mohamedán pedig a teljesen kiszámíthatatlan idegen, aki ráadásul bűnös szenvedélyeinek rabja.⁸⁴

Sába királynő és Mária figurája egy időre egy fekete Szűzanya képében olvad össze, aki a hajósok és a vendéglősök védőszentje. A magdeburgi dóm egyik szobrában is megjelenik a fekete szent Mauritius, – a vértanú szobra vastag ajkaival és lapos orrával az első élethű négerábrázolásnak tekinthető. A thébai légió parancsnokának alakja a hallei Marktkirche egyik oltárképén is feltűnik. A genfi tó közelében, Auganumban (ma Saint Maurice) mártírhalált halt keresztény légió története a korban rendkívül népszerű volt.

Ugyanaz a Sába királynője, aki egyik alakváltozatában Máriaként jelent meg, másik arcát, az ördögöt, a farsangi játékokon mutatja meg, ahol pénz- és szexéhes fekete asszonyként mutatkozik.

A 14. század fordulójától jelennek meg a nemesi és királyi udvartartásokban a fekete szolgák. Utánpótlást a portugál rabszolga-kereskedők biztosítanak, ekkor még csak Nyugat-Afrika partvidékéről, de a 17. századtól már a transzatlanti kereskedelem is beindul, és a tengeri kereskedelemben érdekelt népek beszállnak a jövedelmező üzletágba. Az arisztokrácia körében valóságos versenyfutás indul be a kikötővárosokban kínált feketékért. A drága pénzen vett szolgákat leggyakrabban zenészként alkalmazták. I. Frigyes Vilmos (1713-1740) Potsdamban csak feketékből álló katonazenekart állított föl, akiket „Janicsároknak” neveztek. A brandenburgi kereskedők 1681-től vettek részt a rabszolgakereskedelemben. Az akkori „Aranyparton” (Goldküste, a mai Ghana), ekkor épült föl Großfriedrichsburg, mely a kereskedelem központjává vált. Az erődöt I. Frigyes Vilmos 1720-ban eladta a Holland-Nyugatindiai Társaságnak. A szerződés egy záradéka kimondja, hogy a Társaság a vételáron kívül további 12 néger fiút köteles leszállítani az udvarnak.⁸⁵

A tizenkét fiút besorozták a porosz seregbe. Később az uralkodó további feketéket vásárolt, mígnem a fekete zenekara 30 főből állt, s számukra külön „Hoboistenschule” létesült. Valamennyi fekete zenész magas növésű volt, az uralkodó kedvelte a „magas fickókat” (lange Kerls). Külön gondot fordított arra, hogy számukra speciális egyenruhát készítsenek. Az egyenruha része volt egy-egy két ujj széles ezüst nyakpánt és ugyanilyen vastag fülbevaló, valamint mindegyikük törökös turbánt – fehérret – viselt. Mivel akkoriban az európaiak minden afrikairól azt feltételezték, hogy

⁸⁴ Borst, Ano, Lebensformen im Mittelalter, München, 2002, 658.o.

⁸⁵ Ulrich van der Heyden: Rote Adler an Afrikas Küste. Die brandenburgisch-preußische Kolonie Großfriedrichsburg in Westafrika. Berlin 2001. 81. o.

muzulmán, az Európában ismerős török viseletet érezték leginkább hozzájuk illőnek.⁸⁶ A rendkívül korszerű porosz hadsereg, és a porosz katonai doktrína része volt az újfajta katonazene használata is, ebbe a koncepcióba illeszkedett a „Janicsárok” zenekara. Egyik utolsó képviselőjük a szintén udvari zenészként szolgáló Gustav Sabac el Cher (1868-1934).

A főúri udvarokban alkalmazott feketék bizonyos fokú függetlenséget élveztek, miután azonban elbocsátották őket a szolgálatból – csak fiatalon képviseltek „értéket” - általában a társadalom számkivetettjei közt találták magukat. A nőkre a prostitúció, a férfiakra többnyire a mutatványosok világa várt.

A leibnizi „lex continui”-ban mutatkozó folytonossági hiányban, az állat és az ember között hamar felbukkan a néger, vagy annak közeli rokona, az afrikai utazók által leírt „majomember”. A „majomember” dél-afrikai hottentották személyében gyakori látványosság volt az európai piacokon. A 18 században általánosan meggyökerezik az elgondolás, hogy a feketék képezik az ember és állat közötti átmenetet. Abban a tökéletes sorozatban, melyre a „lex continui” a létezőket felfűzi, a testi jelek árulják el, hogy ki és micsoda melyik fokon foglal helyet. A fehér ember és a majom közé a pigmeus, a hottentotta, majd egyre emelkedő pozícióban a feketék, a rézbőrűek és a sárgák tagozódnak. Így a sorozat meghatározója az antropológiai jellegzetességek mellett a színskála szekvenciája is.

Kant a legkülönfélébb útleírások szenvedélyes olvasója volt. 1756-os előadásaihoz a „fizikai geográfiáról” legfontosabb forrása Peter Kolb „Beschreibung des Vorgebürges der Guten Hoffnung” c. munkája, és egy útleírás-kompiláció, az „Allgemeine Historie der Reisen zu Wasser und Lande” volt.⁸⁷ 1763/64. években is tart előadásokat geográfiai témában, ezekben átveszi Buffon és Montesquieu klímateóriáját, de már az 1760-ban tartott hasonló tárgyú előadásaiban átveszi Buffon öröklődésmélettét. Az általa igen nagyra tartott Hume négerekről vallott lekicsinylő véleményét átvéve úgy véli, hogy a feketékből hiányzik mindenféle magasabb rendű képesség. Hume az „Of National Characters” c. esszéjében arról ír, hogy a fehérekkel ellentétben a négereknél, akik „természettől fogva alacsonyabb rendűek a fehéreknél”, náluk sem művészet, sem tudomány nem létezik, és „egy ilyen egységes és állandó különbség nem állhatna fenn... ha a természet nem alkotta volna már eleve különbözőknek az emberi fajokat”⁸⁸

⁸⁶ Peter Martin: Schwarze Teufel, edle Mohren. Hamburg 1993. 124-125. o.

⁸⁷ Monika Firla, Kants Thesen vom „Nationalcharakter” der Afrikaner, seine Quellen und der nicht vorhandene „Zeitgeist” in: „Rassismus und Kulturalismus” (=Mitteilungen des Instituts für Wissenschaft und Kunst, Wien) 1997, Jg. 52, H.3, 7.o.

⁸⁸ „I am apt to suspect the negroes, and in general all the other species of men [...] to be naturally inferior to the whites. There was never a civilized nation of any other complexion than white, nor even any individual eminent either in action or speculation. No ingenious manufactures amongst them, no arts, no sciences. [...] Such a uniform and constant difference could not happen in so many countries and ages, if nature had not made an original distinction betwixt these breeds of men. Not to mention our colonies, there are NEGROE slaves dispersed all over EUROPE, of which none ever discovered any symptoms of ingenuity; tho’ low people, without education, will start up amongst us, and distinguish

Kant elmesél egy Hume-mal kapcsolatos történetet is, nevezetesen azt, hogy valaki egyszer felszólította „Herr Hume”-ot, hogy akár csak egyetlen példát említsen, hogy egy néger tehetségről tett tanúbizonyságot. Hume azt állítja, hogy a sok százezer néger között, akiket hazájukból máshová vittek, jóllehet közülük számosan elnyerték a szabadságukat, mégsem lehet egyetlenegy sem találni, aki akár a művészetben, akár a tudományban, vagy akármely más dicséretes tulajdonságban valami nagyot tudott volna felmutatni.”⁸⁹

Kant a klímát vizsgálva három zónára osztja a Földet: van a forró zóna, illetve két mérsékelt és két hideg. A mérsékelt zónákban él a legtöbb ember és a legtöbb állat. A térítő között viszont barátságatlan forróság van, állítja Kant, aki szerint – Hippokratész, Arisztotelész és Montesquieu ide vágó elképzeléseihez hasonlóan – az emberi és szellemi fejlődésre a mérsékelt égöv a legalkalmasabb. Kant Közép-Európát is a mérséklet zónához sorolja, jóllehet ez elődeinél még a hideg égöv alá tartozott. Mivel az embert alapvetően a napsugárzás formálja, az emberi fenotípusok eltérései az adott zónára eső napsugárzás jellegének tulajdoníthatók. Úgy találja, hogy a jeges, hideg területek lakói hasonló színűek, mint azok, akik a forró zónában laknak, még pedig azért, mert „a nagy hideg itt éppen ugyanúgy hat, mint a nagy hőség.” A hideg zónák lakóinak termete „hasonló a fákéhoz.” Akik a mérsékelt zónának a hideg területekkel érintkező peremén laknak, magasabb termetűek, mint az előbbieket, hajuk szőke vagy barna. Ezek a legnagyobb, és Kant szerint a legszebb emberek. Észak-Mongóliában, Kashmirban, Örményországban és a Kaukázusban „szép termetű, szőke, kék szemű” emberek laknak. Minél délebbre megyünk, annál csenevészebbek, barnábbak, csököttebbek az emberek, mígnem „bis sie im heißen Erdstriche in die indisch-gelbe, oder mohrische Gestalt ausartet.” Németország a lehető legjobb helyen fekszik, a napfény beesési szöge (Sonnenwinkel) itt a legideálisabb. A mérsékelt égövön szép termetű (wohlgebildet), míg a hideg és a forró égövön elkorcsosult (ausgeartet) emberek születnek.

Kant⁹⁰ a botanika kelléktárát veszi igénybe, hogy a különböző égöveken élő emberek testi jellegzetességeit ábrázolhassa. A forró égövön élő emberek minden tekintetben korábban *érnek*, de nem érik el a mérsékelt övön lakó embertársaik tökéletességét. Az emberi nem a fehér emberben éri el a tökéletességét. („Die Menschheit ist in ihrer größten Vollkommenheit in der Race der Weißen.”) A „sárga” indiaiaknak már kevesebb talentum jutott. A négernek még ennél is lejjebb állnak, de az amerikai népesség van a legmélyebben. („Die gelben Indianer <azaz az indiaiak – kiegészítve P.G.:> haben schon ein geringeres Talent. Die Neger sind weit *tiefer*, und am *tiefsten* steht der

---

themselves in every profession” David Hume, Of National Characters. In: Hume, David., The Philosophical Works. Ed. by Thomas Hill Green/Thomas Hodge Grose. London 1882. Repr. Aalen 1964, 3. köt.:Essays and Treatises on Several Subjets, 244-258. o.

⁸⁹ Immanuel Kant, Gesammelte Schriften. Hrsg. v. d. Preußischen Akademie der Wissenschaften u.a. Berlin u.a. 1910ff.[Akademie-Ausgabe]. Bd. IX, 253.o. Idézi Monika Firla, Kants Thesen vom “Nationalcharakter” der Afrikaner, 5.o.

⁹⁰ Kant elgondolásait a nem lábjegyzetelt helyeken Dr. Stephan Günzel Geographie der Aufklärung -Klimapolitik von Montesquieu zu Kant c. műve alapján idézem.

Theil der amerikanischen Völkerschaft.”) Kant úgy tudja, hogy „a négerek fehérnek születnek”, kivéve a nemi szervüket és egy gyűrűt a köldökük körül, ami viszont fekete. A nemi szervek esetében nem tudjuk meg, hogy Kant vajon a nőkére is gondol-e, vagy pusztán a hímveszőre céloz. Azt is tudni véli, hogy a négerek bőre, ha megbetegszenek, kivilágosodik, ellenben ha meghalnak, feketébb lesz, mint valaha. Herder is nyilatkozik ehhez hasonlókat, és azon a véleményen van, hogy tulajdonképpen bárki lehet néger.

Kant a különféle emberi rasszokat az állatfajokhoz hasonlóan, geográfiai alapon osztályozza, hiszen meggyőződése szerint az öröklődő bőrszín a földrajzi elhelyezkedés következménye. Linnéhez hasonlóan a fehéreken kívül a feketék, a sárgák és a rézvörösek rasszát különíti el. A bőrszín és egyéb testi jellegzetességek a Föld klimatikus zónáinak felelnek meg. Kant szerint az emberek esetében nincs szó külön fajokról, egyetlen törzsből származott az összes későbbi, akik viszont az eltérő klimatikus viszonyoknak megfelelően differenciálódtak. Az első törzs, melyből a többi leszármazott, fehér bőrű volt.

Kant azon a véleményen van, hogy a feketék gyerekesek (läppisch). Az 1763/64 évben tartott geográfiai előadásaiban kifejti, hogy azért azok, mert gyerekes dolgoknak örülnek, például az üveggyöngyöknek.⁹¹ Híres és sokak által idézett mondata - “Die N e g e r s von Afrika haben von der Natur kein Gefühl, welches über das Läppische stiege.”⁹² A „von Natur” itt is az égövre vonatkozik, amely egy másik helyen válik egyértelművé, ahol azt írja, hogy “Die in Zona torrida haben nicht feine Empfindungen von Ordnung und Schönheit.”⁹³

Kant Montesquieutól veszi át azt az elképzelést, hogy a bőrszínnek a feketék esetében köze van gyengébb szellemi teljesítményükhöz. Montesquieu a “De l’esprit des lois”-ban így ír: “On ne peut se mettre dans l’esprit que dieu, qui est un être très-sage, ait mis une ame, surtout une ame bonne, dans un corps tout noir”⁹⁴. Ebben a vegytiszta színszimbolikában a fehér bőr a tiszta fej (heller Kopf), a fekete a tehetetlen (unmachtete) szellem jele.

Kantnak a feketék vallásáról sincs éppen hízelgő véleménye: „A fetisizmus, amely közöttük általánosan elterjedt, egyfajta bálványimádat, amely oly mélyre süllyedt a gyerekeségben (ins Läppische), amennyire ez az emberi természet szerint csak lehetséges... Egy madártoll, egy tehénszarv, kagyló, vagy akár milyen más közönséges dolog, mihelyst néhány szóval felszentelték (eingeweiht worden), azonnal a tisztelet tárgyává válik.”⁹⁵

⁹¹Monika Firla, Kants Thesen vom “Nationalcharakter” der Afrikaner, 11.o.

⁹² Immanuel Kant, Gesammelte Schriften. Hrsg. v. d. Preußischen Akademie der Wissenschaften u.a. Berlin u.a. 1910ff.[Akademie-Ausgabe]. Bd. IX, 253.o. idézi Monika Firla, Kants Thesen vom “Nationalcharakter” der Afrikaner, 4.o.

⁹³ Idézi Monika Firla, Kants Thesen vom “Nationalcharakter” der Afrikaner, 4.o.

⁹⁴ Charles de Montesquieu, De l’esprit des loix [sic !], Tome I. In: u.ő., Ouvres complètes. Publiées sous la direction de André Masson. Amsterdam 1758. Nouv. Éd. Repr. Paris1950, I. köt, 330.o.

⁹⁵ Immanuel Kant, Gesammelte Schriften. Hrsg. v. d. Preußischen Akademie der Wissenschaften u.a. Berlin u.a.

Monika Firla szerint a fenti idézetben az a feltűnő, hogy azzal, hogy itt Kant nem csak azért tekinti gyerekesnek a feketét, mert az üveggyöngyöknek örülnek, hanem mert az olyan semmiségekhez is, mint a madártollak vagy tehénszavak, hasonlóan viszonyulnak, ráadásul ezeket adott esetben kultikus tárgynak is tekintik, a korabeli rabszolga-kereskedelem egyik általánosan elterjedt érvelését veszi át, mely szerint a feketét azért csak mint rabszolgát lehet használni, mivel nem alkalmas arra, hogy kereskedjenek velük, mivel a dolgok értékét képtelenek fel- és megismerni.⁹⁶

De Kant nem csak implicite tartja helyesnek a rabszolgaság intézményét. Monika Firla szerint azon mondata, hogy „a négerek nagyon gögősek, de amúgy néger módra, és annyira pletykások, hogy bottal kell szétkergetni őket”⁹⁷ tanúskodik erről, mivel itt egyértelműen a rabszolgasorban lévő feketéről van szó, amellyel szemben Kant semmiféle kifogást nem emel.

Kant a női nem érdekében is szót emel, amikor a négeret azért kárhóztatja, mert „házisarnokok”, és a nőket mindenütt szolgasorban tartják.⁹⁸

De nem kellett feltétlenül európai fehérnek lenni ahhoz, hogy a rabszolga-kereskedelemnek ideológiai igazolást nyújtson valaki.

Soliman kortársa, a ghanai Aximból származó Jacobus Elisa Johannes Capitein (1717-1747), aki a Leidenben végezte el a Teológiát, majd 1742-től haláláig a Hollan-Nyugatindiai társaság szolgálatában Elmina erődjében látott el papi szolgálatot, doktori disszertációjában, amely a „Dissertatio Politico-Theologica de Servitute libertati Christiane non contraria“ c művében indokolja meg, miért lehet egy keresztény a rabszolga-kereskedelem helyeslője.

Ott van továbbá a szintén fekete bőrű Léopold Sédar Senghor néger-elmélete (Négritude-Theorie), melyben azonosul az afrikaiakkal kapcsolatos európai előítéletekkel, és azt állítja, hogy az afrikaiak nem az ész, hanem pusztán az érzelem emberei.

Az Angelo Soliman felé áradó csodálat – Pichleré, Grégoire-é – ennek a fajok rendszerében elfoglalt bizonytalan státusznak a következménye. Kazinczy tudósítása – amely valószínűleg magától Angelotól származik, hogy Lobkowitz herceg afféle kísérleti alanynak tekintette, és „kísérletezett” rajta, hogy képes-e egy fekete elsajátítani az európaiak tudását, ugyanebbe a sorozatba illeszkedik: Angelo annak ellenére, hogy néger, lám, mégis mikre nem volt képes. Ez a szemlélet – hiába Grégoire altruista entuziasmusa – mégiscsak a számoló lovak és a betűvető majmok iránti cirkuszi csodálattal paralel. Kiállítási tárgyként a 18. századi taxonómia az egzotikus

---

1910ff.[Akademie-Ausgabe]. Bd. IX, 253.o. idézi Monika Firla, Kants Thesen vom “Nationalcharakter” der Afrikaner, 7.o.

⁹⁶ Monika Firla, Kants Thesen vom “Nationalcharakter” der Afrikaner, 8.o.

⁹⁷ u.o. 8.o.

⁹⁸ Monika Firla, Kants Thesen vom “Nationalcharakter” der Afrikaner, 9.o.

állatok fölé sorolja, a Naturalienkabinet kitömött, néma állatai között, mint azok ura, de azoktól lényegileg nem elválasztható lényként szerepel.

Az állat és az ember közötti státuszra az állattal kapcsolatos sztereotípiák talán még nagyobb felületen vetülnek, mint az emberrel kapcsolatosak. Állat és ember kettőssége az Isten-Sátán kettősség tükörképeként jelenik meg. Az ember részesül az isteniből, halhatatlan lelke és tudata van, képes választani jó és rossz között, míg az állatnak nincs lelke és nincs tudata, és mindazt nélkülözi, ami az emberben az istenivel rokon. Miközben az ember a nyugati civilizáció számára a benne lévő természetit és testit legyőzni képes szellem és tudat ideáljában jelenik meg, az állat pusztán „egydimenziós”, a testi létezésre korlátozott, szubjektum nélküli, élő anyag. Az antikvitás, a középkor, a reneszánsz és a felvilágosodás számára az ember és más fajok megkülönböztető jegyei utáni ismeretelméleti kutatás az antithetikus konstrukciókat ismeri fel. E mellett jelentőségteljes, hogy a meghatározó elméletek – Arisztotelész, Aquinói Tamás, Descartes – nem csak az ember és egyéb fajok közötti duális konstrukciókat és az életformák axiológikus hierarchizálását, hanem az emberek közötti egyenlőtlenség rendszereit is megalapozzák. Ezekkel bizonyos fokig szemben állnak Hume, Rousseau, Jeremy Bentham elgondolásai és Motaigne állat-pszichológiai észrevételei.

Szellem és természet, lélek és test, rend és káosz szembeállítás, amelyet a nyugati civilizáció Platóntól, a sztoától, Arisztotelész természetfilozófiájától örökölt, az ész, az erkölcs és az önuralom válik a társadalom alapértékévé. Az öntudatlan a tudatos alá rendelődik, és ebben a sorsban az állatokkal azok az embercsoportok is osztoznak, amelyek ezeknek a vezérelveknél ilyen-olyan okból nem képesek megfelelni, ösztöneiket, érzelmeiket nem kontrollálják, mint a gyerekek, a nők, a szolgák, az örültek, a cigányok, a homoszexuálisok és a „természeti népek”.

A göttingeni természettudós, Johann Friedrich Blumenbach (1752-1840) anatómiai gyűjteményében múmiafejeket, valamint afrikaiak koponyáit is megtaláljuk. Történetünk szempontjából azonban fontosabb tanítványa és barátja, Samuel Thomas Sömmering. Sömmering, a mainzi egyetem professzora, Georg Forster barátja, aki Goethével 1784 és 1828 között 52 levelet váltott, Londonban lett szabadkőműves, majd Kasselban a „Zum gekrönten Löwen” páholy tagjaként, Marmessos néven a kasseli rózsakeresztesek főnöke, elsősorban neuroanatómiával foglalkozott, de hatalmas mennyiségű anatómiai könyvet publikált, és 1804-ben feltalálta a telegráfot. A kasseli udvar számára 1780-ban preparált egy elefántot, amely egy operaelőadás közben bekövetkezett balesetben pusztult el. 1784-ben publikálta „Über die körperliche Verschiedenheit des Mohren von Europäer” c. művét, amelyet a Hessen-Darmstadtban eltöltött éveken felbontolt feketék tanulmányozása alapján szerzett ismereteiből írt.

A II. Frigyes udvarában élő feketék nagy részét Amerikából hozatták, és a király testőrségének és szolgálóinak díszjelei voltak. Legtöbbjük a klimatikus viszonyokhoz nem tudván

alkalmazkodni, betegségben halt meg, de nagyon sokan lettek közülük öngyilkosok is. Az „Über die körperliche Verschiedenheit des Mohren von Europäer”⁹⁹ c. könyvében (amelyből Goethének is küldött egy példányt) arról számol be, hogy Hessen-Cassel-beli tartózkodása során számos „mór” holttestet boncolt fel, annak érdekében, hogy a fehérek és feketék közötti testi különbségeket megállapíthassa. Miközben munkájának célja, - amelyben egyébként először mondja ki, hogy az élőlények között az ember agya a legnagyobb - hogy a négerék és a fehérek egy fajba tartozását igazolja, terminológiája foglyaként a négert ugyanúgy a fehér ember és a majom közé helyezi, mint azok, akik a feketéket a fajok létráján egy fokkal lejjebb utasítanak.

„Egyébként a móroknak azokat a részeit” - írja - ”amelyek számomra bizonyítékul szolgáltak, mindmáig örzöm, hogy megállapításaim igazságát a tárgyak bemutatásával adott esetben bárkinek megerősíthessem.”¹⁰⁰

A testi különbségek taglalását azzal kezdi, miután felsorolja, hogy az emberek általában a bőrszínben, a haj állagában és a lapos orrban látják a különbséget, hogy eloszlát egy tévhitet, miszerint a négerék orra azért volna lapos, mert, mint ezt általában az európaiak hiszik, a szüleik – sajátos esztétikai okokból – csecsemőkorukban benyomják azt. „Egy néhány hónapos csecsemőt tanulmányoztam, és megállapítottam, hogy az állkapcsa épp olyan mértékben előreugró, mint felnőtt szüleié, és ezért az orr alsó része laposabb, szélesebb, orrlyukai pedig tágasabbak. Senki sem tudta azonban az orrot ért bármilyen erőszak nyomát felfedezni, hanem annak formája természettől fogva eltér a fehér gyerekek orrának formájától.”

A fejforma eltéréseit taglalva megállapítja, hogy a legszembeütőbb különbség, hogy „a móroknál a fej hátsó része és a hát közötti átmenet laposabb, kevésbé mélyen kiöblösödő, mint nálunk, mintha az agykaponyából hátul valamennyi hiányoznék; ez a majmoknál sokkal erősebb fokú.”¹⁰¹

A mórok hajzatát a következőképpen jellemzi: „A fejszőrzet nem egyszerűen göndör, hanem erősebb, rugalmasabb, fényesebb és rövidebb, mint a miénk, a homloknál, a halántéknál és a tarkón nem fokozatosan fogy el, hanem úgy áll, mint a paróka.” A szem és az orr jellemzésénél megjegyzi, hogy „ha a mórok orruk és szemük miatt közelebb állnak a majmokhoz, úgy az ajkuk révén mégis jól megkülönböztethetők, mely széles, nagy, kifordult, duzzadt, vastag, és inkább kékes, mint piszkosrózsaszín, mivel a majmok száján nincs ajak, még az orangutánén sem. A külső fül általában kerekesebb, mint nálunk, és a majmokéhoz már kevésbé hasonló.”¹⁰²

---

⁹⁹ Sömmering, Samuel Thomas, „Über die körperliche Verschiedenheit des Mohren von Europäer” Mainz, 1784.

¹⁰⁰ u.o. 6.o.

¹⁰¹ u.o. 8.o.

¹⁰² u.o.9-10.o.

Sömmering számos mórkoponya – köztük három saját tulajdonú – tanulmányozásából számos következtetésre jut, ami „hozzánk” és a „majmokhoz” képest megfigyelhető. „Már az első pillantás elárulja még a tudatlanoknak is, hogy a mórkoponya azon része, amely az agyat befogadó üreget alkotja, ...kisebb, mint bármelyik európaié.” Majd így folytatja: „Mint ismeretes, minden állatnál a koponyaüreg ovális nyílása, melyen keresztül a gerincvelő leereszkedik, sokkal hátrébb helyezkedik el, mint az embereknél, mivel nálunk ez a lyuk éppen a felület közepén, a koponya súlypontján található, nyilvánvaló bizonyítékaul... hogy az ember felegyenesedve kell hordja a fejét... minden majomfajtnál, még az orangutánál is a középnél feljebb, hátrébb tolódva találjuk. Nekem úgy tűnik, hogy a móroknál ez hátrébb van, mint nálunk. Feltehetően ez az oka, hogy ha az ember egy mórkoponyát az alsó állkapocs nélkül egy sík felületre helyez, annyira hátrafekszik, hogy a fogak nem érintik a felületet. Az európai koponyák mindig előrebillenek, és éppen olyan jól felfekszenek hátul, mint a fogaknál.”

A szövegben tovább sorjáznak a csontok, nyílások, ki-és bemenetek apró eltérései, melyek az európaiaktól elválasztják és a majoméhoz hasonlatosabbá teszik a mórok Sömmering asztalán billegő koponyáit. Majd Sömmeringet kutató kedve arra ösztönzi, hogy végére járjon egy tudományos vitának.

„A két leghíresebb anatómus, akit csak Berlin és a mi századunk látott, Meckel és Walter, egymásnak ellentmondóan nyilatkoznak a mórok agyának színére vonatkozó megállapításaikban. Meckel úgy hiszi, hogy különösen a gerincvelői rész sötétebb, és az agy eme különös sajátosságából származtatja a sötétebb bőrszínt, míg Walter és mások nem láttak semmi ilyesmit. Így hát rendkívül kíváncsi lettem, hogy megtudjam, melyiküknek van igaza. Nagy gondossággal három teljesen friss móragyat boncoltam fel, a szín tekintetében azonban a legkisebb különbséget sem láttam sem a szürke, sem a gerincvelői részben az európaiak és a mórok között.”

Úgy találja, hogy a mórok agya kisebb, idegszállai viszont erősebbek, mint az európaiaké. „Talán ebből magyarázható néhány történelmi tény, ami a vadságukat, féktelenségüket, és a finomabb kultúra iránti csekélyebb fogékonyságukat illeti.”¹⁰³

A csontváz egyéb részein Sömmering viszonylag kevés különbséget talál, majd pedig rátér a nemi szervek leírására. „A férfi nemi szervek, a közfelfogással ellentétben, nem különösebben feltűnőek, jóllehet az előbőr meglehetősen hosszú. Hr. Von Haller... azt mondja, *nunquam totum epididymis caput repletur, quia prius hydragyrus in testem veniat et in cellulosa effundatur.* Én nemcsak a mellékherék fejét tudtam eltávolítani, hanem az egész herét magát keresztül-kasul oly tökéletesen sikerült feltöltenem higannyal, hogy kiszáradás után, a higanytól duzzadva, tojásformáját tökéletesen megtartotta. Gyűjteményem eme nagyszerű darabján megfigyelhető a

---

¹⁰³ u.o.25.o.

tizenhárom forgó (Kegel), amelyek a herétől a mellékherébe vezetnek, s ezen a legvilágosabban megfigyelhető e szerv csodálatos felépítése.... Sokan kérdezték már, hogy fekete-e a mórok magfolyadéka, amit Hérodotosz a móroknál feketének tart, noha már Arisztotelész - helyesen - megfigyelte, hogy minden állat magja fehér. Azok a mór testek, amelyeket felboncoltam, meglehetősen soványak voltak, és a maradék kevés zsír erősen viaszsárga. Már a kutatás közben, aztán amikor oszlani kezdtek, még erőteljesebben érződött egy kutyákéhoz hasonló rothadásszag.”¹⁰⁴

Ezek a kutyarohadású mórok, fekete gerincvelővel, higannyal töltött heréikkel, billegő koponyáikkal ott kísértnek a kor anatómiai irodalmában, az anatómiai gyűjtemények polcain, betöltve az állat és az ember között tátongó, bizonytalan mélységű űrt, s onnan hol az emberek közé sodródnak, mikor valaki hevesen a keblükre öleli őket, hol visszalebegnek az állatokhoz, amikor a fehér hatalom rájuk parancsol.

„Hogy ne lépünk át csöndben az általam tanulmányozott mórok halálának okai fölött, meg kell jegyeznem, hogy egy egészen sajátságos betegségnek tűnik az, amely nálunk a mórok életét elrabolja. Három, akik közül az egyik felakasztotta magát, egyfajta sorvadásos rohamban (unter den Zufällen einer Auszehrung), és gennyköpetes tüdőkorban (Lungensucht mit Auswürfen von Eiter), a végsőig lesoványodva halt meg. Az első, egy 14 éves, mindenben szép ifjúnál a test felvizesedett, és ahogy kinyitottuk, tetemes mennyiségű világos, áttetsző, erősen sárgászöld nyálka folyt ki belőle, az alsótestében sajtszerű göböcskék voltak... a bal tüdő olyan volt, mintha szalonnabőr fedné, egyes részeken megkeményedett... A harmadik, felnőtt mór ugyanezekbe a tünetekbe halt bele, mint az előbbi... az alsótest belső szervei a bélhártyával erősen összenőttek, alig lehetett szétválasztani. A bélcsatornát és a hashártyát kemény, formátlan, különféle nagyságú, sárgásfekete göböcskék fedték.”

A harmadik holttestnél is hasonló tüneteket ír le, majd megjegyzi: „A mórok betegsége, ami egyszerre látszik érinteni az altest belső szerveit és a mellkast, nem különbözik attól, amelyben a mi éghajlatunkra kerülő majmok elpusztulnak.”¹⁰⁵

A hasonlatokban, analógiákban, sorozatokban és fokozatokban klasszifikáló orvosi nyelv eszközei... „a betegséget alapvetően egy mélységet nélkülöző, időtlen egybeesés alapján működő, kivetített térben észlelik. Csak egyetlen szint van és egyetlen pillanat. A forma, amelyben az igazság eredendően megmutatkozik, az a felület, ahol a relief létrejön, egyszerismind lerombolja önmagát – a portré.” - írja Foucault a *Klinikai orvoslás születésében*¹⁰⁶, majd Sydenham *Médecine pratique* (1784) c. könyvéből idéz: „Aki a betegségek történetét írja..., annak még a számára lehető

¹⁰⁴ u.o.27.o.

¹⁰⁵ u.o.31.o.

¹⁰⁶ Foucault, Michel, A klinikai orvoslás születése, Bp., 2000. ford. Romhányi Török Gábor, 106.o.

legkevésbé érdekes betegségek világos és természetes jelenségeit is pontosan meg kell figyelnie. Ennyiben a festőket kell utánoznia, akiknek az arckép festése közben gondjuk van rá, hogy még a legapróbb jeleket és a legkisebb természetes dolgokat is észrevegyék, amelyek megfigyelhetők az általuk festett személy arcán.”¹⁰⁷

Asztal és kép, az egyidejűség síkja az az elsődleges struktúra, amelyet a klasszifikációs orvostudomány a botanika és a festészet kelléktárából emel át. „Olyan tér ez, amelyben az analógiák határozzák meg a lényegeket. A képek hasonlóak, de egymásra szintén hasonlítanak. Egyiktől a másikig a betegségeket egymástól elválasztó distancia csupán hasonlóságuk fokával mérhető anélkül, hogy a genealógia logikai-időbeli eltérése közrejátszana.... Nincs alapvető különbség valamely szélhúdás között, amely egy csapásra bénítja meg a mozgást, valamint a krónikus és evolutív formák között, amelyek lassanként kerítik hatalmukba az egész mozgató rendszert: ebben az egyidejű térben, ahol az idő által elosztott formák csatlakoznak egymáshoz és egymásra helyeződnek, a rokonság azonossággá zsugorodik. Egy sík, homogén, nem metrikus világban lényegi betegség ott van, ahol az analógiák túltengenek.”¹⁰⁸

A betegségek racionális rendjét az analógiák tárják fel, ahogy ezt már megtették a növényteni rendszerezésben, s amelyek a növény-és fossziliagyűjteményeket most embertani preparátumokkal toldják meg, mintegy logikus sorozatban folytatva a létezők klasszifikációját egy képlékenyebb, nehezebben megfigyelhető, a szem előtt a test nyálkás, göböcskéekkel, szalonnaszerű hárttyákkal, recékkel és redőkkel teli mély sötétjébe zárt világ napvilágra hozott tárgyaival.

„Ez a botanikai modell az orvosi gondolkodás szempontjából kétszeresen is fontos. Először is lehetővé tette a formai analógiák elvének megfordítását lényegekre előállításának törvényévé: másrészt az orvos észlelő figyelmét, amely, itt-ott, rátalálva és vele rokonságot érezve, teljes joggal kommunikál az ontológiai renddel, amely belülről szervezi – mégpedig minden fajta megnyilvánulást megelőzően – a betegség világát. Másrészt viszont a betegség rendje nem egyéb, mint az élet világának eltolódása: itt is, ott is ugyanazok a struktúrák uralkodnak, a megosztás ugyanazon formái, ugyanaz az elrendeződés. Az élet racionalitása azonos annak a racionalitásával, ami fenyegeti. Nem úgy aránylanak egymáshoz, mint a természet a természet-ellenességhez, hanem összekapcsolódnak és egymásra illeszkednek egy számukra közös természeti rendben. A betegségben fölismerik az életet, mivel ez az élet törvénye, amely ráadásul megalapozza a betegség ismeretét.”¹⁰⁹

A kontinuitási törvényt követő faji klasszifikációk nemcsak a biológiai megkülönböztető jegyekre alapoznak, hanem esztétikai és morális nézőpontból is különbséget tesznek. Az arc és a

---

¹⁰⁷ u.o.

¹⁰⁸ u.o. 107.o.

¹⁰⁹ u.o. 108.o.

test szépsége avagy rútsága a népek és törzsek osztályozásában ugyanúgy szerepet játszik. Mivel a szépségideál csúcsát az európai ember foglalta el, vele szemben – és az analógiák természete szerint kontrasztban – a fekete ember a rút. Afrikait csak akkor találtak szépnek, vagy legalábbis akkor mozdulhatott el a rút és szép közötti skálán fölfelé, ha az a lehető legkevésbé nézett ki afrikainak, tehát, ha a haja egyenes, a bőre fehér, az ajka nem telt, az orra pedig nem lapos. Ezzel a szépségideállal szemben áll Christoph Martin Wieland és Voltaire elgondolása, amely szerint a szépségfogalom társadalomspecifikus. Lavater általános népszerűségnek örvendő tézisében viszont a rút külső immoralis viselkedésnek felel meg, ennek megfelelően az afrikaiak külső jegyeiben a mértéktelenség, a destruktív erőszakosság, az immoralitás és a szegényes intellektus ismérveit véli megpillantani.

A „lex contiunui”, amely nemcsak a fajok rendjét vélte véglegesen berendezni, hanem a társadalmi struktúrákat is mintegy végső sorozatként határozta meg, a 18. század politikai mozgalmainak is útjában állt. A klasszifikáció megszilárdulása egybe esett azzal a ponttal, ahol a meghatározott helyet elfoglalók szétfeszítették a számukra kijelölt helyet. Előtérbe került annak a problémának a kutatása, hogy hogyan lehet a feketék testi és szellemi tökéletesedését előmozdítani. A természetfilozófia és a természettudomány e tesit jellegzetességek állandóságának és megváltoztathatóságának kérdése felé fordult, a különbségek leírásának és osztályozásának problémáján felülemelkedett a különbség okainak firtatása. Felfigyeltek például arra, hogy az afrikaiak és az indiánok utódai Európában is feketének, ill. rézbőrűnek születnek. A keresztény tanítás monogenezisével szemben elterjed az emberi faj poligenezisének elmélete.

A feketék testi sajátosságaira különféle magyarázatok születtek. Felmerült például az is, hogy az anya fantáziája vagy akarata idézi elő a fekete bőrszín, ahogy a lapos orr eredeténél is a csecsemő testét formáló sajátos szülői szépségideált véltek fellelni, melyet támogattak az utazók beszámolóí a különféle „természeti népek” koponyaformálási technikáiról. A 18. században elterjedt másik elképzelés szerint a fekete bőrszín – a betegségekhez hasonlóan – egyfajta elfajzás. Megfigyelni véltek olyan patológiai elváltozásokat, amelyeket a bőrszín idéz elő, például, hogy a fehérek másfajta betegségekben szenvednek, mint a feketék. A fekete bőrszín ebben az elgondolásban a normális állapottól eltérő jelenség.¹¹⁰

A fekete végső soron olyan fehér, akinek valamilyen betegség miatt a bőre megfeketedett, a haja begöndörödött, az orrát pedig csecsemőkorában benyomták, de hosszas kúrával valamennyi bajából kigyógyítható.

A 18. században felerősödő emancipációs törekvések, az általános haladásba vetett hit mind

---

¹¹⁰ Martin, Peter: Schwarze Teufel, edle Mohren. Afrikaner in Bewusstsein und Geschichte der Deutschen. Hamburg 1993, 65.o.

többeket sarkallt, hogy bizonyítsa, minden teremtmény képes a változásra és a tökéletesedésre. Montesquieu-nél a testi és szellemi-morális jellegzetességeikért a környezet és a nevelés felelős. Az oktatásba vetett hit vezet 1717-ben Poroszországban az iskolakötelezettség bevezetéséhez. Magától értetődően jelentek meg ebben a szellemi környezetben azok a kísérletek, amelyek a feketék tanulási képességeit kutatták. E célból bennszülött afrikai gyerekeket hoztak Európába. Ibrahim Hanibal és Anton Wilhelm Amo – és Angelo Soliman is - közéjük tartozott.

Nagy Péter cár meg akarta mutatni a népének, hogy a „vademberek” is képesek a szorgalom révén tudást szerezni. A leendő bizonyíték, Ibrahim Hanibal nevelését ezért a kezdetektől fogva maga felügyelte. Hanibal a párizsi École Militaire-ben tanult hadtudományt és matematikát, számos területen szerzett nagy műveltséget és rendkívüli karriert futott be.

Anton Wilhelm Amo (1700-1753), „fekete filozófus” a mai Ghana Axim nevű falvából származott, Angelóhoz hasonlóan rabszolga-kereskedőkhöz került, és a Holland-Nyugatindiai társaság ajándékként került Anton-Ulrich von Braunschweig-Wolfenbüttel herceghez, aki rendszeres oktatását felügyelte, akárcsak Nagy Péter Hanibálét. Amo egyetemi karriert futott be, azonban Anton-Ulrich von Braunschweig-Wolfenbüttel 1731-es halálával az aufkláristák és az ortodox lutheránusok viszonya konfliktusterhessé vált, és ezzel Amo életében is törés következett be. Mint Christian Wolff követője, nemkívánatos gondolkodóvá vált, és feladta egyetemi állását. Visszatért Afrikába, és a mai Ghana – szülőföldje - Chama nevű holland erődjében halt meg.

Szintén elég jól dokumentált Ignatius Fortuna élete (?-1789), aki az esseni Franziska Christine von Pfalz-Sulzbach és Maria Kunigunde von Sachsen apát-fejedelemsasszony (Fürstäbtissin) „udvari négere” (Kammermohr) volt. A későbbi esseni számtartó, Franz Adam Schiffer, aki fiatal korában Dél-Amerikában volt kereskedő, hozott magával feltehetően Surinamból két fekete kisfiút. A Maximilian névre keresztelt másik fiú, aki az apát Benedikt von Geismar szolgálatába került, korán meghalt. Ignatiusnak – a többi szolgálóval ellentétben – ugyanazon az emeleten volt a szobája, ahol a fejedelemsasszonynak. Ignatius hagyatékából különféle hangszerek és színházi kellékek ismereteseek, feltehetően színészként és zenészként is szórakoztatta úrnőjét.

A londoni születésű John Pine (1690-1756) – aki Angelo mellett a másik, szabadkőművességgel is ismertté lett fekete bőrű európai – a „Globe Tavern” páholy tagja volt. Pine rézmetsző volt, a festő Hogarth jó barátja. A James Anderson-féle Constitutions előlapjának, és az 1738-as díszes kiadás metszeteinek is ő a készítője, de leghíresebb munkája az illusztrált, két kötetes Horatius-kiadás, amelyet azóta is „Pine's Horace”-ként emlegetnek, de a Robinson Crusoe első, 1719-es kiadásának fedőlapját is ő készítette. Fia, Robert Edge Pine szintén festő lett.

Arra, hogy azok az osztrák polgárok, akik sem az udvar, sem pedig a szabadkőműves társadalom köreiből személyese nem ismerhették Solimant, miképpen tekintettek rá, nagyon

jellemző példa a Grätzer Zeitung 1796. december 9. számának címlapján, az „Inländische Nachrichten” rovatban megjelent rövid „bulvár”-tudósítás.

„In der verflossenen Woche sollte der verstorbene Mohr, Angelo Salemann (sic!) ausgegraben und für das Naturalienkabinet, seiner Schönheit wegen, ausgeschoppt werden. Die Grube wurde zu diesem Zwecke ausgegraben, unter den Leichnamen herum gesucht, und kein Angelo mehr gefunden. Wahrscheinlich ward der Todtengräber von irgend einem Wundarzt bestochen, dass er ihm die Leiche nächtlicherweile ausfolgen ließ. Er wurde darüber zur Rede gestellt: allein er blieb standhaft dabey, daß er den Mohren seit der Beerdigung nicht gesehen habe, mit dem Beysaß, daß er vielleicht auferstanden seyn müsse. Das Weib des Todtengräbers sagte aus, sie hätte den Schwarzen, mit zwei Fackeln in der Hand, zur Mitternachtzeit, über die Gottesacter-Mauer springen sehen. „

JUGURTHAE SIMILIS

Angelo Solimanról a már említett büsztön kívül egy 1780-ban készült árnyrajz¹¹¹, és két portré maradt fenn: az egyik egy ismeretlen mester által festett miniatúra, a másik egy rézmetszet, amelyet Johann Gottfried Haid készített Johann Nepomuk Steiner (azóta elveszett¹¹²) festménye nyomán, s ma a bécsi Albertinában látható (1.ábra). Steiner 1760-tól nyerte el az udvari festő státuszát.¹¹³

A schönbrunni kastélyban látható Martin von Meytens udvari festő műhelyének három képe. Az egyik a „Die Trauung Erzherzog Josephs II. mit Isabella von Parma in der Augustinerkirche in Wien am 6. Oktober 1760”, a másik a „Theatervorstellung in Schloß Schönbrunn anlässlich der Hochzeit Josephs II mit Isabella von Parma” címet viseli. Az első kép bal alsó sarkában egy afrikai látható, amint a testőrök visszatartják az ünnepi menettől. A másik képen az afrikai a nézők egyike. Meytens egy harmadik, ugyancsak a schönbrunni kastélyban őrzött képén, melynek „Einzug der Prinzessin Isabella von Parma als Braut des Erzherzogs Joseph II. in Wien am 6. Oktober 1760” a címe, szintén feltűnik egy fekete férfi Joseph Wenzel von Lichtenstein herceg aranyozott kocsija mellett. Mivel van Meytens műhelye közismerten a dokumentarista valóságúságra törekedett a kiemelkedő udvari események megörökítésekor, és más forrásból is ismert, hogy az esküvőn Angelo Soliman jelen volt, helytállónak tetszik Monika Firla véleménye, amely szerint ezek a képek is a főhercegi mórt ábrázolják.

A Johann Gottfried Haid által készített metszeten, a kép alján a következő felirat áll:

„Angelus Solimanus, Regiae Numidarum gentis Nepos, decora facie, ingenio validus, os humerosque Jugurthae similis. In Afr. In Sicil. Gall. Angl. Francon. Austria omnibus Carus, fidelis Principum familiaris.”

Az eddigi kutatás figyelmét elkerülte¹¹⁴, hogy a szöveg két idézetet is tartalmaz. Az egyik Vergilius Aeneisének első énekéből, az 598. sorból származó *os umerosque deo similis*. A szöveg írója a *deust* helyettesítette be a *Jugurthával*. A másik idézet Sallustius Bellum Jugurthinum c.

¹¹¹ A francia F. Gonord munkája, aki 1780-ban Bécsben tartózkodott, és minden hírességről árnyrajzot készített.

¹¹² Bauer, 62.o.

¹¹³ Firla, Monika : *Angelo Soliman in der Wiener Gesellschaft vom 18. bis 20. Jahrhundert.* 74.o

¹¹⁴ A körülményeket pontosan mutatja Monika Firla megjegyzése: „...Johann Gottfried Haid Kupferstich, der Soliman in jüngeren Jahren darstellt, präsentiert einen sehr schmeichelhaften lateinischen Text an seinem unteren Bildrand. Wilhelm A. Bauer *hat ihn schon in seiner Soliman-Biographie von 1922 übersetzt* (kiemelés tőlem P.G.)...“ . In: Angelo Soliman und seine Freunde Graf Franz Moritz von Lacy, Ignaz von Born, Johann Anton Mertens und Ferenc Kazinczy : "Segen, Segen, Segen auf Dich, guter Mann!" / Monika Firla. –Wien : Tanz*Hotel/Art*Act Kunstverein, 2003. 7.o. Az azonban még mindig kérdés, hogy Bauer, aki klasszika-filológusként végzett, mért nem vette észre az idézeteket, vagy mért nem tulajdonított nekik jelentőséget.

művéből a 6. caput elejéről származik:

„*Qui (Jugurtha) ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxime ingenio validus, non se luxu neque inertiae corrumpendum dedit, sed, uti mos gentis illius est, equitare, iaculari;* „

Az első, ami szemet szúr, hogy Solimant a szöveg ahhoz a Jugurthához hasonlítja, aki kimondottan negatív szereplő a római történelemben. A numídi király, aki sorra megölte rokonait, hogy hatalomra kerülhessen, sokáig sikeresen taktikázott Róma ellen, és sikereit nem utolsó sorban annak köszönhető, hogy a római szenátusban szinte mindenkit meg tudott vesztegetni, akit akart. Híressé vált mondása („*Eladó város ez, s el is kel hamarosan, ha vevője akad.*”) a római arisztokrácia züllöttségének talán legkeményebb kritikája. Sallustius műve elismeri Jugurtha rendkívüli képességeit, de attól, hogy a *Bellum Jugurthinum* a római arisztokrácia romlottságát ecseteli, Jugurthát még nem emeli pozitív szereplővé.

Akárki is fogalmazta a képaláírást, a Jugurtha-hasonlatot nyilván nem ötletszerűen, nem esetlegesen emelte be, hiszen ha csak pusztán annyi lett volna a cél, hogy valamilyen antik párhuzammal erősítse meg Soliman értékeit, bőséggel állt volna rendelkezésre olyan afrikai születésű, híres római, akihez nem fűződnek negatív konnotációk. (Akár Jugurtha nagyapja, Massinissa, akár Apuleius, Terentius Afer, stb.)

Az illető nem is kellett volna szükségszerűen fekete bőrű legyen, hiszen Jugurtha sem volt az. Valószínűbb, hogy a szöveg itt nem pusztán az afrikai eredetre apellál. Inkább az tűnik valószínűnek, hogy mind a képen, mind a feliratban keverednek a toposszerű és a határozottan enigmatikus céllal elhelyezett elemek.

Ezt egyébként a kép háttere is megerősíti: Solimantól jobbra, felhőktől terhes (!) ég alatt a gízai piramisok látszanak. Mind Haid, mint pedig Steiner nyilvánvalóan birtokában volt annyi geográfiai és történelmi ismeretnek, hogy tudhatta, a gízai piramisok nem éppen az egykori Numídi területén állnak. Itt nyilvánvalóan az volt a cél, hogy a néző egyértelmű orientációt kapjon arról, hogy a háttér Afrika, és *nem más* egzotikus földrész. Erre a célra, ikonikus volta miatt, a gízai piramisok ábrázolása tűnt a legegyszerűbb eszköznek. Más a helyzet viszont a szöveggel, amely épphogy nem a legkézenfekvőbbet és a legegyszerűbbet választja, hiszen nem valószínű, hogy túl sokan lettek volna a kép szemlélői között, akik egyből megmondják, hogy épp egy Sallustius-idézetet olvasnak (talán a Vergilius-idézet közismertebb volt.)

A szöveget mindenképpen olyas valakinek kellett fogalmazni, aki jártas volt a latin irodalomban, és a Lichtenstein-palotában ez leginkább Angelo Solimanról volt elmondható. Több forrás is beszámol arról, hogy a szabadkőművesek között mekkora tekintélynek örvendett, továbbá

ott van az I. szövegben a Cicerora történt célzás, valamint Pichlernek és Kazinczynak az a tudósítása, hogy Soliman *történelemmel* foglakozott¹¹⁵. Kézenfekvő az elgondolás, hogy amennyiben Pichler és Kazinczy információjának hitelt adunk, Soliman – sem afrikai eredetüként, sem történelmi érdeklődése okán – nem valószínű, hogy Sallustiust, legfőképpen pedig a Bellum Jugurthinumot ne ismerte volna. Az a tény pedig, hogy a neve az illuminátusok között is Massinissa volt, ugyanezt a feltételezést támasztja alá.

Tény, hogy a szöveg mind Solimanra, mind a hercegre nézve rendkívül hízelgő. Ebből a körülményből, és a herceg és szolgája heves érzelmi kapcsolatából kiindulva felmerülhet a feltevés, hogy a metszet esetleg úr és szolgája viszonyrendszerében értelmezhető, de ennél sokkal valószínűbb az a feltételezés, amelyet a forgalmazás körülményei és bizonyos ikonológiai megfontolások alapján lejjebb fogok kifejteni.

Etikai jellegű kérdés viszont, hogy valaki önmagáról ilyen sorokat meg mer-e egyáltalán fogalmazni. Minthogy a válasz valószínűleg a nem, ezért a szerzőt alighanem másban kell keresnünk. Legvalószínűbbnek az a feltevés tűnik, hogy a szerző Soliman valamelyik - vélhetően szabadkőműves – társa. A rajongás leginkább a „testvériség” érzelmi kifejeződése lehet. A szövegben elrejtett afrikai vonatkozású célzások nyilvánvalóan Solimannak, a kép tárgyának szólnak, aki e szöveghelyeket minden bizonnyal ismerte, és joggal feltételezhető, hogy a „történeti tanulmányai” elsősorban elvesztett egykori hazájának – földrészének – történelmét érintették.

A metszet keletkezésének pontos körülményeit nem ismerjük.¹¹⁶ A metszetet az Artaria testvérek híres bécsi boltja forgalmazta, akik maguk is szabadkőművesek voltak¹¹⁷ (az Artaria Verlag alapítója, Pasquale Artaria a „Zur gekrönten Hoffnung” páholyhoz tartozott¹¹⁸). Ugyancsak az Artaria testvérek adták ki a „Zur wahren Eintracht” páholy tagjainak zeneműveit.¹¹⁹ Kazinczy – a kereskedés gyakori vevője - a Pályám emlékezetében örökíti meg a boltban tett egyik látogatását.

„Consiliarius H – megszólíta, vonjak rövid mentét, valahol nemzetünknek becsületet csinálhatok. Ezek itt úgy hiszik, hogy a kinek oldalán széles kardot látnak, emberhússal él. Egy nap így menék Artariához. A bolt üres vala, a hogy azt sem előbb, sem soha azután nem láttam. Artaria ablaka mellett üle, s nem vala több embere jelen egynél. Tájarabokat kívántam. Nürnbergieket? Kérdé a cseléd. - Nem, Claude Lorrain, Vernét, Vouwermant, és a mi egyéb nyelvemre jött. - Előmbe teríté portfeuillejét, később még egy másikát. Kiszedtem a mi szememet gyönyörködteté; a rakás nagy volt; most tehát a kiszedettekből szedém ki a jobbakat, megcsináltatám a contót, s menni

¹¹⁵ „*Gesichte war sein Lieblingsstudium.*” Pichler, Caroline in Firla, 1993. s. 117.)

¹¹⁶ Bauer, 75.o.

¹¹⁷ Lessing, Erich (Hrsg.) Die Übungslogen der Grechten und Vollkommenen Loge Zur Wahren Eintracht im Orient zu Wien 1782-1785. Wien, 1985.

¹¹⁸ Irmen, Hans-Josef (Hrsg.) Die Protokolle der wiener Freimaurerloge Zur Wahren Eintracht (1781-1785). Frankfurt a.M., 1994.

¹¹⁹ Hans-Josef Irmen: Mozart - Mitglied geheimer Gesellschaften. Prisca-Verlag 1991. 100.o.

akarék.

Artaria elállá útamat. Engedelmeddel; hol utazál te? Nem értettem. Belépvén a boltomba, úgy mond, ruhád figyelmet támaszta bennem, s ne vedd rosztúl, bizonyos kedvetlen emlékezést. Emberem neked impertinentiával felele, s követlek képében. Te erre négy-öt nevet említél, melyek felől nem értém, mint ismerheti a ki e ruhát hordja; úgy hittem, vakon kapád fel valahol. Míg tehát e két nyalábot végig forгатád, le nem vonám rólad szemeimet, s tetszék nekem, hogy nem előbb nézéd, kitül van a darab. Messzéről is ismerem portékáimat, s hízkeledés nélkül mondhatom, szemed első nézéssel a legjobbkat választotta. Nem hihetem, hogy ezt tudhassa a ki hazád határin ki nem lépe. A mesterséget ott még nem ismerik.”¹²⁰

Ezekből a tényekből meglehetősen valószínűnek tetszik, hogy a képaláírás tartalma nem választható el a szabadkőművességtől.

Ebből a szemszögből más megvilágításba kerül az a kérdés is, hogy mért láthatóak a kép háttérében a gízai piramisok. Ignaz von Born, a Zur Wahren Eintracht páholy nagymestere az általa szerkesztett Journal für Freymaurerben (1784-ben) publikálta tanulmányát „Über Mysterien der Ägyptier” címen.

Cagliostro közismert elgondolásai mellett, és attól részben függetlenül a szabadkőművesek nagy jelentőséget tulajdonítottak az egyiptomiaknak. C. E. Wunsch egy évvel korábban jelentette meg Horus c. könyvét. Karl Leonard Reinhold a „Bruder Decius” néven publikált "Die Hebräischen Mysterien oder die älteste religiöse Freymaurerey" (1788) c. művében Mózes és az egyiptomiak közötti összefüggéseket fejtegeti, és már 1788 előtt is publikált a Journal für Freymaurerben a héber és egyéb misztériumokkal összefüggő szövegeket. Igen jellegzetes Johann Gottfried Bremer könyvének címe, melyet 1793-ban adott ki Karl Philipp Moritz: "Die Symbolische Weisheit der Ägypter aus den verborgendsten Denkmälern des Altertums, ein Theil der Ägyptischen Maurerey, der zu Rom nicht verbrannt worden". A könyvben az egyiptomi misztériumok hét fokozatát ismerteti. Amikor ez a munka megjelent, Cagliostro már a pápai tömlöcben ült, az egyiptomi szabadkőművességről szóló kéziratát pedig nyilvánosan égették el.

Born – elsősorban Apuleiusra támaszkodva - az egyiptomi papok és a szabadkőművesek beavatásának hasonlóságait emeli ki és Diodorus Siculus, illetve Hérodotos alapján beszél az építészetéről és a társadalomról. Az első építőmesterek, Osimanduas, Sesostris, a Memphist tervező Uchoreus, a memphisi oszlopcsarnokot építő Moeris tudását őrzik a piramisok is. Mert „außer diesen öffentlichen gebäuden, und den zur Wohlfart Aegyptens angelegten Dämmen, Kanälen und

---

¹²⁰ Kazinczy Ferenc, Pályám emlékezete, Budapest, 1879. 147-148.o.

anderen Arbeiten, welche die vereinigten Kräfte der ganzen Nation erheischten, und deren Ruinen noch heute von der vormaligen Grösse, Pracht und dem Muth derselben zeugten, sind die ungeheuren Kolossen und vorzüglich die ägyptischen Pyramiden der redendste Beweiß des reichthums, der Bevölkerung, der Kenntnisse, der Thätigkeit und Beharrlichkeit der Könige und Einwohner dieses Landes.”

Miután elmondja a piramisok építésének körülményeit, rátér a piramisok értelmzésére. „Weit entfernt, diese Obeliskten und Pyramiden als Monumente des Stolzes und des Übermuths einiger Tyrannen, die ägypten beherrschten, oder als unnütze aufgethürmte Steinhauften, die den üblen Geschmack des Volkes, das sie zusammentrug, verrathen, anzusehen, wird man bey ihrer näheren Beleuchtung vielmehr finden, daß sie ehrwürdige Denkmäler der Kenntnisse dieser Nation sind. Eingedenk des Unfalls welcher die zwey Säulen der Hermesse traf, und der Barbarey, die darauf erfolgte, dachte sie den Zuwachs, den sie täglich an Wissensschaften erhielt, zu verewigen, wenn auch alle Dämme des Nils losbrechen, wenn auch das Feuer die heiligen Bücher verzehren, wenn auch das Licht in den Heiligthume erlöschen, wenn auch das Schwerdt den ganzen Orden der Priester vertilgen, oder ihn zwingen sollte, zu entfliehen, und den Schatz, den man ihme rauben wollte, in andere Gegenden zu übertragen. Und daher schienen sie beschlossen zu haben, auf der Oberfläche dieser, jeder Gewalt trotzbittenden, Massen ihre Kenntnisse auf die Nachwelt fortzupflanzen.

Das Beispiel der ersten ägyptier, die auf eine ähnliche Art ihre Gescichte und Geheimnisse in die Säulen des Thoyts, oder, wie andere behaupten, in die Wände der unterirdischen Höhlen eingruben, das Zäugniß des Plinius, welcher die Hieroglyphen auf die Obeliskten für philosophische Beobachtungen angiebt, die Dauerhaftigkeit der Materialien, die sie dazu auswählten, die Festigkeit, welche sie diesen Steinmassen gaben, die majestätische Einfalt dieser Gebäude, bey welchen sie nichts suchten, als ihnen Dauer und Raum zu verschaffen, die Figur einer Pyramide, das ist eines Körpers, der eine weit ausgedehnte Grundfläche hat und sich in eine Spitze endet, alle diese Umstände machen es mehr als wahrscheinlich, daß sie bloß in der Absicht aufgerichtet worden seyen, um mit dem ganzen Umfang ihrer politischen, bürgerlichen und priesterlichen Kenntnisse überschreiben zu werden; so daß sie gelichsam bestimmt waren die Bibel der ägyptier zu werden, deren Buchstaben und Charactere aber vielleicht durch die Zeit ausgelöscht und unleserlich gemacht worden sind. Aus einem andern Gesichtspunkte betrachtet, sollte etwann die Stellung dieser Pyramiden, deren Ecken mit aller astronomischen Genauigkeit gerade nach den vier Weltgegenden gerichtet worden, das richtige Verhältniß der Grundfläche zu der Höhe derselben der Muth, die Steine dazu aus entfernter Gegenden zu überbringen, die darauf verwandten Kösten, die Menge des des damit beschäftigten Volkes, und endlich die Ausführung diesen Unternehmens die

ausgebreiteten Kenntnisse der ägyptier in der Grössenlehre, der Hebekunst und Sternkunde, so wie den Reichtum und die Macht ihrer Könige, den spätesten Zeitalter laut verkündigen.”¹²¹

A piramisok tehát az egyiptomiak bibliái, tudásuk és nagyságuk őrzői: ebben az értelemben állnak a Born barátjáról, Angelo Solimanról készült portré háttérében: a beavatatlanoknak Afrikát, a beavatottaknak az ősi tudást jelentik.

A Vergilius- idézet az Aeneis első énekének abból a részéből származik, ahol Aeneas és Dido először találkoznak.

„His animum arrecti dictis et fortis Achates
et pater Aeneas iam dudum erumpere nubem 580
ardebant. Prior Aeneas compellat Achates:
'Nate dea, quae nunc animo sententia surgit?
omnia tuta vides, classem sociosque receptos.
Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
submersum; dictis respondent cetera matris.' 585

Vix ea fatus erat, cum circumfusa repente
scindit se nubes et in aethera purgat apertum.
Restitit Aeneas claraque in luce refulsit,
os umerosque deo similis; namque ipsa decoram
caesariem nato genetrix lumenque iuventae 590
purpureum et laetos oculis adflarat honores:
quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
argentum Pariusve lapis circumdatur auro.

Tum sic reginam adloquitur, cunctisque repente
improvisus ait: 'Coram, quem quaeritis, adsum, 595
Troius Aeneas, Libycis ereptus ab undis.'”

Az idézett Vergilius-hely azt a szituációt ábrázolja, amikor a trójaiak Achates kivételével úgy tudják, hogy Aeneas odaveszett, Dido viszont a maradék csapatot már befogadta. A látszólag elveszett és megkerült Aeneas „epifániája” Vergiliusnál azt a célt szolgálja, hogy előkészítse Dido és Aeneas tragikus szerelmének történetét. Az isteni szépségben, a hirtelen eloszló felhőkből előtűnő Aeneasnak nem csak a szépsége, hanem szerencsétlen helyzete is feltűnik Dido számára.

¹²¹ Journal für Freimaurer, Wien, 1784, 41.44.o.

(Obstipuit primo aspectu Sidonia Dido, casu deinde viri tanto...). Aeneas mint *menekült*, mint *üldözött*, mint *számkivetett* áll a királynő előtt, akit ugyanakkor Venus (*genetrix*) csodálatos szépséggel ruházott fel.

A helyzet nyilvánvaló pandanja Odüsszeusz és Nauszikaá találkozásának, csak Homérszonál a kamaszlány nem egy isteni szépségű férfiúval, hanem a tenger tajtékjával fedett ijesztő, meztelen hajótöröttel találkozik, aki

„βῆ δ' ἴμεν ὥς τε λέων ὄρεσίτροφος ἀλκὴ πεποιθώς,
ὄς τ' εἶς ὕμενος καὶ ἀήμενος, ἐν δέ οἱ ὄσσε
δαίεται· αὐτὰρ ὁ βουσὶ μετέρχεται ἢ οἴεσσι
ἦε μετ' ἀγροτέρας ἐλάφους· κέλεται δέ ἔ γαστήρ
μήλων πειρήσοντα καὶ ἐς πυκινὸν δόμον ἐλθεῖν· „

(Hom. Od. VI. 130-134)

A homéroszi képpel ellentétesen, azzal szemben, vele konkurrálva megrajzolt vergiliusi nem a természet vad teremtményéhez, hanem a művészi kéz alkotásához, *szoborhoz* (quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo / argentum Pariusve lapis circumdatur auro) hasonlítja hősét. Haid metszetén az egyiptomi sivatag fölött magasodó felhők meteorológiai önellentmondását – *contradictio in adiecto*-ját - talán épp a vergiliusi hely ismerete, vagy az egyenesen arra tett célzás oldja (oldhatja) fel. Egészen sarkosan: a metszet Angelo Soliman epifániája.

A képaláírásba emelt idézet tehát ugyanúgy egy afrikai helyszínhez kötődik, mint a Sallustius monográfiájából átvett két jelzős szerkezet.

A Sallustius-hely a következő szövegkörnyezetbe ágyazódik:

„(5)Is (sc. Micipsa) Adherbalem et Hiempsalem ex sese genuit Iugurthamque filium Mastanabalis fratris, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, privatum dereliquerat, eodem cultu quo liberos suos domi habuit.

[6] Qui ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxime ingenio validus, non se luxu neque inertiae corrumpendum dedit, sed, uti mos gentis illius est, equitare, iaculari; cursu cum aequalibus certare et, cum omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus esse; ad hoc pleraque

tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus aut in primis ferire: plurimum facere, [et] minimum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio laetus fuerat, existimans virtutem Iugurthae regno suo gloriae fore, tamen, postquam hominem adolescentem exacta sua aetate et parvis liberis magis magisque crescere intellegit, vehementer eo negotio permotus multa cum animo suo voluebat. Terrebat eum natura mortalium auida imperi et praeceps ad explendam animi cupidinem, praeterea opportunitas suae liberorumque aetatis, quae etiam mediocri viros spe praedae transversos agit, ad hoc studia Numidarum in Iugurtham accensa, ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio aut bellum oriretur, anxius erat.

[7] His difficultatibus circumventus ubi videt neque per vim neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quod erat Iugurtha manu promptus et appetens gloriae militaris, statuit eum obiectare periculis et eo modo fortunam temptare. „

Kazinczy Ferenc fordításában az idézett hely így hangzik:

„Serdülgete Jugurtha erőben és szépségben, és még sokkal inkább lelke nagy tehetségeiben. Nem adá ő magát megrontani a henye kényes életnek, hanem, mint Numidiához illik, lovaglásban, íjzásban, futásokban vetélkedék társai közt, minden másokat felülmúla, és még is minden másoktól kedveltetett. Ideje nagy részét vadászatokban töltötte; oroszlánt s egyéb fenevadat ő teríté legelől vagy egyike a legelsőbbeknek; legtöbbet teve, s maga felől legkevesebbet szóla. Micipsa ennek örült elejente, mert az ifjú nagy tulajdonai fényt ígértenek országának; de tovább, látván, hogy ő öregszik, s gyermekei kiskorúak, Jugurtha pedig emberedésnek indúlt, szertelen aggás szálla reá, s elméjét nehéz gondolatok hánytorgaták. Rettegeté az emberi gyarlóság, melly uraságra törekedik és sikamló teljesíteni a mire vágy, s a maga vénsége, a gyermekek ifjú kora, mi elég inger reményre gyulasztani s megtántorítani a szerénybek lelkeiket is; de viszont azt is rettegé, hogy ha előleti Jugurthát, abból könnyen zendülés, vérontások támadhatának. Látván azért, hogy a népkedvelte ifjat sem nyilván erővel, sem kelepczék által el nem olthatja, feltötte magában hogy a merész s katonai dicsőséget szomjúzó embert veszélyeknek hányja elébe, s a szerencsével adatja meg a mit óhajt.”¹²²

A Sallustiust Mátyás egyik corvinájából¹²³ fordító Kazinczynál is összekapcsolódik a két auctor: „De érjünk véget valaha s légyen elég nyelvünk barátjait és akik az írásaikkal akarják

¹²² C.C. Sallustius épen maradt minden munkái, Buda, 1836, 94-95.o.

¹²³ A „C.C. Sallustius épen maradt minden munkái“ előszavában írja: „Nékem az a szerencse juta, hogy midőn mind összegyűjtém, ami céломra tartozott, hazánknak örök hírű férfira, Wadasi Jankovich Miklós határtalan barátsága szerint, megengedé, hogy gazdag gyűjteményéből a Mátyás bibliotékájának egy kódexe, melyet ez a gazdagságaival bölcsen élő barátom Velencéből veve meg s a nagy király emlékére honunkba ismét visszahozott, Pestről fedelem alá költözhesse, hogy ott több holnapokig múlathasson.” Kazinczy Ferenc művei, Bp. 1979, 842-842.o.

segélni, figyelmesekké tennünk Sallust mellett, mely szegények formában az újak, és mely kifogyhatatlan annak gazdagsága a régiéknél, s különösen Virgilnél és Sallustnál.”

Az öreg Kazinczy számára a „makacs, különöz, darabos, homályba vonult, görög alakokban gyöngyörködő, szófaragó és nyelvkorcsosító” mégis „utolérhetetlenül szép” Sallustius elsősorban azért válik fontossá, mert „ő maga csinála magának nyelvet. A mi grammatikagyártóink az ilyet megbocsáthatatlan véteknék nézik, meg nem gondolván, hogy amit tiltanak, csudálnak azokban, akiket a szépírás mesterségében az emberiség örök példányaiként magasztalnak. A részben Sallustot az fogja igazán ismerni, aki őtet Ciceróval hasonlította össze s ennek és annak sajátságait megragadni igyekezett.”¹²⁴

Még pontosabban jelzi azt, hogy Sallustius – és Cicero - milyen fontos, sőt, kimondottan döntő szerepet játszott Kazinczy életében, az 1824. február 26-án Guzmicsnak írt levél: „Sallustius és Cicero, e két nagy író, első ifjúságom ólta szerelmem vala, s S.(allustius) még inkább mint C. - Csak kivallom, édes barátom, engem S.(allustius) tevé *nyelvrontóvá*. Titkoltam ezt mindeddig: Néked vallom-meg, és még eddig senkinek meg nem vallám De melly fonákság! Valamint fordításomnak az lesz legnagyobb fogyatkozása, hogy Sallustnak azt a kényes lassongást nem tudám teljességgel megadni: úgy magam mindég a Ciceró áradozásaira láttam elkapattatni magamat.”¹²⁵

Sallustius különös módon fonódik össze Kazinczy sorsával is: valóban egy életen át kíséri. A fordítás megjelenését, amelyet még a börtönben kezdett, és íróeszköz híján memorizált, nem érthette meg. Több mint 30 éven át folyamatosan javíthatja-csiszolja a szöveget.¹²⁶ Teleki Sámuelnek írja 1802. augusztus 6-án: „Sallustot akarom fordítani. - Fogságomban, hol nem vala szabad írnom, enyhületet nyertem némely szép darabjainak magyarrá tételében, s ezen próbáim közül egy-kettő úgy megmaradt emlékezetemben, hogy kiszabadulván, papirosra tehettem. Imhol vannak ezek a töredékek.”¹²⁷

A fordítást néha hosszú évekre félreteszi, aztán újult lendülettel lát neki. Kis Jánosnak írja 1819. július 20-án: „Hat esztendő ólta nem illetett Sallustomat kedvem jöve megtekinteni. Alig olvastam el két ívet, s tollhoz nyúltam, s újra az egészet lefordítottam. Megtekintvén az új fordítást láttam, hogy újra le kell fordítanom, s azt még e holnapban fogom.”¹²⁸ Majd november 11-én ezt írja ugyancsak Kisnek: „Ez idén Sallustomat kétszer fordítottam újra.”¹²⁹

¹²⁴ Kazinczy Ferenc művei, Bp. 1979, 837-838.o.

¹²⁵ Kaz Lev. XIX, 54.o.

¹²⁶ Kaufmann Lajos, Görög és római classicusok Kazinczy Ferenc levelezésében, Bp. 1898. 46.o.

¹²⁷ Kaz. Lev. II. 484.o.

¹²⁸ u.o. XVI. 462.o.

¹²⁹ u.o. 527.o.

Eldönti, hogy kiadót keres végre a fordításnak, aztán elállt a szándékától, és tovább csíszolta a fordítást. Guzmicsnak 1822. november 11-én írja: „Sallusztom, melyen harmincz év óta dolgozom, magammal is azt fogja talán hitetni, hogy nem éltem haszon nélkül. Erdélyi leveleim másoknak nyerik meg javallatokat, Szalluszt a magamét.”¹³⁰

1827. június 21-én Toldy Ferenchez írt levelében megismételi a Guzmicsnak tett vallomást: „Szalluszt ronta el engem, s kevélykedem, hogy azt Guzmicson kívül talán egy olvasó sem érté.”¹³¹

A fordítással viszont még mindig nem elégedett, 1829-ben és 1830-ban francia fordításokat szerez be, és a szöveget még háromszor átdolgozza.¹³² Imádott Sallustiusa végül halála után öt évvel, 1836-ban jelent meg.

Sallustius az elpuhult római fiataltság ellentétéként írja le Jugurtha neveltetését, egy olyan ifjú képét állítva elénk, aki szellemével, testi képességeivel, és szerénységével egyformán kitűnik. A „non se luxu neque inertiae corrumpendum dedit, sed, uti mos gentis illius est, equitare, iaculari;” - mondat párhizamba állítható a Bauer és Pichler által – és minden bizonnyal Solimantól származó – információkkal, hogy az ifjú afrikai herceg neveltetése „...wird wohl vorwiegend gymnastisch gewesen sein: auch afrikanischer Fürstensöhne vortrefflichste und früheste Beschäftigung war das Kriegshandwerk.”¹³³

Épp ezek az erényei jelentik számára a veszélyt, hiszen Micipsa felismeri benne a lehetséges ellenfelet, és a legkülönbözőbb veszélyeknek teszi ki, hátha így megszabadulhat tőle, s a trón így akkor még gyermekkorú fiaira szállhat. Egy veszélynek kitett fiatalembert látunk magunk előtt, aki végül majd a rómaiak egyik fő ellensége lesz. Ő is azonban, akárcsak Aeneas, *erényei és az isteni gondviselés révén menekül meg a bajból*. Vesztes helyzetből változtatja meg saját sorsát, mivel következetesen ragaszkodik a céljaihoz.

Mind az *ingenio validus, impigro atque acri ingenio (cap.7.)*, *Jugurtha*, aki *difficillimum in primis est, et proelio strenuos erat et bonus consilio (u.o.)*, mind pedig a *pious* Aeneas figurája közel állhatott Angelo Solimanhoz, hiszen ha életrajzának csak legfontosabb pontjait nézzük, szembeötlő az ész, az erény és a szerencse/gondviselés egészen rendkívüli konstellációja.

Könnyen elgondolható, hogy a történelem iránt érdeklődő Soliman elsősorban azokat a szövegeket kereste, amelyek valamilyen értelemben saját helyzetének jobb megértéséhez segíthették hozzá. Érdeklődése ebből a szempontból természetesen nem borszínspecifikus, bár e

¹³⁰ Kaz.Lev. XVIII. 192.o.

¹³¹ Idézi Kaufmann Lajos, Görög és római classicusok Kazinczy Ferenc levelezésében, Bp. 1898., 51.o.

¹³² Kaufmann Lajos, Görög és római classicusok Kazinczy Ferenc levelezésében, Bp. 1898., 52.o.

¹³³ Bauer, 29.o.

tekintetben sem egyedülálló, hiszen Anton Wilhelm Amo Wittenbergben írt filozófiai disszertációja például a test és lélek problémájával hasonló indíttatásból foglalkozik.¹³⁴

Mivel a metszet keletkezéstörténetéhez, valamint a képalírás szerzőségéhez semmilyen további közvetlen adat nem áll rendelkezésre, utolsóként azt a szempontot lehet még figyelembe venni, hogy mind a kép, mind pedig a képalírás a fő hangsúlyt Soliman szépségére helyezi. Ez azért tetszik jelentősnek, mert a fekete bőrűek a kor általános felfogása szerint, mint fentebb kifejtettem, *nem szépek*, legfeljebb különösek, bizarrak. Eleve az a tény, hogy Soliman – nyilván nem kevés öniróniával – a „Zur wahren Eintracht” páholyban a *frater terribilis* szerepét játszotta, egyértelműen utal erre a sztereotípiára.

Hogy csak a legkirívóbb példát említsük, Lessing Laokoon c. esszéjében a rút leírásánál a hottentottákat is felhossa példának, akiknek „Legmulatságosabb ilyenfajta vonásai a Tquassow és Knomquaiha című hottentotta elbeszélésnek vannak, melyet Lord Chesterfieldnek tulajdonítanak. Tudjuk, milyen piszkosak a hottentották, és mily sokféle dolgot tartanak szépnek, tetszetősnek és szentnek, ami bennünk undort és iszonyodást kelt. Szétzúzott porcogójú orr, ernyed, köldökig lógó mellek, kecskefaggyúból és koromból készült mázzal bekenet, napon pácolt test, hájtól csöpögő hajfürtök, friss bélbe csavart kéz és láb:- gondoljuk el mindezt egy gyöngéd és tiszteletteljes szerelem tárgyán, gondoljuk el, hogy a komolyság és a csodálat nemes nyelvén beszél – és próbáljuk csak nevetésünket visszatartani!”¹³⁵ Edmund Burke 1757-ben megjelent Enquiry c. művében elmesél egy történetet egy vak fiúról, aki a sikeres szürkehályogműtét után visszanyerte a látását, ha fekete tárgyat látott, rosszul lett, amikor pedig megpillantott egy néger nőt, szinte eszméletét veszítette. Burke ezt a jelenséget azzal magyarázza, hogy a fekete tárgyak semennyi, vagy legfeljebb csak igen kevés sugarat vernek vissza, ezért a vákuum érzetét keltik.¹³⁶

Az a tény, hogy a kép egy fekete bőrű férfit szépnek ábrázol és szépnek is nevez, s e szépséget két olyan antik utalással hangsúlyozza, amelyek közül legalább a vergiliusi közismert volt, valószínűvé teszi, hogy a metszet elsősorban agitatív céllal készülhetett. Ez a cél, nevezetesen a közvélekedés megváltoztatása, a negatív sztereotípiák feszegetése és lebontásának kísérlete pedig nyilvánvalóan nem származhat máshonnan, mint éppen a szabadkőműves-illuminátus körökből.

¹³⁴ B. Brentjes, *Anton Wilhelm Amo. Der schwarze Philosoph in Halle*; Leipzig (Koehler & Amelang) 1976

¹³⁵ „Man lasse es nicht ekelhaft sein, was ihm in den offenen Mund fällt, und das Lächerliche ist verschwunden. Die drolligsten Züge von dieser Art hat die hottentottische Erzählung: Tquassouw und Knomquaiha, in dem "Kenner", einer englischen Wochenschrift voller Laune, die man dem Lord Chesterfield zuschreibt. Man weiß, wie schmutzig die Hottentotten sind; und wie vieles sie für schön und zierlich und heilig halten, was uns Ekel und Abscheu erwecket. Ein gequetschter Knorpel von Nase, schlappe bis auf den Nabel herabhängende Brüste, den ganzen Körper mit einer Schminke aus Ziegenfett und Ruß an der Sonne durchbeizet, die Haarlocken von Schmer triefend, Füße und Arme mit frischem Gedärme umwunden: dies denke man sich an dem Gegenstande einer feurigen, ehrfurchtsvollen, zärtlichen Liebe; dies höre man in der edeln Sprache des Ernstes und der Bewunderung ausgedrückt, und enthalte sich des Lachens!“ in: *The Project Gutenberg EBook of Laokoon, by Gotthold Ephraim Lessing*. Magyar fordítás Vajda György Mihály, in: G.E. Lessing, *Laokoon*, Hamburgi dramaturgia, Bp. 1963, 178-179.o.

¹³⁶ Chaouli, Michael, *Laocoon and the Hottentots* in: *The German Invention of Race*, ed. Sarah Eigen and Mark Larrimore, 24.o.

Az *os umerosque Jugurthae similis* már azon egyszerű oknál fogva sem lehet „reális” hasonlat, mivel Jugurtháról semmilyen portréábrázolás nem maradt fenn, ami esetleg egy ilyen párhuzamot lehetővé tett volna. A Jugurthát ábrázoló pénzérméken a numídi király az őt eláruló apósával, Bocchussal legyőzője, Sulla lábai előtt térdel, tehát egyáltalában nem diadalmos helyzetben. Tehát a szöveg nem Jugurtha és Soliman szépségét állítja párhuzamba, sokkal inkább a Sallustius által ecsetelt erények azok, amelyek számításba jöhetnek.

A kérdés avval a problémával folytatódik, hogy amikor a *deus* helyére *Jugurtha* kerül, az egyenlet másik, rejtve maradt, illetve implicit oldalán a rómaiak helyére mit kell behelyettesítenünk.

Kézenfekvőnek látszik az aránypár megfejtése, amelyre a „Jugurtha” név választásában megmutatózó provokáció hívja fel az olvasót. Jugurtha Róma ellensége, de Hannibálhoz hasonlóan – akitől Livius sem tud megvonni minden rokonszenvet (ahogy Tacitus sem a Britanniában a lázadó vezértől) - népének szabadságharcosa, Róma rossz lelkiismeretének állandó ébrentartója. Egy korrupt, zsarnoki, igazságtalan és kegyetlen állam ellen harcol, és vereségéhez csak az árulás segíti a rómaiakat. Nem lehetetlen a kép sugallta összefüggéseket olyan sorba rendezni, amelynek végén az a következtetés áll, hogy Ignaz von Born esetleg eredménnyel plántálgatta már barátjába az Illuminátusok eszméit, amelyet Kazinczy így jellemez „evertere superstitionem, opprimere Tyrannismum, benefacere. - Nem ez é az élet leg-édesebb boldogsága?” Kazinczy egyértelműen utal arra, hogy Weishaupt elgondolásairól mi a véleménye és amennyiben Soliman Jugurtha, annyiban a rómaiak alighanem az „abszolutisztikus állam”.

Már Monika Firla felveti azt a lehetőséget, hogy a Massinissa névből arra lehet következtetni, hogy Soliman illuminátus volt, mivel a rendben mindenki latin nevet kapott, míg a szabadkőművesek között ez nem volt általános szokás, illetve csak a „Hochgradsystem”-ekben, amelyek az első három fok megszerzése után következtek. Kazinczy valószínűleg mint rózsakeresztes kapta az Orpheus nevet.

A Karthagóban hellénisztikus nevelésben részesült Massinissa (i.e 240-148) teremtette meg Numidia államot¹³⁷. Karthagóban betekintést nyert az állam- és a gazdaság-szervezésbe, s e tudását hazatérve kamatoztatta. Újjászervezte a gazdaságot és az államot, és a kultúrában meghonosította a hellénisztikus szellemet. Karthago végső veresége után Massinissa Cirta és Siga királya lett, a korábban Karthago által ellenőrzött területekre is kiterjesztette a hatalmát és egy afrikai birodalom tervének kidolgozásába fogott.

Sallustius – Kazinczy fordításában – így ír Massinissáról:

„...Publius Scípió, kinek az érdem tovább Africanus nevet adott, Massinissa Numídi

¹³⁷ A Massinissára vonatkozó adatokat Forisek Péter Massinissa numídi királysága, Karthago és Róma c. szövege alapján idézem. Forrás: http://www.freeweb.hu/ookor/archive/cikk/2002_1_forisek.pdf

királyt barátságába fogadta volt. Ez minékünk olly nagy és sok szolgálatot tőn, hogy a Római Nép, legyőzván elvégre Karthágót, és a nagybirtoku Sypháxot elfogván, minden elfoglalt várost és tartományt a királynak hagyta. Massinissa nekünk hív és hasznos barátunk volt, s életének s hűségének csak a halál vete véget.”¹³⁸

Egységes numidai királyság a Kr. e. 3. század végéig nem létezett. A két nagy numida törzs, a masszülioszok és a maszaiszülioszok királyai egymástól függetlenül irányították népeiket. Mindkét törzs uralkodói dinasztiája jó viszonyban volt a punokkal, Massinissa például Karthagóban nevelkedett, nagybátyja, Oezalkesz pedig Hannibal, a legendás pun hadvezér egyik unokahúgát vette feleségül. A második pun háború előtt a maszaiszülioszok királya, Szüphax szintén jó kapcsolatokat ápolt Karthagóval, de a háború kitörését követően a rómaiak oldalára állt, azt remélve, hogy új szövetségese majd enyhíti a királyságára nehezedő karthagói nyomást. A punok hispaniai vereségét követően azonban meglepő módon felhagyott a rómaiak támogatásával, és Karthágó oldalára állt. A numida uralkodónak nyilvánvalóan meg sem fordult a fejében, hogy a rómaiak egy újabb afrikai hadjáratot kezdenek Regulus consul Kr. e. 256–255-ös, kudarccal végződött hadjárata után. Ráadásul Karthágó hatalma Afrikában még teljesen érintetlen volt, hiszen a háború az első években Italia és Hispania területén folyt. Massinissa egy numida lovasegység parancsnokaként részt vett a hispaniai harcokban a karthagóiak oldalán Kr. e. 212–206 között; már ekkor kitűnt személyes bátorságával és kiváló hadvezéri képességeivel. A masszülioszoknál Massinissa atyjának halála után nagybátyja, Oezalkesz került a trónra, majd az ő korai halálát követően trónviszály tört ki, amely megosztotta a törzs vezető rétegét.

Massinissa már Kr. e. 207-ben, a karthagóiak ilipai veresége után titkos tárgyalásokat folytatott Cornelius Scipióval, majd visszatért hazájába, legyőzte és megölette Mazaetullust, majd önmagát ismertette el a masszülioszok királyának. Szüphax azonban Karthágó biztatására és tevékeny közreműködésével elűzte Massinissát, és saját uralma alatt egyesítette a két numida királyságot.

Kr. e. 204-ben Scipio partra szállt Leptisnél, és hamarosan jelentős területek kerültek a fennhatósága alá. A királyságából elűzött Massinissa azonnal csatlakozott hozzá, és Kr. e. 203-ban a római hadakkal egyesülve győzelmet aratott Szüphax felett, akit a rómaiak fogságba ejtettek és Italiába hurcoltak. Győzelmét követően Massinissa visszaszerezte királyságát, a maszaiszülioszok területeit azonban meghagyta Szüphax utódainak. Róma szövetségesevé tette az immár jelentős területeket birtokló numida uralkodót. Ez volt az első alkalom a numida törzsek történetében, amikor egy uralkodójuk nem Karthágó, hanem Róma jóváhagyásával került trónra. A hannibali háborúban katasztrofális vereséget szenvedett Karthágó nem tudott érdemben beavatkozni a

---

¹³⁸ C.C. Sallustius épen maradt minden munkáit, magyarra Kazinczy Ferenc, Budán, 1836, 94.o.

közvetlen szomszédságában fekvő masszüliosz királyság belügyeibe, s ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy Észak- Afrikában megtört Karthago több évszázados hegemóniája. A Kr. e. 201-es Scipio-féle békeszerződés Róma mellett egyértelműen Massinissának kedvezett, aki a két korábbi numida királyság legnagyobb részét saját uralma alatt egyesítette. A békeszerződés előírta a karthagoiaknak, hogy mindazokat az építményeket, területeket, városokat és értékeket, amelyek Massinissa, illetve Massinissa ősei egykori birodalmának határai között találhatóak, vissza kell adniuk. Ez azt jelentette, hogy Massinissa valamennyi karthagoi területre igényt tarthatott, hiszen a föníciai telepések megérkezése előtt ezeket elődei, a különféle numida törzsek fejedelmei birtokolták.

Massinissa a megváltozott római külpolitikához igazodva többször is látványos hűségnyilatkozatot tett Rómának. Kr. e. 168-ban Rómába küldte egyik fiát, Masgabát, hogy kifejezze szerencsekívánatait a rómaiak Perseus felett aratott győzelméért. A királyfi nyíltan kijelentette, hogy atyja egész királysága Rómát illeti, ő maga csak ezen tulajdon haszonélvezője. Masgaba kérte a szenátust, hogy atyja személyesen is Rómába utazhasson, és áldozatot mutathasson be a capitoliumi Iuppiternek, de a szenátus elutasította a kérést. Massinissa római segítséggel rendezte el végrendeletét is: P. Cornelius Scipio Aemilianust kérte meg, hogy halálát követően ossza fel királyságát a fiai között, akiknek szigorúan meghagyta, hogy mindenben vessék alá magukat Scipio döntésének.

Polübiosz így jellemzi Massinissát:

„Massinissa, az afrikai numidiaiak királya volt a legjobb ember a mi korunkban uralkodó királyok közül, és a legszerencsésebb is, mivel több, mint hatvan évig uralkodott, a legjobb egészségnek örvendett, és szép kort, kilencven évet élt meg. Testi erejével is fölülmúlta kortársait, ha állni kellett, egy napig állt egy helyben, viszont ha leült, képes volt egész napon át így maradni, s az sem merítette ki, ha egy álló nap és még éjszaka is egyhuzamban nyeregben kellett maradnia. Életerejét bizonyítja, hogy kilencvenéves korában, amikor meghalt – másik kilenc fia mellett – egy mindössze négyéves kisfiút hagyott maga után, akit Szthembanosznak hívtak, és akit később Micipsa fogadott örökbe. Gyermekai egymás iránt érzett szeretetének köszönhetően úgy élte le egész életét, hogy trónját elkerülték az összeesküvések és a családi viszályok. De a legnagyobb és legcsodásabb cselekedete a következő volt: őelőtte egész Numidia terméketlen volt, és úgy tartották, hogy földjének természete miatt itt semmi sem terem meg. Ő volt az első és egyetlen ember, aki bebizonyította, hogy mindenféle haszonnövény megterem Numidiában, és nem rosszabbul, mint máshol, tette ezt pedig oly módon, hogy minden fiának felszerelt egy tízezer plethron területű birtokot, ahol minden megtermett. Halálával kapcsolatban joggal mondhatjuk el mindezeket a dicséretére. – Scipio két nappal a király halála után Cirtába érkezett, s mindent

megfelelően és igazságosan elrendezett.”¹³⁹

Ignaz von Born az „Über Mysterien der Ägypter” c. tanulmányában gyakran hivatkozik Polübioszra, akit nyilván alaposan ismert. Ha elfogadjuk a lehetőségét annak, hogy Angelo segített Bornnak a szöveg megírásában, a forrásmunkák feldolgozásában, akkor az is valószínűnek látszik, hogy Polübiosz közös témájuk volt. Minthogy Numídia és a pun háborúk története nyilvánvalóan fontos lehetett Angelo számára, biztos, hogy alaposan ismerte az ide vágó antik auctorokat, Liviust, Polübioszt, Sallustiust. Ráadásul, mint Pichlertől értesülünk, azt gondolta, hogy galla (oromo) származású, tehát akár még azt is feltételezhette magáról – az akkori közfelfogásnak megfelelően –, hogy következésképp hamita vér csörgedezik az ereiben, így „joggal” tekinthette magát a numídiaiak, vagy akár a karthagóiak utódjának.

---

¹³⁹Polübiosz: *Historiae* 36. 16. Sipos Flórián fordítása

ÜBUNGSLOGE

Mind Angelo Soliman, mind Kazinczy Ferenc élettörténete szorosan összefonódik a 18. századi bécsi szabadkőművességgel. A szabadkőműves társadalomban töltött évek mindkettejük számára életük legfontosabb időszakát jelentették. Soliman számára a szabadkőművesség a hön áhított emancipációt jelentette; Kazinczy számára „Das Freimaurertum war keine vorübergehende, jugendliche Episode... Hier fand er jene gesellschaftliche Idee, jene Umgangsformen mit seinen Mitmenschen, die ihn sein Leben lang begleitet haben. In diesem Kreis hat er auch all jene Personen kennengelernt, die in der ungarischen Jakobiner-Bewegung zu seinen Genossen wurden.“¹⁴⁰ Kazinczy maga pedig így vall a szabadkőművességről: „A kőművesség oly társaság, amely egy kis karikát csinál a legjobb szívű emberekből, melyben az ember elfelejti azt a nagy egyenetlenséget, amely a külső világban van, amelyben az ember a királyt és a legalacsonyabb rendű embert testvérének nézi, amelyben elfelejtkezik a világ esztelenségei felől, s azt látván, hogy minden tagban e g y a lélek, tudniillik a jónak szeretete, dolgozik, örömkönnyeket sír”¹⁴¹

Végül Kazinczyt ez az összefonódás a börtönbe, Solimant pedig – ha hinni lehet Monika Firla feltételezésének – a Naturalienkabinettbe juttatta, nem is beszélve arról, hogy barátságukat is a szabadkőművességnek köszönhetik. Barátságuk története elválaszthatatlan ettől a sajátosan kettős arculatot mutató jelenségtől, mindkettejük mögé – a Haid-féle metszet viharfelhőktől árnyékolt sivatagához hasonlóan - eme egyszerre misztikus és világos – felvilágosult – háttér vetül.

A szabadkőművesség történetének még csak vázlatos ismertetése sem képezné e dolgozat tárgyát, mégis fontosnak tartom, hogy rámutassak néhány olyan momentumra, amely elválaszthatatlan Soliman és Kazinczy barátságától; jó néhány olyan részlet van ugyanis ebben a történetben, amely más módon és más összefüggésben véleményem szerint megmagyarázhatatlan. Nevezetesen arra gondolok, hogy saját szabadkőműves identitásuk – Kazinczy mint Orpheus és Soliman mint Massinissa – személyiségük integráns részévé vált, bizonyos tekintetben erősebbé, mint a tényleges – amely ráadásul Soliman esetében teljes egészében eltűntnek látszik, s melynek helyét a mítoszok – az örökkévalóság, az időtlenség mítoszai - veszik át. De ha szabad megengednem magamnak egy kevésbé tudományos, mégis „irracionálisan evidens” mondatot: Kazinczy is sokkal inkább volt Orpheus, mint Kazinczy Ferenc. A szabadkőművesség mindkettejük számára lehetővé tette, hogy - legalábbis a páholy díszletei között, a „Királyi művészetben” rájuk osztott massinissai és orpheusi szerep idejére - azok lehessenek, akik lenni akarnak, hogy abban a

¹⁴⁰ Fried István, Ferenc Kazinczy und Österreich aufgrund einiger Handschriften in der Széchényi-Nationalbibliothek, www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/IFried2.pdf, 2.o.

¹⁴¹ In: Abafi Lajos, A szabadkőművesség története Magyarországon . - Bp. : Akad. K., 1993. - 15.o.

világban élhessenek, ahol igazán szeretnének, a szabadság, a bölcsesség, a jámborság, stb. világában.

Míg Kazinczynál ez a történet gazdag hangszerelésben, már-már monumentális külsőségek között szólal meg – hiszen beavattatásának körülményeit részletesen elbeszéli a „Kazinczy Ferenc saját kezével írt autobiográfiája”, Solimannál csak a tú sercegése hallatszik az üres lemezen. Egy másik metaforába lépve: a bécsi szabadkőművesség története Angelo Soliman „néma” történetének utófeliratozása.

A „szabadkőművesség” (Freimaurerei, freemasonry) fogalom eredetére kétféle komolyan vehető magyarázat létezik.

Az egyik szerint a szó az angol „*freestonemasonry*”-ból származik, mivel Angliában kétféle kőfaragó létezett, az egyik, amelyik a durvább, keményebb köveket faragta – a „*roughstonemason*”, és a másik, amelyik a könnyebben megmunkálható, művészi célra alkalmasabb kövekkel foglalkozott: a „*freestonemason*”.

Más kutatók szerint a „*freemason*” azokat jelölte, akik a céh kötelékein kívül, szabad művészekként működtek.¹⁴²

Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni a szabadkőműves történetírás ama sajátosságát, amelyet Fritz Mauthner így jellemez: „Die Freimaurer sind allezeit schlechte Geschichtschreiber ihres Ordens gewesen und haben sich von jeher an zufällige Übereinstimmungen gehalten, um alle mögliche kühnen Geister alter und neuer Zeit für Freimaurer erklären zu können”.

Oskar Posner¹⁴³ ehhez azt fűzi hozzá, hogy mióta csak az emberek csoportokat alkotnak, mindig volt valami a szabadkőművességhez hasonló. A korai szabadkőműves történetírók egészen Ádámgig mennek vissza, „aki a fiaival szabadkőműves páholyt hozott létre”¹⁴⁴. Egyes szövegek a Nagymesterek sorába számítják Mihály arkangyalt, Jézust, Mózeszt, Noét, Salamont, a bábeli torony építőmesterét, vagy éppen Hiramot, Salamon templomának legendás építőjét. A 19. század fordulóján az addig megjelent 206, a szabadkőművesség eredetével foglalkozó munka 39 különböző elgondolást tartalmaz. A feltételezett alapítók között éppúgy megtaláljuk az özönvíz túlélőit, mint a jezsuitákat, vagy a Háromkirályokat.¹⁴⁵

¹⁴² Kischke, Horst: Die Freimaurer, Wien, 1996, 22.o. skk.

¹⁴³ Posner, Oskar: Bilder zur Geschichte der Freimaurerei, Reichenberg, 1927, 11. o. skk.

¹⁴⁴ u.o.

¹⁴⁵ A vélemények a következőképpen oszlanak meg arról, hogy kik, illetve hol alapították a szabadkőművességet: 28: a gótikus kőfaragócéhek, 11: Anglia, 5: Skócia, 3: Franciaország, 1: Svédország (1125), 1: Kína, 1: Japán, 1: Velence, 5: a jezsuiták, 7: a régi Rózsakeresztesek, 5: a keresztesháborúk következtében, 12: a templomos lovagok, 1: az albigensek, 2: Bacon „Nova Atlantis“- társasága, 4: a druidák, 1: az ősgermánok, 3: a skandinávok, 2: egy bizonyos „wilwinni toronyban”, 9: az antik Rómában, 7: Görögországban, 18: Egyiptomban, 1: keleten (valahol), 1: Perzsiában, 1: Zoroaster maga, 1: A Háromkirályok, 6: az ősi Indiában, 1: a Káldeusok, 6: a zsidók (valamikor, valahol), 1: a gyilkosok rendje (Orden der Mörder), 1: a manicheusok, 10: az őskeresztények, esetleg maga Jézus, 3: Salamon templomának építői, 1: a bábeli torony építői, 3: az özönvíz túlélői, 20: ismeretlen helyen és időben

„Ha a szabadkőművesség 1717 előtti történetét kutatjuk, kellő mennyiségű megbízható forrás hiányában sok esetben, jószerivel csupán sötétben, vagy legalábbis félhomályban tapogatózunk, és gyakran feltételezésekkel rúkkolhatunk elő. Mint említettük, a szabadkőművesség eredetéről tucatnyi legenda és hipotézis létezik a profán és a szabadkőműves világban egyaránt. Ahogy haladunk visszafelé az időben, úgy egyre több a bizonytalan pont, egyre nagyobb a homály. Mégis, éppen azért, hogy a szabadkőművesség fő jellemvonásait és működését még jobban megértsük, és hogy a leginkább elképzelhető múlt föltárásával a profán külvilág is pontosabb képet kaphasson a szabadkőművesség mibenlétéről, fontos, hogy legalább azt megpróbáljuk tisztázni, hogy milyen a legenda és a valóság egymáshoz való viszonya, illetőleg hogy mi állhat a félreértések és a tévhitek mögött. „¹⁴⁶

A régi szabadkőműves történetírás előszeretettel keres összefüggéseket a kőfaragócéhek és az antik misztériumok, valamint a későbbi lovagrendek között, hogy igazolja a szabadkőművesség ezoterikus-hermetikus gyökereit. Ebben az összefüggésben olyan archaikus közösségekre hivatkoznak, mint a pythagoreusok, az eleusziszi misztériumok beavatottjai, az esszénusok, a Mithrasz-hívők, valamint a kabbala és a gnózis.

Az első írásos adatok az angol céhekkal kapcsolatban, amelyeket a szabadkőművesség elődjének szokás tekinteni, a 14. századból származnak. York Minster kőfaragócéhével kapcsolatban találkozunk először a normann-francia eredetű *masoun* szóval, majd egy londoni céhjegyzékben, 1376. augusztus 9-ről származó bejegyzésben fordul elő először a *freemason* kifejezés.¹⁴⁷ A *freestone* elsősorban a könnyen faragható homokkővet jelentette, szemben a *roughmason* által megfaragott *roughstone*-nal. A 17. és 18. század folyamán azonban a *freemason* és a *freestonemason* mindenfajta megkülönböztetés nélkül, felváltva szerepel. A *freestone* és a *freemason* kifejezés összekapcsolását az a tény indokolja, hogy Skóciában, ahol nincs homokkő, a *freemason* kifejezés még sokáig nem fordul elő.¹⁴⁸ Bokor ezzel szemben egy 1057-ből származó skót forrásra hivatkozik, amely a *free incorporate masons* terminust használja.¹⁴⁹ Bokor vitatja a *freestone-free(stone)mason* elméletet, szerinte a *freemason* azonos a későbbi *gentleman mason* kifejezéssel.¹⁵⁰ Legnagyobb valószínűséggel azokat az építőmestereket jelölte, akiknek céhe különféle rendkívüli szabadságjogokat élvezett. Mindenesetre bizonyosnak tűnik, hogy az elnevezés a középkori katedrálisépítők azon kőfaragó- és építőcéheivel kapcsolatos, amelyek tagjai

---

ismeretlenek, 15: már magában a Paradicsomban, 1: a világ teremtésekor (in: Binder, Dieter A. : *Die Freimaurer - Ursprung, Rituale und Ziele einer diskreter Gesellschaft*, Herder, 2000. 18-21.o.)

¹⁴⁶ Benedek Szabolcs *A szabadkőművesség eredete. A hermetikus hagyományoktól az első nagypáholyig* PONT Kiadó, 2006. 12.o.

¹⁴⁷ Grögler, Susanne: *Die Freimaurerei in deskriptiver Reflexion ihrer Geschichte*, Wien, 1997 (disszertáció), 24.o.

¹⁴⁸ Dieter, Binder A.: *Die Freimaurer*, 33. o.

¹⁴⁹ Bokor, Charles von, Winkelmaß und Zirkel. *Die Geschichte der Freimaurer*, Wien, München, 1980, 53.o.

¹⁵⁰ u.o. 29.o. skk.

bonyolult épületrészletekkel, és a keresztény misztikával és szimbolikával összefüggő építészeti számításokkal foglalkoztak.¹⁵¹ Angliában létrejöttek a „Gild of Masons”, a „Loge”, Franciaországban a „Compagnonage”, német földön a „Bauhütte”.¹⁵²

1400 körül keletkezett a témával összefüggésben eddig ismertté vált legkorábbi, óangol kézirat, a „Regius-kézirat” (máshol Halliwell-kéziratnak nevezik). 794 rímes sorból áll, melynek nyolc fejezetéből az első ezt a címet viseli: *Hic incipiunt constitutiones artis geometriae secundum Euclidum*. A szabadkőművességgel kapcsolatos jelentősége csak azért válhatott olyan későn ismertté, mivel a cím mögött feltehetően mindenki valamiféle matematikai traktátust sejtett.¹⁵³ Mintegy negyven évvel későbbi az úgynevezett „Cooke-kézirat”, amelyet csak 1861-ben publikáltak. E szövegek legfontosabb részei a különféle céhrendtartásokkal, a céhtag illő viselkedésével, és a céhben használatos sajátos kifejezésekkel foglalkoznak.¹⁵⁴

A szövegben azonban feltűnik Hermes Trismegistos is, az alkímia legendás atyja, aki az itt leírt mítosz szerint az Özönvíz után találja meg a szabadkőműves szimbolikában oly jelentős szerepet játszó oszlopok egyikét. A másik megtalálója nem más, mint Pythagoras, így ők ketten lesznek azok, akik az oszlopra felrótt tudást elsajátítják.¹⁵⁵

A 15. század végén a felvett „kőművesek” (Gentlemen – vagy accepted masons) száma folyamatosan nő, és egyre többen vannak közöttük olyanok, akik ténylegesen nem kézművesek.¹⁵⁶ A gyakorlati kőművesség mellett a szimbolikus is megjelenik, amelyben a templomépítészet morális, misztikus és szimbolikus absztrakcióként jelenik meg.¹⁵⁷ Az „elméleti szabadkőművesség” szemben a „gyakorlati”-val „egy sajátos, allegóriákkal felruházott és szimbólumokban ábrázolt morális rendszer”.¹⁵⁸

A londoni Masons Company 1472-ben saját címert kap, és az 1666-os tűzvészig a céhek szokása szerint felügyelte tagjai tevékenységét.¹⁵⁹ A tűzvészt követő újjáépítési munkák után a céhek rendtartását erőteljesen liberalizálják.¹⁶⁰

1621-től egyre gyarapodnak az adatok egy újfajta tagság megjelenésére. Korábban csak kétféle tagság létezett, a *yeomen* (céhlegény) és a *liverymen* (mester), most azonban megjelenik az

¹⁵¹ Banmüller, Andreas: *Leitvorstellungen der Freimaurer und ideologie des Illuminatenordens im 18. Jahrhundert*, Innsbruck, 1993 (disszertáció) 33.o.

¹⁵² Lennhoff, Eugen: *Die Freimaurer. Geschichte, Wesen, Wirken und Geheimnis der königlichen Kunst*, Wien, 1932, 32. o.

¹⁵³ u.o, 37. o.

¹⁵⁴ u.o.

¹⁵⁵ Frick, Karl R. H., *Die Erleuchteten. Gnostisch-theosophische und alchemistisch-rosenkreuzterische Geheimgesellschaften bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*, Graz, 1973, 209.o.

¹⁵⁶ Banmüller, *Leitvorstellungen der Freimaurer im 18. Jahrhundert* 9.o.

¹⁵⁷ u.o.

¹⁵⁸ Reinalter, Helmut, *Die Freimaurer*. München, 2000, 11.o.

¹⁵⁹ Dieter, Binder A.: *Die Freimaurer*, 33. o.

¹⁶⁰ u.o. 34.o.

accepcion, mint új fogalom, amely a *making of masons* intézménye.¹⁶¹ Feltételezhetően a kőfaragó céh magja körül egy külső kör is kialakul, amelynek tagjai a beszállítók, egyéb építőszakmák képviselői, mint a bádigosok, üvegfestők, ácsok, a céhtagok gyerekei, és a helyi papok. A katedrálisépítések csökkenésével persze e szervezetek mindinkább elszakadnak eredeti funkciójuktól.

A francia *Compagnonnage*-ok gyökerei a középkorba nyúlnak vissza, jóllehet történetileg csak a 16. századtól ragadhatóak meg. Tagjaik „Salamon vagy Hiram gyermekei”. A *Compagnonnage*-ok mitológéájában Hiram, Jacques mester és Soubisse atya a Salamon-templom építői. A szervezet rituáléiban számos utalás szerepel a templomépítésre. Beavatási szertartásukat 1655-ben a párizsi Teológiai Fakultás elítélte, többek között azért, mert a tagokra rendkívül szigorú titoktartási kötelezettség hárult.¹⁶²

Hasonló tradícióba sorolható a livornoi festőakadémia, amely festőket, szobrászokat és építészeket vett fel tagjai közé, akik szintén háromlépcsős szisztémában emelkedhettek a legmagasabb rangra.¹⁶³

A páholy (lodge, Kazinczy magyarításában: *lózsi*) fogalom Angliában és skóciában bukkan föl először, és három jelentésárnyalata jelzi fejlődéstörténetét. „Először is egy adott építkezésnél dolgozó kőfaragók műhelyét jelentette, majd e kőfaragók összességét, végül a kőfaragók területi céhszervezetét.”¹⁶⁴ A 13. század második felében még a „műhely” jelentésben találjuk, a 14. században jelenik meg a közösségekre vonatkozóan, majd a páholy a 16. század végén Skóciában a céhszervezetet jelöli, majd a 18. században jelenik meg Angliában is ugyanebben a jelentésben.

Az eredetileg a céhek szervezeti modelljében megtalálható lépcsős szisztéma, az „inas”, a „legény” és a „mester” szimbolikus jelentést kapott, és 1740-től Angliából kiindulva Franciaországban, majd a német és osztrák városokban egy sor magas fokú szisztéma, „Hohchgradsystem” jelent meg, nyilvánvalóan azért, mert a „kék” (avagy: szimbolikus) szabadkőművesség első három fokozatában megszerezhető „titok” - amely alapvetően az egyenlőség és tolerancia tanát jelentette – sokakat nem elégített ki. A legtöbb akkoriban megalakuló, és a meglévő háromlépcsős páholyrendszerre erőltetett szisztémában erős volt a vallásos tartalom, de már nagyon korán utat találtak a szövetségekben a különféle mágikus-ezoterikus tanok is. A Hochgrade létrejöttéhez nagymértékben hozzájárult a Constitutions eredetlegendája is.

¹⁶¹ Kuéss, Gustav R., *Die Vorgeschichte der Freimaurerei im Lichte der englischen Forschung*, Hamburg o.J. (Die Blaue Reihe 11.) 20.o.

¹⁶² Winkel Müller, Otto, *Les Compagnonnages. Eine Wurzel der Freimaurerei*, Frankfurt/Hamburg, 1967., 20.o. skk.

¹⁶³ Bokor, Winkelmaß, 11.o.

¹⁶⁴ u.o. 6.o.

A Constitutionsban olvasható legenda szerint a szabadkőművesség magáig Ádámgig megy vissza, aki közvetlenül istentől kapta a kőművesség és a geometria ismeretét. A tudás Széthen, majd Noén, az ősi Egyiptomon, Mózesen, majd Salamonon, a babiloniakon, végül az antik Görögországon és Rómán keresztül jutott Angliába, ahol évszázadokon keresztül fennmaradt. Ez a legenda, mely a szabadkőművesség egészét meghatározza, gazdag táptalajt jelentett a különféle spekulációk és fantáziák kifejlődéséhez, amelyek a különféle „Hochgrade”-kban megjelennek.

A rózsakeresztesek, akik Kazinczy szempontjából - fiatalkorát tekintve legalábbis - némely tekintetben ugyanolyan fontosak, mint a szabadkőművesség, Christian Rosencreutz, 15. századi német lovag legendájára építik eredetüket.

A Johann Valentin Andreae (1586-1654) lutheránus lelkész és teológus által írt háromrészes regény, az 1614 és 1616 között Kasselban megjelent „Fama fraternitas oder Entdeckung der Brüderschaft des hochlöblichen Ordens der R.C., a Confessio fraternitas R.C.”, és a Strassbourgban megjelent „Chymische Hochzeit Christiani Rosencreutz” alkotja a szervezet alapját; egyesek szerint a rendet magát is Andreae alapította.¹⁶⁵

Mások szerint a három szöveg – a rózsakeresztes „kiáltvány” - egyszerű tréfa, amelyre aztán hiszékeny emberek egy egész rendet alapoztak. Megint mások szerint a rózsakeresztesség már Andreae előtt is létezett, megalapítója pedig nem volt más, mint maga Rózsakeresztes Krisztián, aki Saint-Germain gróf személyében - lévén az elixír birtokában - a kortársak között járt. Eckhardt Sándor is azon a véleményen van, hogy Andreae satirikus munkái nem állhatnak a rend keletkezésének elején, szerinte a rózsakeresztes mozgalom a középkori alkímia egyenes folytatása.¹⁶⁶

A legenda szerint Krisztián 1378-ban született, európai kolostorokban, majd Damaszkuszban és Egyiptomban tanult, és Németországba visszatérve megszerzett tudását nem hatalomszerzésre fordította, hanem megosztotta kiválasztott tanítványaival. A rend tagja volt állítólag Paracelsus, Fludd, Jakob Böhme, Theophrastus Bombastus von Hohenheim, Agrippa von Nettesheim és maga Descartes is.¹⁶⁷ Bacon Nova Atlantisa „nemcsak tartalmában árul el rózsakeresztes vonásokat, hanem rajzaiban és címlapjában is. A könyv egykori kiadásának díszítései a szabadkőművesség közismert szimbólumai. Jelmondata: 'Tempora patet occulta Veritatis'... szintén rózsakeresztes jelmondat.”¹⁶⁸

---

¹⁶⁵ Benedek Szabolcs *A szabadkőművesség eredete. A hermetikus hagyományoktól az első nagypárholyig* PONT Kiadó, 2006. 86. o.

¹⁶⁶ Eckhardt Sándor: Magyar rózsakeresztesek, in. Minerva, 1922, I. 210.o.

¹⁶⁷ Jancsó, Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, Cluj, 1936, 66.o.

¹⁶⁸ Jancsó, Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, Cluj, 1936, 68.o.

A rend tagjai állítólag megfogadták, hogy ingyen gyógyítanak, s hogy minden évben egy meghatározott napon és helyen találkoznak, és mindenki választ magának egy követőt, aki tovább viszi a tudását. Krisztián 106 éves korában halt meg, sírján ez a felirat áll(t): Post CXX annos patebo.”

Spencer Lewis azon a véleményen van, hogy a rózsakereszteség Egyiptomból ered, alapítója II Thotmesz (i. e. 1550-1447), Wittemans az újplatonikusokra vezeti vissza a társaság eredetét, szerinte Ammonius, Saccas és Porophüriosz is a rend tagja volt.¹⁶⁹ Mások ide sorolják Dantét is.

A rend tagja volt később Newton, Robert Boyle, ezzel összefüggésben pedig az angol tudományos akadémia, a Royal Society, és előde, a Bacon alapította „Láthatatlan kollégium” is rózsakeresztes eredetű.¹⁷⁰

Tanaik már korán átkerültek Hollandiából Angliába, de legjelentősebb hatással a német okkultizmusra voltak. Főként Prágában volt óriási az alkimista érdeklődés, de Bécsben például a korabeli memoárok 1760 táján rengeteg páholyról beszélnek, és az alkímiával foglalkozó rózsakeresztesek száma hatezerre tehető.¹⁷¹

„A szabadkőművesek nem tömörültek szabályozott páholyokba. Kis körökben dolgoztak, és emlegették a titokzatos feletteseiket, akik mindent tudnak, ami az alkímiáról vagy az örök ifjúság elixírjéről tudható. ... Egyes páholyokba belépve, rózsakeresztes elkötelezettségüket vagy közölték, vagy nem. Csak a magánlevelezések, titkos listák összevetései segítenek abban, hogy megállapítsuk: kik voltak tisztán szabadkőművesek, kik tisztán rózsakeresztes vagy vegyes állásponton.”¹⁷²

A történetileg nyomon követhető szabadkőművesség 1717. június 24-én jött létre Londonban, ahol négy vendéglő páholyai egy közös nagypáholyban egyesültek.¹⁷³

A szabadkőművesség eleinte a szigetországban terjedt, s csak később jelent meg Franciaországban, Hollandiában, a német és az osztrák területeken. Az 1737-ben alapított „Loge

¹⁶⁹ Jancsó, Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, Cluj, 1936, 64.o.

¹⁷⁰ u.o. 89.o.

¹⁷¹ H. Balázs Éva, Bécs és Pest-Buda a régi századvégen, Bp. 1987, 47.o.

¹⁷² u.o. 48.o.

¹⁷³ „...1717-nek előzménye, előtörténete van. Nyilvánvaló, hogy bár a modern szabadkőművesség megszületése időpontjának 1717. június 24-ét tekinthetjük, valójában aznap, a londoni A Lúdhoz és a Rostélyhoz címzett fogadóban a szövetség jelenleg is érvényes szervezeti keretei jöttek létre; illetve ezt a napot felfoghatjuk olyan dátumként is, amikor a szabadkőművesség megjelent a világ számára, tudatva, hogy él és dolgozik. Mindenféle logikának ellentmond, hogy egy ilyen eseménynek, amelyen négy páholy egyesül és kimondja az első nagypáholy megalakítását, ne lenne előzménye. S előzményen még csak ne is csupán 1717 februárjára gondoljunk, mikor is döntés született a június 24-i ünnepélyes alkalomról. 1717 az az év, amikor a szabadkőművesség deklaráltan megjelent a világ előtt, ám ennek – ez nem lehet vita tárgya – hosszú évszázadokra visszanyúló előzménye van. „ (Benedek Szabolcs *A szabadkőművesség eredete*, 13.o.)

d'Hambourg” 1738-ban vette tagjai sorába – még koronahercegként – a későbbi II. Frigyes porosz királyt. Az ő védnöksége alatt jött létre 1741-ben Berlinben az „Aux Trois Globes” páholy, mely a „Zu den drei Weltkugeln” nagypáholy elődje volt. Berlinből alapították 1741. május 18-án az „Aux Trois Squelettes” páholyt, gróf Philipp Gotthard Schaffgotsch hercegérsek vezetésével működött Breslauban. E páholy egyik tagja, Albrecht Joseph von Hoditz birodalmi gróf (Reichsgraf) alapította meg Bécsben (1742. szeptember 17-én) az első páholyt, az „Aux Trois Canons”-t. Az első páholytagok többsége már korábban felvételt nyert valamelyik külföldi szervezetbe.¹⁷⁴

Prágának a Monarchiában betöltött sajátos szerepe magyarázza, hogy ott már 1735-ben létrejöhettek egy páholy.

1731-ben I. Ferenc király, Mária Terézia férje az osztrák Németalföldön és Angliában tett utazást, és Hágában az angliai Nagypáholy felvette a tagjai közé.¹⁷⁵ Egy évvel később Londonban elnyerte a mesterfokozatot. Valószínűleg az ő közbenjárásának köszönhető, hogy XII. Kelemen pápa a szabadkőművesek ellen kiadott kiközösítő bullája a Habsburg monarchiában nem fejthetett ki különösebb hatást, és hasonlóan eredménytelen maradt 1751-ben az utódja, XIV. Benedek által kibocsátott bulla is, csak a szervezet terjeszkedését nehezítette meg.¹⁷⁶ A helyzetet politikai szempontból tovább bonyolította, hogy a német és osztrák területeken a páholyok megalakulásánál számos francia diplomata és arisztokrata segédkezett, és ezáltal jelentős befolyásra tettek szert a szabadkőműves körökben.¹⁷⁷

Az „Aux Trois Canons” páholy – melynek neve a beavatás három fokozatára utal – nagymestere Hoditz gróf volt. A páholy alig hat hónapos fennállása alatt rendkívül intenzív tevékenységet folytatott, 49 tagot vett föl, akik közül 19 Gesellengrad, 15 Geselle mesterfokozatot ért el. A páholy működésének erőszak vetett véget: 1743 március 7-én a császárnő parancsára száz katona jelent meg, a tagok kardjait elkobozták, és valamennyit letartóztatták, és csak 19-én, a trónörökös névnapján engedték őket szabadon.¹⁷⁸ Közöttük volt az erdélyi B. Kemény László és Kemény János is.¹⁷⁹

E kalandos kezdet után azonban a nyolcvanas évekre a szabadkőművesség a bécsi felvilágosodás legfontosabb intézményévé vált.

Mint Reinhard Koselleck írja, „két társadalmi alakulat határozta meg döntően a felvilágosodás korát: a 'Republique des lettres' és a szabadkőműves páholyok. Felvilágosodás és

¹⁷⁴ Reinalter, Helmut, Die Freimaurer. München, 2000, 12.o.

¹⁷⁵ Reinalter, Helmut, Freimaurer und Geheimbünde im 18. Jahrhundert in Mitteleuropa, Frankfurt, 1983., 178.o.

¹⁷⁶ Junaschek, Gudrun: Die publizistische Tätigkeit der Freimaurer zur Zeit Joseph II. In Wien, Wien, 1964 (disszertáció) 13. o.

¹⁷⁷ Dülmen, Richard van, Society of the Enlightenment: the Rise of the Middle Class and Enlightenment Culture in Germany, trans. Anthony Williams, (New York, San Martin's Press, 1992) 54.o.

¹⁷⁸ Reinalter, Helmut, Freimaurer und Geheimbünde im 18. Jahrhundert in Mitteleuropa, Frankfurt, 1983., 181.o.

¹⁷⁹ Jancsó Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 94.o.

titok a kezdettől fogva történelmi ikerpárként jelenik meg”¹⁸⁰

Mindkét jelenség társadalmi alapját az az új elit képezi, amelyet elsősorban az abszolutizmussal való szembenállás kovácsolt össze. Ez az elit a 17. század folyamán számos utópisztikus művel jelentkezik, melyek erőteljes kritikát fogalmaznak meg a korabeli állapotokkal szemben.

Koselleck a *Kritik und Krise*-ben ezt az új elitet a következőképpen osztályozza (Franciaországot veszi alapul, de megállapításai mutatis mutandis helytállóak a német és osztrák – és erős megszorításokkal a magyar - területekre vonatkozóan is) : „Az új réteg egy része még egy régi politikai tradíciót képvisel, amely azonban a rendi képviselő leépülésével elszakadni látszott az abszolutisztikus államtól: ez az az egykor vezető szerepet játszó nemesség, amely a Napkirály halála után ismét feléledt, és önállóságát megújult öntudatossággal képviselte.” A második: „az új társadalom előbbiekkal teljesen szemben álló, ám erős csoportja... melyet a kereskedők, bankárok, adóbérlők alkotnak. Dolgozó és gondolkodó polgárok, akik hatalomhoz és társadalmi tekintélyhez jutottak,... az állami politikában azonban... nem játszottak szerepet.” A nemesség és a polgárság mellett a következő csoport „az abszolutisztikus politika tárgyai és áldozatai: az a négyszázezer emigráns, akik a nantes-i ediktum 1685-ös érvénytelenítése után kénytelenek voltak elhagyni Franciaországot.” Ezeknek mintegy ötöde Angliában talált menedékre, és a parlamentáris alkotmány lelkes támogatójává vált. „A Rain-Bow-Coffee-House-ban, egy londoni szabadkőműves találkozóhelyen információs központot alapítottak, ahonnan Hollandia szellemi 'átrakodóhelyein' keresztül az angol szellemiséget, az angol filozófiát és mindenek előtt az angol alkotmányt terjesztették az abszolutisztikus Európában.” Ehhez a réteghez szorosan kötődtek a felvilágosodás filozófusai, akik a polgári elite meghatározó befolyással voltak. „Ehhez jön még a polgári hivatalnokok és bírák növekvő rétege.”¹⁸¹

Norbert Schindler ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy Angliában a szabadkőművesség egy már meglévő polgári kultúrkörből származott, míg Franciaországban elsősorban az állammal szembeforduló rétegek találtak otthonra a szabadkőműves páholyokban; Németországban pedig a szabadkőművesség „a feltörekvő polgárság és a nemesség olvasztótégelye volt”.¹⁸²

Jürgen Habermas szerint „A felvilágosító társaságok, művelődési egyletek, szabadkőműves titkos szövetségek és illuminátus körök olyan társulások voltak, amelyek alapító tagjaik szabad, tehát privát döntése folytán alakultak meg, tagjaik önkéntesekből toborzódtak, s a szervezeten belül

¹⁸⁰ Koselleck, Reinhart: *Kritik und Krise. Ein Beitrag zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*, Freiburg/München, 1959, 49.o.

¹⁸¹ u.o. 49. skk.

¹⁸² Schindler, Norbert, *Freimaurerkultur im 18. Jahrhundert. Zur sozialen Funktion des Geheimnisses in der entstehenden bürgerlichen Gesellschaft, in Klassen und Kultur. Sozialantropologische Perspektiven in der Geschichtsschreibung*, Frankfurt/M. 1981, 205-262.;

egalitárius érintkezési formákat, vitzabadságot, többségi döntéseket, stb. honosítottak meg. Ezekben a bizonyára még polgárian exkluzív összetételű társaságokban be lehetett gyakorolni egy jövőbeli társadalom politikaegyenlőség-normáit.”¹⁸³

Schindler Németországgal kapcsolatban elsősorban azt a tényt hangsúlyozza, hogy a páholyok integratív szerepe mindenekelőtt abban állt, hogy „egyrészt a nemesi elit funkcióvesztését kompenzálja és szociokulturálisan feldolgozza, másrészt a felemelkedő polgárság részéről jelentkező presztízsigénynek és elismertség iránti váagnak eleget tegyen.”¹⁸⁴ A páholyokban megfigyelhető egyre erőteljesebb ritualizáltság Schindler szerint a páholytagok közt meglévő társadalmi különbségeket stabilizálja, amennyiben a közelebbi kapcsolatok esetleges kényelmetlenségeinek a bonyolult szertartásossággal elejét veszi. Ennek ellenére is nyilvánvaló, hogy a 18. század utolsó harmadában a szellemi elit a szabadkőműves páholyokban koncentrálódik, és a társadalmi korlátokat eltüntető szervezeti forma „az abszolutisztikus állam elleni harc fontos morális hajtóereje”.¹⁸⁵

Az állami és egyházi kötöttségektől elszakadva a szabadkőművesek független közeget hoznak létre, melyet titokkal zárnak körül és misztériummá emelnek. Ez az árkánium önmagában nem az állam elleni harc eszköze, és csak akkor vált politikailag hatásossá, amikor a közösség belső szabályai az abszolutisztikus állammal összeütközésbe kerültek. Ebben a helyzetben kezdték különféleképpen értelmezni a „titkot”, melynek tartalma a különféle szabadkőműves rendszerekben a szociális együttélés ésszerű megtervezésétől a romantikus-utópisztikus, misztikus fantazmagóriáig terjedek. Ezek a rendszerek egymástól sok szempontból meglehetősen különböznek, legyen szó akár az angol - „kék” - szabadkőművesek vagy a német Illuminátusok morális-humanitárius elgondolásairól, vagy a Rózsakeresztesek szekta jellegű szövetségéről, akik az emberiséget okkult tudományokkal akarták felvilágosulttá tenni, illetve végső soron megváltani. Koselleck szerint „a szabadkőműves titok (Geheimnis) funkciója az abszolutisztikus állam keretei között sokkal lényegesebb, mint annak tényleges vagy állítólagos tartalma”.¹⁸⁶

Koselleck elemzésében e funkció következő sajátosságait emeli ki: egyrészt a páholy tagjai között - páholybeli életükben legalábbis – kiegyenlítődték a társadalmi különbségek, mintegy kívül helyezték magukat a társadalmi szerkezeten. Ez az egyenlőség társadalmon kívüli egyenlőség volt, és a páholy államtól való függetlensége adta politikuma lényegét. Ott van továbbá az, hogy „az államtól származó védelem helyére az állammal szembeni védelem lép”.

Rendkívül fontos, hogy a titok volt az a védőernyő, amely az államtól megvédett, ugyanezt a

¹⁸³ Habermas, Jürgen, A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása, Bp. 1993, 10. o.

¹⁸⁴ u.o.222.o

¹⁸⁵ Fischer, Michael W., Die Aufklärung und ihr Gegenteil. Die Rolle der Geheimbünde in Wissenschaft und Politik, Berlin 1982., 142.o.

¹⁸⁶ Koselleck, Kritik und Krise, 56. o.

célt szolgálta az ünnepélyes eskü, a titoktartási fegyelem. Annak a védőszeretnek, amelyet a szabadkőműves számára a titok jelentett, szellemi korrelatívuma morál és politika elválasztása. A James Andersontól 1723-ból származó „*Old Charges*”(1723)¹⁸⁷, amely a szabadkőművesség egyik alapdokumentuma, kimondja: „*A mason is oblig'd by his Tenure, to obey the moral Law*”.¹⁸⁸ Csak azt a religiót köteles követni, amelyben „*all men agree*”.¹⁸⁹ Koselleck szerint a szabadkőművesség ezzel kettős frontvonalat nyit: egyet a fennálló hatalom, egyet pedig az egyház ellen. A titok volt „*a határvonal morál és politika köz.; védi és körülárkolja azt a szociális teret, amelyben a morál kifejlődhet.*”¹⁹⁰

Ludwig Hammermayer írja, hogy „Wesentliche, ja konstitutive Dimensionen bleiben außerhalb eines solch linearen Betrachtungshorizonts: etwa die der Geselligkeit und der Freundschaft, überhaupt die Kategorie des Homo ludens, ferner sehr menschliche Schwächen, Eitelkeiten und Begierden, aber auch selbstlose humanitär-philantropische Impulse – vielleicht im Sinne von Lessings *anima naturaliter masonica* – und nicht zuletzt die ehrliche Suche nach religiösen Wahrheiten, nach verschütteten esoterischen Quellen und Erkenntnissen, das Bemühen, in der Maurerei das Christentum zu vollenden und zu neuer Spiritualität und Ökumene zu gelangen.”¹⁹¹

A 17. századi angol deizmusban a vallási tolerancia és az egyház és állam viszonya állt előtérben. Szemmel láthatóan ez a problematika szivárog át 1723-ban az ausztriai szabadkőművesség számára is meghatározó „*Old Charges*”-ba. Amint a 18. század közepére a deizmus visszaszorul Angliában, az angliai szabadkőművesség berkeiben egy olyan változás kezd kirajzolódni, amely végül a francia fejlődési iránnyal ellentétes irányt vesz.¹⁹² A francia recepció az angol deizmusnak „csak az eredményeit, nem pedig az alapjait veszi át”.¹⁹³ Míg Angliában az igazi

¹⁸⁷ Az „*Old Charges*“ („*Alte Pflichten*“) A *Constitutions* c. mű része, amelyet Aberdeen (1680-1739) az első londoni nagymester, Herzog von Montagu felkérésére írt. A mű eredeti címe: *James Anderson, The Constitutions of the Freemasons. Containing the History, Charges, Regulations, etc., of that most Ancient and Right Worshipful Fraternity, for the Use of the Lodges. Dedicated to his Grace the Duke of Montagu the last Grand Master, by Order of his Grace the Duke of Wharton the present Grand Master, authorized by the Grand Lodge of Masters and Wardens at the Quarterly Communication. Order'd to be publish'd and recommended to the Brethren by the Grand Master and his Deputy. Printed in the Year of Masonry 5723; of our Lord 1723.*

¹⁸⁸ The constitutions of the Free-Masons. In: Fischer, Michael W., *Maurerische Geheimbünde und religiöse Toleranz. Eine Rekonstruktionsversuch anhand historischer Bemerkungen*, in: *Religion und Kultur an Zeitenwenden. Auf Gottes Spuren in Österreich*, hrsg. Norbert Leser, Wien, 1984, 230 skk. Ld még: *The Constitutions of the Free-Masons, (1734). An Online Electronic Edition* (<http://darkwing.uoregon.edu/~imcneely/410fm/readings/charges.pdf>)

¹⁸⁹ u.o.

¹⁹⁰ Koselleck, *Kritik und Krise*, 56. o.

¹⁹¹ Hammermayer, Ludwig: *Zur Geschichte der europäischen Freimaurerei*, In: *Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa, Freimaurer, Gesellschaften, Clubs*, hrsg von Éva H. Balázs, Ludwig Hammermayer, Hans Wagner und Jerzy Wojtowicz, Berlin, 1979, 34.o.

¹⁹² Gestrich, Christof, *Deismus*, in: *Theologische Realenzyklopädie*, Berlin-New York, 1982, Bd. 9. 396-402. o.

¹⁹³ u.o.

kereszténység helyreállításáról van szó, Franciaországban a vallás önmagában válik kérdésessé. A francia egyház és állam egészen a Forradalomig fennálló szoros összefonódása azt a tudatot erősítette, hogy „a vallás a feudális, abszolutisztikus állam támogatója” és mint ilyen „főbűnös az egyenlőség, szabadság, testvériség hiányában”.¹⁹⁴

A 18. századi szabadkőművesség valamennyi ágazatára egyformán érvényes, hogy azok végső soron az 1717-ben alapított londoni Nagypáholytól függenek. Az összes páholy ettől az „anyapáholytól” függ. Ezt többnyire „szabályos” szabadkőművességnek nevezik (reguläre Freimaurerei)¹⁹⁵.

Három-négy páholy alakíthat egy Nagypáholyt. Ezeket a Nagypáholyokat az angliai Nagypáholynak kell elismernie, egyebekben minden Nagypáholy független, és nincs alárendelve semmilyen felsőbb szervnek. Ez az angol típusú rendszer valamennyi olyan Nagypáholyt összefogja, amelyek a Szent János-páholyból fejlődtek ki. A szabadkőművességnek ez a típusa a „Johannismaurerei” jánosrendi, avagy „kék szabadkőművesség”, mivel az első nagymester megválasztása Keresztelő János napjára esett.

A „Skót rítus” egy sor engedelmességből (Obödienz) áll, melyek a királyi művészetet sajátos módon gyakorolják. A rítus egyfajta rend a renden belül, melyet „vörös” szabadkőművességnek is neveznek. A 18. században ez volt a legelterjedtebb. Németországban két fajtája volt, a „System Royal Arch” és az „Régi és elfogadott skót rítus” (Alte und Angenommene Schottische Ritus). Mindkét rítus szervezetileg független a „kék” páholyoktól és a nagypáholytól, mégis szoros szellemi kapcsolatban vannak azokkal. A „kék szabadkőművesség” első három fokára (Grade) támaszkodó „skót rítus” célja a rendszeres „stúdium” és az aktív szabadkőműves ezoterika és filozófia.

A 18. században legelterjedtebb „Hochgradmaurerei” két egyidejűleg működő fő áramlatra osztható: az egyikben erőteljes misztikus-ezoterikus, a másikban éppily erőteljesen racionális-ideologikus tendenciák jelentkeznek.¹⁹⁶

A német és osztrák szabadkőművesség külsőségeinek és önmeghatározásának kialakulásánál meghatározó szerepe volt a skót szabadkőműves, Andreas Michael Ramsay (1686-1743) elgondolásainak. Ramsay egy tanulmányában a „Johannismaurerei”-t tévesen a keresztes háború Johannita rendjére vezette vissza, így a jelekben (Zeichen), a rituálékban és a szimbólumokban a keresztesek titkos jelzéseit és kifejezéseit vélte felfedezni, melyet azok a szaracénok elleni harcban fejlesztettek ki.

---

¹⁹⁴ u.o.

¹⁹⁵ Mellor, Alec, Logen, Rituale und Hochgrade, Köln, 1967, 71.o.

¹⁹⁶ Hammermayer, Ludwig, Der Wilhelmsbader-Konvent von 1782, Heidelberg 1980, 37.o.

A páholyokra nézve ez azzal a kettős következménnyel járt: egyrészt a páholyok megjelenése, külsőségei kimondottan a pompát kereste, másrészt egyfajta elitista gondolkodást is megjelent. Főleg a nemesi származású páholytagok tekintették magukat a Templomos lovagok utódainak.

A „Skót kőművesség” 1741-ben először Franciaországban jelent meg, és semmilyen kapcsolatban nem állt a skóciai nagypáhollyal. A „Clermontsche Kapitel”-l el erősen misztikus- ezoterikus és az okkultizmussal határos tanok bukkantak föl a német szabadkőművességben. Magnetizmussal, elektromossággal, különféle csodaszerekkel, szellemidézéssel foglalkoztak, valamint a fémek átalakításának alkímista hagyományait folytatták. Egyrészt a bölcsek kövét és az arany előállításának módját keresték, másrészt a fémek átalakítása a változás szimbóluma volt.¹⁹⁷

A „Clermontsches Kapitel” (Chapiter de Clermont) feltehetőleg már 1757 előtt létezett Párizsban, és egy közelebről nem ismert de Bonneville lovag alapította a francia nagymester, Clermont gróf engedélyével.¹⁹⁸

Az első skót páholy, a „L'Union” 1742-ben Berlinben alakult meg. A skót rítusok a később létrejött „Clermontsche Kapitel”-ben fejlődtek tovább. A szabadkőművességnek ez a formája saját önmeghatározását abban a (Patefactio Secreti et Historia Ordinis címen fennmaradt) legendában lelte fel, amely szerint a skót keresztesek a jeruzsálemi templom romjai között három aranytekerceset találtak, melyek Salamon király bölcsességeit rejtették. Hazatértük után alapították az Andrásrendet. A „Clermontsche testvérek” által átvett tudás alkímiai kísérletekben és kabbalisztikus-gnosztikus tanokban őrződött meg.¹⁹⁹

A „Clermontsche System” a hétéves háború ideje alatt, a francia jelenlét révén került Németországba, és Berlinből kezdett terjeszkedni. Ez a hétfokozatú rendszer a „kék” (avagy szimbolikus) kőművességben létrejött három fokozatra (tanonc, segéd, mester) négy magasabb fokozatot helyez, az első a skót fokozat, mely a rend már ismertetett eredetlegendáját tartalmazza, az ötödik a „nemes lovagok” (Adelritter) fokozata, a jelölt itt sajátítja el a mennyei tudományokat. A hatodik fokozaton állók a megvilágosodott lovagok (erleuchtete Ritter), akiket az új Jeruzsálem építése szimbolizál. Végül az ötödik fokozat Isten lovagja (Ritter Gottes, Chevalier sublime, Eques illustris), aki a mennyi Jeruzsálemben biztos helyet tudhat magáénak. Szimbólumuk egy szem, amely Jeruzsálem felett ragyog. A szem a mennyei metafizikát, a természetfölötti dolgok tudományát és a szent vallást szimbolizálja. A rend tagjai kizárólag latinul beszélhettek, lovagi nevet viseltek és döntően alkímiával foglalkoztak.²⁰⁰

¹⁹⁷ Leenhoff Eugen/Posner Oskar, Internationales Freimaurerlexikon, Wien, 1932, 690.o.

¹⁹⁸ Frick, Karl R. H., Die Erleuchteten. Gnostisch-theosophische und alchemistisch-rosenkreuzterische Geheimgesellschaften bis zum Ende des 18. Jahrhunderts, Graz, 1973, 216.o.

¹⁹⁹ Bannmüller, Andreas, Die Leitvorstellungen der Freimaurer im 18. Jahrhundert, 43.o.

²⁰⁰ Frick, Karl R. H., Die Erleuchteten. Gnostisch-theosophische und alchemistisch-rosenkreuzterische

A rossbachi csatában 1757-ben porosz fogságba került francia tiszt, Gabriel Marquis de Lerneu, 1758-ban megkapta az első berlini páholytól, a „Zu den drei Weltkugeln”-től az engedélyt, hogy néhány további fogságba esett társával „La Fidélité” néven egy katonai páholyt hozzanak létre. A márki a páholyt „a legfőbb francia Mester”, Clermont gróf nevében alapította meg.

A 18. század 50-es 60-as éveiben került a „Hohchgradsystem” Ausztriába, a magdeburgi csatában elfogott francia tisztek által alapított „La Constance” és „Parfaite Union” páholyok révén, melyekben Reinhart von Gemmingen báró is jelentős szerepet játszott. Az 1763-ban alakult „Die Freigebigen” páholy is a clermonti rendszerhez tartozott. Azt alkimista és kabbalisztikus spekulációk mindenestre Bécsben nem találtak olyan rendkívüli visszhangra.²⁰¹

Sokkal jelentősebb szerepet játszott a Hund-féle szisztéma, a „Strikte Observanz”

Ezt a szisztémát 1751-ben a szászországi Karl Gotthelf von Hund und Altengrotkau báró alapította. A „Strikte Observanz” elnevezés onnan származik, hogy a belépni kívánó páholyokat és személyeket igen kemény felvételi eljárásnak vetették alá. A rend a tagoktól feltétlen engedelmességet követelt meg, az alacsonyabb fokozatban lévők ráadásul feletteseiket, akiknek engedelmisséggel tartoztak, nem is ismerhették.²⁰² A rend 1764-től kezdett terjedni a német páholyokban, majd elérte a környező országokat is. A hetvenes években a német szimbolikus páholyokon kívül a rendszert a Habsburg Monarchia, Lengyelország, Oroszország, Skandinávia, de az észak-itáliai, svájci és nyugat-franciaországi páholyok jó része is átvette.²⁰³ Hund célja egy, mindenfajta világi és egyházi államtól független állam megteremtése volt, melyet a titkos rend által igyekezett elérni. A 80-as évek elejére a szervezetnek már 1400, lovagi fokozatú tagja volt Franciaországtól egészen Oroszországig. A szervezet a már meglévő szabadkőműves hálózatra települt rá.²⁰⁴

A rend eredetlegendája szerint a templomos lovagok nagymesterük, Jacques de Molay halála után a skót szabadkőműves páholyokban kaptak menedéket, és ott továbbadták titkaikat.²⁰⁵

Mint minden korabeli „Hochgradsysteme”, a „Strikte Observanz” is előnevelő intézménynek tekintette a „kék” (szimbolikus) szabadkőművességet, melynek tagjai csak különös alkalmasságuk esetén válhattak taggá.

A hundi rendszer értelmében a kilenc provinciából álló „Templomos lovagrendet” az

---

Geheimgesellschaften bis zum Ende des 18. Jahrhunderts, Graz, 1973, 218. o.

²⁰¹ Reinalter, Helmut, Freimaurer und Geheimbünde, 183.o.

²⁰² Schüttler, Hermann, Freimaurer und Illuminaten. 3.o. <http://www.thule-italia.net/esoterismo/Libri/Tedesco/Schuttler,%20Hermann%20-%20Freimaurer%20und%20Illuminaten.pdf>,

²⁰³ Hammermayer, Ludwig: Zur Geschichte der europäischen Freimaurerei, In: Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa, Freimaurer, Gesellschaften, Clubs, hrsg von Éva H. Balázs, Ludwig Hammermayer, Hans Wagner und Jerzy Wojtowicz, Berlin, 1979, 11.o.

²⁰⁴ u.o.

²⁰⁵ Bannmüller, Andreas, Die Leitvorstellungen der Freimaurer im 18. Jahrhundert, 44.o.

„Ismeretlen előjárók” (Superiores Icoogniti - S.I., Unbekannte Obere) vezették az állítólag az angliai Nagypáholy birtokában lévő „Vörös Rendkönyv” (rotes Ordenbuch) előírásai szerint. Hund állította, hogy a birtokában van a könyv egy másolata. A rendet a „minden templomosok legfőbb Nagymestere” képviselte. Munkáját a „Nagytanács” (Großer Rat) segítette, mely Londonban székel. Mind a kilenc provincia élén egy-egy „Magister” (Heermeister) állt, és a négy első fokozatot vezető „Supremus moderator”. A provinciák népeit egy-egy nemzeti nagymester (Nationalgroßmeister) vezette. Ezek alkották a „Altschottischen Obermeisterrel” együtt az „Altschottische Direktorium”-ot. A Direktorium tagjait előszeretettel választották a „Johannislogen” tagjai közül.²⁰⁶

Az első négy fokozat rituáléi Franciaországból származnak. Az ötödik és hatodik francia előképek után teljes egészében Hund találmánya. A rendszer hat, majd később hét fokozatból állt. Az első három az úgynevezett „johannisgrade” fokozatainak felel meg. Már a tanoncoknak is feltétlen engedelmességet kellett fogadniuk az „ismeretlen előjárónak”.

A „kék” szabadkőművesség Mesterfokozata után következett az úgynevezett „skót fokozat” (Schottengrad). Az ötödik fokozat a „noviciátus”, amely felkészítette a jelöltet a tulajdonképpeni felvételére a „belső rendbe” (innere Orden). Ekkor a sisakot és páncélt, valamint a középkori templomosok köpenyét viselő jelöltet lovaggá ütötték.²⁰⁷

Mint a titkok ismerője, mindenki ekkor kapta meg a rendben viselt nevét (Ordensnamen). Ez a „nom de guerre” (Kriegsname) már a clermonti rendszerben is megtalálható, itt azonban mindenki latin nevet kapott. Hund a nevét – *Eques ab ense* – 1742. augusztus 22-én Brüsszelben kapta von Albemarle hercegtől, amikor felvették a „Zum zerbrochenen Baum” páholy skót fokozatába.²⁰⁸

A hathoz hetedik fokozatként 1770-ben az „*Eques professus*” (Ritter der großen Gelübdes) járult. Ide csak olyan nemeseket és polgárokat vettek fel, akik „rangjukhoz illő hivatalt” viseltek. Hund báró a hetedik fokozatba tartozókkal fogadalomtételi nyilatkozatot íratott alá.²⁰⁹

A tagdíjakból és saját vállalkozásokból kívánták előteremteni a szükséges összeget, hogy Szaratov közelében – egy korábbi ötlet szerint Labradoron – területet vásároljanak, és ott saját alkotmánnyal rendelkező, minden egyéb hatalomtól független kolóniát hozzanak létre. Az elgondolás mögött nem nehéz felfedezni Bacon *Nova Atlantis*-át. A terv végül a tagság véleménykülönbségei, és főleg a miatt futott zátonyra, hogy senki sem akart nagyobb összeggel beszállni egy olyan vállalkozásba, amelynek a részleteit az ismeretlen felettesek az alsóbb fokozatú

²⁰⁶ Frick, Karl R. H., *Die Erleuchteten*, 226.o. skk.

²⁰⁷ Schüttler, Hermann, *Freimaurer und Illuminaten*, 5.o.

²⁰⁸ Frick, Karl R. H., *Die Erleuchteten*, 228.o.

²⁰⁹ u.o.

tagokkal nem ismertették. A szervezeti szabályok ebben az esetben homlokegyenest a szervezet céljaival ellenkező eredményre vezettek. A dolog egyébként már csak azért sem volt veszélytelen, mivel a terv szinte minden egyes pontja felség- és hazaárulásnak minősült volna.²¹⁰

A „Strikte Observanz” Prágán keresztül jutott el Bécsbe. A „Zu den drei Adlern” páholy 1770-ben kapta meg Prágából a pátnest. Az új páholy gyorsan növekedett, és két évvel később már a „Hochgradkapitel” is bevezették. A taglétszám gyors növekedése végül szakadáshoz vezetett: az újonnan létrejött páholy a „Zum Palmbaum” nevet vette föl.²¹¹

A „Strikte Observanz” rendszerét Johann August von Starck báró (1741-1816) alakította át. Starck protestáns teológus volt, aki oroszországi tartózkodása alatt ismerkedett meg Melessino gróf rendszerével, amelynek legfelsőbb fokát „Magnus Sacerdos Templariorum”-nak, illetve „Clericat”-nak nevezték. Melesimo rendszeréből, valamint kabbalisztikus-mágikus szövegekből, továbbá a régi rózsakeresztesek írásai alapján fejlesztette ki saját tanait. Rendszerében a „Strikte Observanz” a Templomos rend militáris, a „Clericat” pedig az egyházi szárnya.

Starck azt állította, hogy mind az „Ismeretlen előjárót”, mind pedig a „szabadkőművesség igazi titkait” ismeri, s hogy az „unbekannte Obere” beleegyezett e „Clericat” és a Strikte Observanz egyesítésébe. Az egyesülésre Kohloban, az 1772-es szabadkőműves konventen került sor, de hat évvel később a wolfbütteli konventen feloszlatták. Starck azt állította, hogy a mágia és alkímia valamennyi titkát is ismeri, s e tudása egy zsidó szektától származik, akik a Krisztus keresztjét megtaláló Templomosokkal megosztották ősi tudásukat. Elgondolása szerint mindig voltak emberek, akik különleges tudással rendelkeztek Isten és ember kapcsolatáról. Minden ember képes megszerezni ezeket az ismereteket, aki a földi tökéletlenségtől képes megszabadulni, s szellemét és lelkét az anyag varázslatából kiszabadítja. A rend alapszövege a „Character magico-Cabbalistico-Sophisticus” címet viselte.²¹²

Starck ötleteit a szabadkőműves körökben is gyanakvással figyelték. Sokan úgy találták, hogy Starck egyszerűen csak „Chef der Maurerei” kíván lenni. Ezek után a „Clericat” csak Darmstadtban, Starck szűkebb pátriájában működött tovább, ott viszont egészen 1825-ig.²¹³

A „Striket Observanz”-cal élesen szemben állt Kellner von Zinnendorf (1735-1782) rendszere. Zinnendorf 1766 közepéig a berlini és brandenburgi „Strikte Observanz” főnöke volt,

²¹⁰ Schüttler, Hermann, Freimaurer und Illuminaten, 5.o.

²¹¹ Reinalter, Helmut: Freimaurer und Geheimbünde, 186.o.

²¹² Frick, Karl, Die Erleuchteten, 250.o.

²¹³ Schüttler, Hermann, Freimaurer und Illuminaten, 6.o.

majd kilépett a szervezetből és 1768-ban, Potsdamban megalakította a „Minerva” elnevezésű páholyt, mely a svéd tanokat képviselte. A széles körben elterjedt szabadkőműves legenda szerint az „igazi” kőművesség Angliából illetve Skóciából Itálián és Oroszországon keresztül került Svédországba. Zinnendorf kapcsolatban állt a svéd Nagypáhollyal, tőlük kapta az új páholyhoz szükséges rituálék és tanok ismertetését. A „zinnendorfi-svéd” szisztéma kilenc, majd később tíz fokozatában egyfajta keresztény lovagrendet formáz, melyben a templomoslegenda és Starck „Clericat” rendszerei is sokban megjelenik. A rend élén álló „Vicarius Salamonis” bizonyos fokig a protestáns pápa szerepét töltötte be. A szervezet inkább tekinthető gnosztikus-keresztény szektának, mint szabadkőműves páholynek.²¹⁴ A zinnendorfi tanokban nagy szerepet kap a fény-szimbolika: a fény minden tudás és az emberi létezés kezdete, közepe és vége. Azok a testvérek, akik a belső templomban megpillantották a fényt, a megvilágosodottak (Erleuchteten).²¹⁵

Rogalla von Bieberstein²¹⁶ hívja fel a figyelmet arra a körülményre, hogy a 18. század titkos társaságai számára a „titok” nem ugyanazt jelentett, mint a mai nyelvhasználónak. A „titok” jelentése sokkal inkább a „nyilvánosság” (Öffentlichkeit) ellentéte abban az értelemben, ahogy azt az abszolutisztikus állam propagálta. A „titkos” ezek szerint inkább a mai értelemben vett „privát” vagy „exkluzív”, olyan társaságok esetében pedig, mint a Rózsakeresztesek, az „ezoterikus” jelzőkkel egyenértékű.

Habermas szerint „a döntő nem annyira a tagok politikai egyenlősége, mint inkább az abszolutizmus politikai szférájával szembeni exkluzivitásuk általánosan: a szociális egyenlőség eleinte csak, mint az államon kívüli egyenlőség lehetősége. A magánszemélyeknek közösséggé való egyesülését ezért titokban előlegezik, a nyilvánosságot még messzemenően a nyilvánosság kizárásával teremtik meg. A felvilágosítás arkánium-gyakorlata, amely a szabadkőműves páholyokra jellemző, de más szövetségekben és asztaltársaságokban is gyakori, dialektikus jellegű. Maga az ész, amelynek a művelt emberekből álló közönség racionális kommunikációjában, az értelem nyilvános használatában kell megvalósulnia, oltalomra szorul a nyilvánosságra hozatallal szemben, mivel minden uralmi viszonyt fenyeget. Ameddig a publicitás székhelye az uralkodó titkos kancelláriája, addig az ész közvetlenül nem nyilvánulhat meg. Nyilvánosságának még titoktartásra van szüksége, közönsége belső marad. A titokba burkolózott ész fénye fokozatosan dereng fel. Erre emlékeztet Lessing ismert mondása a szabadkőművességről, amely akkoriban általános európai jelenség: épp annyi idős, mint a polgári társadalom – 'ha a polgári társadalom nem éppenséggel a

---

²¹⁴ u.o.

²¹⁵ Bannmüller, Andreas, Die Leitvorstellungen der Freimaurer im 18. Jahrhundert, 47.o.

²¹⁶ Rogalla von Bieberstein, Johannes, Geheime Gesellschaften als Vorläufer politischer Parteien, in: Geheime Gesellschaften, hrsg. von Peter Christian Ludz, Heidelberg, 1979, 429-460.o.

szabadkőművesség sarja.”²¹⁷

Koselleck megállapítása, hogy a Felvilágosodás korát a République de Lettres és a szabadkőművesség határozta meg, amelyben „Felvilágosodás és titok a kezdettől fogva történelmi ikerpárként jelenik meg”, Carl Friedrich Bahrdt kijelentésére megy vissza, aki 1789-ben megjelent, *Über Aufklärung und Beförderungsmittel derselben von einer Gesellschaft c. művében* írja: „A felvilágosodás és a titkos társaságok... az a két furcsa vesszőparipa... amelyet a kortársak balgasága és bölcsessége paríroz.”²¹⁸ Egy másik kortárs, Freiherr von Knigge pedig így ír: „a városokban csak nagyon kevés olyan ember van, aki legalább egy időre ne lett volna tagja valamilyen titkos társaságnak.”²¹⁹

Azonban még akkor is, ha a „titkos” jelzőt ilyen megszorításokkal értelmezzük, nyilvánvaló, hogy ezek a „privát” vagy „exkluzív” társaságok a felvilágosodás vallási toleranciára és társadalmi egyenlőségre vonatkozó elképzelései alapján szerveződtek, és mint ilyenek, legalább indirekt módon Európa szerte szemben álltak a fennálló abszolutisztikus rendszerekkel, jóllehet a francia forradalom előtt többségük deklarálta apolitikus álláspontot foglalt el. A forradalom után elterjedt összeesküvés-elméletek Rogalla von Bieberstein szerint ezt a tényt, gyakran összemossák azokkal az esetekkel, amikor a szabadkőműves páholyok valóban csak álcázásul szolgáltak. Az illuminátusok számára például a szabadkőművesség kifejezetten fedőszervnek számított, (maga Ignaz von Born és Joseph von Sonnenfels is – szabadkőművessége mellett - illuminátus volt, és mint valószínű, maga Soliman is közéjük tartozott) de ugyan ilyen a porosz *Tugendbund*, a lengyel *Nationale Freimaureri*, a francia *Les Amis de la Verité* és a *Charbonnerie*, az olasz *Carboniera* és az orosz *dekabristák*. Ezek a szervezeti átfedések már nagyon korán ahhoz a feltételezéshez vezettek, hogy a forradalom mögött a szabadkőművesek ármánykodása áll.²²⁰

1780-ban Bécsben már hat szabadkőműves páholy működik, a „Zum heiligen Joseph”, a „Zur gekrönten Hoffnung”, a „Zur Beständigkeit”, a „Zu den drei Adlern”, a „Zum Palmbaum” és a „Zu den drei Feuern”.

A „Zum heiligen Joseph” páholy nem volt ugyan a legrégebbi, de a „Zur wahren Eintracht” megalakulásáig ez számított a lelegegészségesebbnek az ausztriai páholyok között. 1771. november 15-én alakult meg, és 1776-tól a zinnendorfi szisztémát alkalmazta. 1784-ben a páholy által kiadott „Taschenbuch für Brüder Freimaurer” bevételét jótékony célokra fordították. A 1769-ben alakult,

²¹⁷ Habermas, Jürgen, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*, Bp. 1993, ford. Kendeffy István, 90-91.o.

²¹⁸ Bahrdt, Carl.Friedrich, *Über Aufklärung und Beförderungsmittel derselben von einer Gesellschaft*, Leipzig, 1789. 249.o. Idézi: Binder, *Die Freimaurer*, 82.o.

²¹⁹ Idézi: Binder, *Die Freimaurer*, 83.o.

²²⁰ H. Balázs Éva: *A szabadkőművesség a 18. században Világosság*, 1977/4, 217.o.

„Zur Hoffnung”, 1776-ban vette fel a „Zur gekrönten Hoffnung” nevet, amikor berlini nagypáholy és a zinnendorfi szisztémához csatlakozott. E páholynak mintegy 200 tagja volt. Szabadkőműves versek és dalok terjesztésével igyekeztek a Rendre felhívni nyilvánosság figyelmét.²²¹ Egy év alatt a szabadkőművesek száma 212-ről 278-ra emelkedett. 1781-ben alakult meg a „Zur Wahren Eintracht” valamint a „Zu den sieben Himmeln”. 1782-ben már 398 szabadkőművest találunk. 1783-ban alakult a „Zur Wohltätigkeit”. 1785-ben, a bécsi szabadkőművesség legszebb éveiben a tagok száma elérte a 904-et, amelyből 200 a „Zur wahren Eintracht” tagja volt.

A „Zur wahren Eintracht” páholy, amelynek Soliman és Ignaz von Born is tagja – utóbbi később a Nagymestere – volt, működésének négy esztendeje alatt a kelet-európai felvilágosodás talán legfontosabb intézményévé lett. Born elképzelései alapján a páholy egyfajta akadémiaként működött, amely mind a szűkebb körben – a Journal für Freymaurer-ben – mind a szélesebb közönség számára szóló kiadványokban rendkívül intenzív tudományos ténykedést folytatott.

A sebész Ignaz Fischer házában 1781. március 12-én összegyűlt a „Zur gekrönten Hoffnung” tizenöt tagja, akik páholyuk működésével nem voltak megelégedve, és elhatározták, hogy egy új páholyt alapítanak. A tizenöt férfiú név szerint a következő volt: Anselm kapitány, Fischer udvari sebész, gróf Gaddi hadnagy, Hofagent Hainz, Protocolls-adjunct Hoppe, Bayreutischer Resident Insensflamm, Archivs-Adjunct Jacobi, Concipist Roys, Bankier Frh. Stegner, mnd Calculator Stölzig; die Gesellen: Official Kolmünzer und Oberlietuneant Pauer; Lehrlinge: Hofbibliotheks-Adjunct Bianchi, Physiker Furlani, Concipist Thoren.²²²

A névsor jól mutatja, hogy döntően az „új rend” képviselőiről van szó, hivatalnokokról, bankárokról, katonákról. A páholy működésének csúcspontján a tagok közül 143 polgár, 96 pedig nemesi származású. A 96 látszatra magas arány, amely mögött azonban az a tény áll, hogy ezen nemesek nagy többsége – mint például maga Ignaz von Born vagy Sonnenfels is - nemrég nemesi rangra emelt polgárcsaládok sarja.²²³

A frissen alakult páholy a „Zur wahren Eintracht” nevet veszi fel. A „Zur gekrönten Hoffnung”-hoz hasonlóan a zinnendorfi szisztémát alkalmazzák. A tagok száma gyorsan növekszik,

²²¹ Bannmüller, Andrea, Die Leitvorstellungen. 19.o.

²²² Aigner, Ludwig (Abafi): Freimaurerei in Österreich-Ungarn (Bp. 1888) I. 279.o.

²²³ Joseph von Sonnenfels 1735-ben keresztelték meg Aloysius Aemilianus Johannes Nepomucenus Wiener névre a Schottenkirchében. Édesapja Lipmann Berlin vagy Perlin, egy porosz Landrabbiner gyermeke, felmenői közt jeles tudósokat és csodarabbikat talál. Joseph von Sonnenfels – eredetileg Perlin – 1733-ban született Mikulovban (Nikolsburg), itt járt a piaristákhoz 1744-ig. Apja ez idő alatt Bécsben élt, Johann von Dietrichstein gróf prátfogoltjaként. A jeles orientalista 1745-ben kapott katedrát a bécsi egyetemen. Joseph 1755-ben költözi édesapjához Bécsbe. Apja 1746-ban kap nemességet Mária Teréziától. Nemesi neve Sonnenfels. A nap és a szirt a nemesi címerben is megjelenik. Joseph rövid katonai szolgálat után 1755-től jogot tanul Bécsben. A hétéves háború idején is katonáskodik, 1763-ban Mária Terézia professzorrá nevezi ki az újonnan alapított „Lehrkanzel für Polizey- und Kameralwissenschaften“ élére. 1779-ben udvari tanácsos a „Geheime böhmische und österreichische Hofkanzlei“-ban majd 1810-ben a K.k. Képzőművészeti Akadémia elnöke. 1782 július 6-án veszik fel a „Zur wahren Eintracht“ páholyba. A páholy életében rendkívül aktívan vesz részt, ő alapítja Journal für Freymaurert.

még a megalakulás évében Solimant is felveszik, majd az ő javaslatára november 14-én jó barátja Ignaz von Born is a páholy tagja lesz. Két hét múlva már Born a „Meister vom Stuhl”, és ezzel kezdetét veszi a „lózsi” gyors felemelkedése.

Kazinczy a Pályám Emlékezetében így ír Bornnal történt első találkozásáról:

„Látni akarám udv. Consil. Born Ignác urat. Vezetőm kezét csókola neki fiúi tiszteletből, nem alacsonysággal. Udvari gyászában üle bibliothecájában a nagy Fridrich után, s fel nem kelettünk, a mint mondá, gyengélkedő lábai miatt. Vékony testű, s arcának színe sárgásba csapott. Képe, Fügertől, hányatott *munkában* igenis idealizált; a Hormayr ausztriai Plutarchjában ifjabb s kövérebb arcú, mint lenni kellene. Adam legjobb metszete, mad. Bayernek pasztellje után, de az Adam rezén Born hidegebb, mint volt; a Hormayrén causticusabb. S tudod te, kérdé tőlem, hogy én is magyar vagyok? Nem tudtam, de átalám megvallani, s így feleletemet úgy kelle adnom, a hogy a beszerceiek láták jónak, hogy ne hazudjak, de igazat se mondjak. Ha azt nem tudnám, azt nem tudnám a mivel nemzetem kevélykedik. Igen is, én károlyfehérvári erdélyi magyar vagyok. Értette ő, hogy vendégének nem tehet kedvesebbet, mintha azt magával bővebb ismeretségbe hozza, s így tartalék nélkül beszéle maga, hazánk, a császár, s a klagenfurti Mariana főherceg asszonyról, ki Bornnal levelezett. Ebédlőjében ennek képe függött, s az Albert szász-tescheni hercege, s a Born három kedvenceié: prof Ruprecht, Blumauer, Ratschky. Trumeau-asztalán álla a maga büszkje Caracchitól, itt gipszben, mert a márvány nem itt. Kevés napok múlva Selmece indula le megtekinteni, mely szerencsével foly az amalgamálás. Az ötöt a világ két hemispheriumán híressé tette, hogy Selmece is jövének hallgatók.”²²⁴

Ignaz von Born, a Varázsfuvola Sarastrojának előképe, aki Angelo Soliman életében már csak azért is különleges szerepet játszik, mivel az általa felvirágoztatott Naturalienkabinet lesz Soliman halál utáni lakóhelye, ahol 1848-ban az egykori frater terribilis kitömött teste egyszerre ég el az egykori igazgató – Kazinczy által is említett - mellszobrával,²²⁵ 1742. december 26-án született Kapnik-bányán, melynek egyes adatok szerint szintén Karlsburg volt a szász neve.²²⁶

Gyulafehérváron (Carlsburg) a jezsuitáknál keresztelik Ignaz névre, a rendalapító Loyola után. Ignaz apja börtönbe kerülését majd anyja halálát követően, 1753-tól 1759-ig a bécsi jezsuita gimnáziumban tanul. A fiú rendkívüli intellektusa – aki a bizonyítványbeli jellemzés szerint „himlőhelyes, de nem csúnya” - lenyűgözi tanítóit. A jezsuiták felveszik novíciusnak. Homályos körülmények között hagyja ott a rendet 1761-ben. Megismerkedik Sonnenfelssel, vélhetően az ő

²²⁴ Kazinczy Ferenc, Pályám emlékezete, Budapest, 1879. kiadta: Abafi Lajos, 78-79.o.

²²⁵ „diese auf Holz gespannte Haut oder die plastische Gestalt Brs Angelo Soliman ... unter großem Getöse durch Feuer und Flammen vertilgt und bei dieser Gelegenheit auch sein ehemaliger Meister vom Stuhl, der verfluchte Erzketzer, Atheist, Mönchsfeind und Freimaurer, der k.k. Hofrat I. Von Born in effigie verbrannt wurde.“ (Brabbée, Sub rosa)

²²⁶ Életrajzi adatait Lindner, Dolf: „Ignaz von Born Meister der Wahren Eintracht Wiener Freimaurerei im 18. Jh.“ Österreichischer Bundesverlag, Wien 1986 könyve alapján idézem.

befolyására kezd jogot tanulni Prágában. 1763-tól utazik szerte Európában, utazása pontos állomásait nem ismerjük.

Ludwig Abafi (Aigner) szerint ebben az időben lesz szabadkőműves.²²⁷ Johann Pezzl szerint „nem tudni, Born mikor lett szabadkőműves; elég az, hogy Mária Terézia ideje alatt”. Bécsbe visszatérve montanisztikát tanul Johann Thaddäus Anton Peithner von Lichtenfelsnél, aki 1772-ben lesz az 1762-ben Mária Terézia által alapított selmecebányai Bergakademie vezetője.

Feleségül veszi Magdalena von Montagot, két lányuk születik. Montanisztikai tanulmányait már Selmecebányán fejezi be 1767-ben. Mária Teréziától nemességet kap. Pilsen mellett vesz birtokot, melyen könyvtárat, színházat, és hatalmas ásvány- és kövületgyűjtemény rendez be. 1769-ben bányatanácsos (Bergrat) lesz Selmecebányán.

Beutazza Európa bányáit, többek között az oroszországiakat is. II. Katalin cárnő felkéri a szibériai bányák igazgatójának, a kérést azonban egészségügyi okokra hivatkozva visszautasítja. Utazásai után Prágában – ahol ekkor virágkorukat élik a legkülönfélébb titkos társaságok – belép a „Zu den drei gekrönten Sternen” valamint a „Zu den drei gekrönte Säulen” páholyba. 1772-ben mindkettőből kilép, mivel azok a „Strikte Observanz” szisztéma bevezetése mellett döntenek.

Born a prágai szellemi élet egyik központi alakja lesz, létrehozza a *Böhmische gelehrte Privatgesellschaft*ot.

1770-ben különös utazásra indul Erdélybe, gyerekkora tájaira, melyhez családi okokra hivatkozva kér engedélyt az udvartól. Út közben megáll Pest-Budán, Óbudán borozgat. Erdélyben több bányát végiglátogat, majd július végén szülőfalujában (?) Kapnikbányán egy olvasztóműben súlyos szénmonoxidmérgezést kap, amely egy életre megnyomorítja. Betegsége kezelésének következménye későbbi súlyos ópiumfüggősége is.

1770-ben visszatér Bécsbe, majd 1772-ig ásvány- és kövületgyűjteményének feldolgozásával foglalkozik. Feltehetően ezekben az években ismerkedik meg Angelo Solimannal. A gyűjteményről kiadott műve általános elismertséghez juttatja, tagja lesz a sienai, stockholmi, paduai, müncheni akadémiáknak. Ugyanakkor egészsége megromlása miatt minden hivataláról lemond és altsedlitschi birtokára vonul vissza, ahol filozófiával és a növényekkel kezd foglalkozni. A cseh tudományos életet szervezi.

Fokozatosan elszegényedik, 1777-ben Londonban 1000 fontsterlingért eladja világhírű ásványgyűjteményét. Az udvar ugyanebben az évben meghívja a Naturalienkabinet igazgatójának. Feladata a császári gyűjtemény rendezése, bővítése és leírása. 1779-ben lesz udvari tanácsos. Az ásványok és kövületek iránt rajongó Mária Anna hercegnő kitünteti barátságával.

---

²²⁷ Aigner, Geschichte der Freimaurerei, 2. köt 121.o.

1781-ben veszi fel – Angelo Soliman javaslatára – a „Zur wahren Eintracht” páholy.

Kazinczy számos levelében és írásában említi Bornt, Báróczy-életrajzában így ír róla:

„Born Ignác, udv. Tanácsos egész Európában elhíresedett az amalgamálás s egyéb kémiai felfedezései által; erdélyi magyar volt, s ottan lakott, ahol Báróczy; s nekem, ki mind ezt, mind azt ismertem, hihetőnek látszott, hogy a kettő nem csak baráti, hanem kémiai szövetségben is áll egymással. Ezt hinni annál hajlandóbb valék, mivel tudtam, hogy Born a Báróczy barátja, generalis Vay Miklóst, ki Párizsban és Londonban kémiai leckéket is veve, azon bizodalommal tisztelte meg, hogy némely kémiai processeseiben társává választotta. (Born a generális karjai közt lehellette ki lelkét Bécsben 1797. július 17-én) S e gyanításban nagyon megcsaltam magamat. Sőt, Báróczy a Born igyekezete felől keveset tartott, s az nem volt csuda, mert Born a természet erejét természeti, Báróczy azon a csuda úton nyomozta, melyet itten említék.”²²⁸ - azaz, hogy Báróczy rózsakeresztesként alkímiával foglalkozott, amely „egy almányi nagyságú sárga réznél egyebet, mely felől azt állította, hogy az ólom volt, ő egyebet nem igen nyere, ha tudniillik azt is nyere.”²²⁹

Born arra törekedett, hogy különböző reformokkal és szervezeti átalakítással egy tudományos elitpáholyt hozzon létre, egyfajta szabadkőműves tudományos akadémiát. Born a „Zur wahren Eintracht” által kiadott – Sonnenfels által alapított - „Journal für Freimaurer” első számában foglalja össze páholya új szellemi orientációjának programját.²³⁰

A „Journal für Freymaurer” 1784 januárjától 1786 végéig negyedévente jelent meg, és főleg azoknak az előadásoknak a szövegét tartalmazta, amelyeket az un. „Übungsloge”-k alkalmával tartottak a páholytagok, továbbá költeményeket és a különféle szabadkőműves eseményekkel összefüggő közleményeket. Az „Übungsloge”, melynek keretében különféle tudományos témákat tárgyaltak, Born újítása volt. Erről így ír:

„Minden intézménynek ki kell tűznie egy lényegi célt, ha tartós és állandó akar maradni. Közületek, Testvéreim, senki sem kételkedik abban, hogy tiszteletre méltó rendünknek – mely oly sok évszázadon át, változatlanul állt fenn - egyetlen olyan, alapítóihoz méltó, fennkölt végcélja sincs, melyet első törvényadóink a jelképek mögé alaposan el ne rejtettek, misztériumokkal be nem burkoltak volna, s amelyekhez csak azokat lehet fokozatosan, lassú lépésekben elvezetni, akik

²²⁸ Kazinczy Ferenc művei, I. Köt. 797.o.

²²⁹ u.o.798.o.

²³⁰ „Ist Wahrheit, Weisheit und die Beförderung der Glückseligkeit des ganzen Menschengeschlechtes nicht auch der eigentliche Endzweck unserer Verbindung? Prägen unserer Gesetze nicht bey jedem Schritte diesen Zweck mancherley Vorstellungen ein? Ist Wahrheit nicht das gleichsam verlohrene Meisterwort, über dessen Wiederauffindung wir uns in den Freystätten, die wir der Tugend bauen, freuen? Ist es denn nicht unsere Bestimmung... Aufklärung verbreiten? Und kann wohl ein erhabener edlerer Endzweck seyn, als unsere Kenntnisse durch wechselseitige Mittheilung zu erweitern, jedem, der sich an unsern Kreis anschließt... den geraden Weg zur Vollkommenheit zu zeigen...?“ Journal für Freymaurer, 1/1 (1784) 130.o.

fáradhatatlan szorgalommal érdemessé váltak arra, hogy tulajdonképpeni értelmét megfejthessék. Elménk pallérozása, az előrehaladás a szabadkőműves ismeretekben, melyek magasabb tudományok megragadására készítenek elő, s törvényeink helyes értelmezése mindehhez nélkülözhetetlen. Az én kötelességem, melyet a tisztséggel, melyet rám ruháztatok, felvállaltam, megköveteli, hogy a megszokott Instruktionsloge-ink alkalmával a törvényeket, szokásokat, szertartásokat, továbbá a kérdéseket és válaszokat, melyeket rendünk különböző fokozatai előírnak, számotokra bemutassam. Ezek száraz felolvasása véleményem szerint nem hozná meg a kívánt hasznot. A héjjal foglalkoznánk, anélkül, hogy a gyümölcsöt, melyet rejt, megízlelnénk. Úgy érzem, szokásos Instruktionsloge-inknak egy másik, célirányosabb és ünnepélyesebb formát kell adni, amennyiben ti, Testvérek, ilyesmit törvényeinkhez illőnek találtok, és ha biztosítván egyetértésekről, ehhez hajlandók vagytok segédkezet nyújtani.”²³¹

Born javaslata azt irányozza elő, hogy az Instruktionsloge-ok minden hónap utolsó hétfőjén a következőképpen folyjanak le:

„A Meister von Stuhl kezdi az ülést szokásaink, hagyományaink vagy törvényeink valamelyikének magyarázatával, vagy előad egy kérdést abból a fokozatból, amelyik alkalmából az Instruktionsloge-ot tartják, ezt azonban tágabb értelemben tárgyalja. Ezek után azon testvérünk, aki erre engedélyt kért és kapott, felolvassa saját előadását arról a tárgyról, amelynek megismerésére és feldolgozására a magunk törvényei utasítanak bennünket. Tehát az anyagot csak a szabad művészetek, a morál, a legtágabb értelemben felfogott természettudomány, és a matematika köréből szabad kölcsönözni,; teológiai civakodás, jogászkodás, és olyan dolgok, amelyek a politikai berendezkedést érintik, nem tartoznak a munkánkhoz, mivel azok a szabadkőművességgel semmilyen kapcsolatban nem állnak. Az előadás felolvasása után a testvéreink fognak olyan cikkeket, leveleket és irodalmi újdonságokat előadni, melyeket e páholy tagjainak a beavatatlanok küldtek, s melyek egyike-másika az általunk feldolgozandó tárgyat érinti.”²³²

Az első Übungsloge jegyzőkönyve fennmaradt. Erre 1782. november 4-én került sor.²³³ 1782. november 4. és 1785. december 5. között, mindösszesen 21 alkalommal tartottak Übungsloge-ot. Ezekről Born barátja, a szintén szabadkőműves Johannes Pezzl így ír:

„A téli hónapokban meghatározott napokon tartották az Übungsloge-kat, melyek nyilvános felolvasásokból álltak. Három vagy négy páholytag olvasott föl egy-egy maga által választott prózát vagy verset a történelem, a morál, a filozófia tárgyköréből, de gyakran az ősi és újabb misztériumok és titkos társaságok történetéről is.”²³⁴

²³¹ Der Vorschlag des Meisters, in: Die Übungslogen der gerechten und vollkommenen Loge zur wahren Eintracht. 21.o.

²³² u.o. 22.o.

²³³ HHStA, VA 79, fol 126 skk.

²³⁴ Pezzl, Johannes, Lebensbeschreibung des Fürsten Raimund Montecucculi, des Fürsten Wenzel Lichtenstein und des

Born vezetésével a „Zur wahren Eintracht” gyors növekedésnek indul. Írók, művészek, tudósok és zenészek kérték egyre-másra a felvételüket a páholyba, ahol mindenki jelen volt, aki a korabeli Bécsben számított valakinek. A tudományok és művészetek ilyen intenzív előtérbe helyezése gyakorlatilag egy elitképzővé tette Born páholyát. Leopold Alois Hoffmann a „Zur wahren Eintracht”-ot minden igyekvő fiatalembernek ajánlja, *„aki szereti a tudást, tágítani kívánja ismereteit és rabigába akarja hajtani a fejét”*²³⁵

A „Journal für Freimaurer” mellett a másik jelentős vállalkozás a „Physikalischen Arbeiten der einträchtigen Freunde” kiadása volt, amely 1783-tól 1787-ig hét füzetet ért meg. Ez a kiadvány természettudományos cikkeket tartalmaz, melyek témája a botanikától a montanisztikán keresztül az asztronómiáig terjed.²³⁶ 1783-ban jelentette meg a páholy az Aloys Blumauer, Joseph Franz Ratschky és Gottlieb Leon verseit tartalmazó „Musikalische Unterhaltungen der einträchtigen Freunde in Wien” c. kiadványt.

Ugyanebben az évben jelent meg a „Gedichte und Lieder verfaßt von den Brüdern der Loge Zur Wahren Eintracht in Wien”, majd 1786-ban a „Freymaurergedichte” Aloys Blumauertól. Ezen kívül a páholy számos tagja szerzője volt a „Wiener Musenalmanach”-nak, amely 1777-től 1797-ig jelent meg Aloys Blumauer, Joseph Franz Ratschky és Gottlieb Leon kiadásában. Erős volt a páholy befolyása az osztrák felvilágosodás legfontosabb orgánumára, a „Realzeitung”-ra is.

A felsorolt példák is jól mutatják, hogy a „Zur wahren Eintracht” gyakorlatilag a tudományos akadémiát helyettesítette.

Kétségtelen, hogy a rózsakeresztesek és illuminátusok, akik a szabadkőművesek mellett, velük részben átfedésben, részben, mint már esett róla szó, a szabadkőműves páholyokat fedőszervként használva olyan nagy befolyást szereztek a társadalom legkülönbözőbb rétegeiben, hogy elkerülhetetlen volt a mégoly engedékeny II. József részéről az ellenlépés. Ráadásul az ausztriai szabadkőműves páholyok a berlini nagypáholy alá tartoztak, amit a császár szintén nem nézett jó szemmel. Hasonlóan ahhoz, ahogy az egyházi szervezetet függetleníteni igyekezett Rómától, hozzálátott, hogy Berlin ellenkezésével dacolva egy ausztriai nagypáholyt hozzon létre.²³⁷ Az is a probléma részét képezte, hogy míg az ausztriai páholyok a Berlinből származó zinnendorfi

---

Hofraths Ignaz von Born, Wien, 1972, idézi Dolf Lindner, Ignaz von Born. Meister der wahren Eintracht. Wiener Freimaurerei im 18. Jahrhundert, Wien, 1986, s. 41. Johannes Pezzl az először névtelenül megjelent könyvnek csak a második kiadásában jelenik meg szerzőjeként.

²³⁵ Leopold Alois Hoffmann, Briefe eines Biedermanns an einen Biedermann ueber die Freymaurer in Wien, München, 1786, in: Helmut Reinalter (Hrsg.) Joseph II. Und die Freimaurer in Lichte zeitgenössische Broschüren, Wien, 1987, 126 skk.

²³⁶ Physikalische Arbeiten der einträchtigen Freunde in Wien, aufgesammelt von Ignaz Edlen von Born, 1783-1788 (7 Quartalhefte zu 2 Jahrgängen), ÖNB, Druckschriftensammlung, 65. R. 23.

²³⁷ Lindner, Dolf: „Ignaz von Born Meister der Wahren Eintracht Wiener Freimaurerei im 18. Jh.” Österreichischer Bundesverlag, Wien 1986, 125.o.

szisztémát alkalmazták, a magyarországi páholyok az ún „Draskovich-Observanz”-ot. (ld. lejjebb) A nagypáholy megalakításában a „Zur wahren Eintracht” tagjai jelentős szerepet játszottak. A páholy 130. ülésén Sonnenfels arról beszél, hogy „amit ebben a pillanatban eldöntünk, a jövőre nézve örökre fennálló törvény lesz.”²³⁸

A Große Landesloge von Österreich 1784. április 24-én alakult meg, és egy hónappal később valamennyi páholyhoz eljuttatott körlevelének aláírói között találjuk többek között gróf Pálffy Károly kancellárhelyettest, Magyarország provinzialgroßmeisterét, a páholy főfelügyelője (Großaufseher) gróf Bánffy György, erdélyi kancellárhelyettes és provinzialgroßmeister, a főtitkár pedig Ignaz von Born.

A „Zur wahren Eintracht” páholy igen jelentős szerepet játszott a Habsburg-monarchia szabadkőművességének újjászervezésében. Ignaz von Born ebben is vezető szerepet játszott, hiszen ő volt „Große Landesloge” főtitkára és az „Österreichischen Provinzialloge” másodfelügyelője, amely körzeti páholyokra oszlott, melyek öt-öt „Bauhütte”-ből álltak. Eredménnyel verte vissza a Große Landesloge erőszakos beavatkozási kísérleteit, nem sikerült viszont a páholyokban felgyülemlett Große Landesloge elleni keserúséget csökkenteni. Born Mária Anna hercegnő jó barátjaként Aloys Blumauerrel együtt Klagenfurtba is elutazott, hogy ott páholyt alapítson.

A „Zur wahren Eintracht” a Sonnenfels vezette „Wohltätige Eintracht” körzeti páholya volt. 1785-ben Born beszámolt Kollowrat grófnak II. Józseffel folytatott beszélgetéséről, amelyben a *Szabadkőműves pátens*ről és a később bekövetkezett megszorításokról esett szó. Born tisztában volt az eseményekkel, azonban inkább hallgatott a dologról. Arra törekedett, hogy a páholyt egy olvasóterem, egy naturalienkabinet és a különféle Hochgrade-k rituáléinak tanulmányozásával aktivizálja. 1784. március 12-én Born ismét Meister vom Stuhl-lá választják. Karl Leopold Rheinholdnak, aki közeli barátja volt, 1784. június 9-én kelt levelében így vonja meg munkája egyenlegét:

„Még mindig eredeti tervünk szerint dolgozunk. Egyre másra csatlakoznak körünkhöz az újabb és újabb tehetséges fiatalemberek. Még mindig arra törekszünk, hogy egyetértést teremtsünk Bécs tisztán gondolkodó elméi és legjobb írói között, és a munkánk a felvilágosodás terjesztése.”²³⁹

A „Zur wahren Eintracht” vonzereje olyan nagy volt, hogy pl. 1785 decemberében a brünni „Zu den Vereinigten Freunden” páholy levelében arról ír, hogy minden energiájukat arra fordítják, hogy Bornék páholyát utánozzák.²⁴⁰ A „Zur wahren Eintracht”-nak vitathatatlanul egyedülálló

²³⁸ u.o.

²³⁹ Reinhold, Karl Leonhard, *Korrespondenz 1773-1788*, hrsg. Von Reinhard Laut, Eberhard Keller und Kurt Hiller, Stuttgart-Bad Cannstatt, 1983. 15.o.

²⁴⁰ idézi: Helmut Reinalter, Ignaz von Born und die Illuminaten in Österreich, in: in: *Der Illuminaten-Orden (1776-1785/87). Ein politischer Geheimbund der Aufklärungszeit*, Hrsg. Helmut Reinalter, Frankfurt a. M. [1997], 361.o.

jelentősége volt a szabadkőművesség szellemi-kulturális teljesítményeinek elterjesztésében. Born képviselt a Provinzialloge-ban számos páholyt, amelyeket a „Zur wahren Eintracht” tagjai alapítottak. A nagy számú tagfelvétel, közöttük számos külföldi is, jól jelzi, hogy milyen erőfeszítéseket tett a páholy, hogy a szabadkőművességet terjessze, és elismertté tegye. A jeles tudós, utazó és aufklärer, Johann Georg Forster (1754-1794), bécsi tartózkodása során, 1784-ben meglátogatta Born-t. Erről így ír naplójában:

„Born udvari tanácsosnál nagy szabadkőműves összejeövetel volt. Sonnenfels... Ratschky, Reiter, Haidinger... ott ebédeltek, a kávé után Blumauer felolvasta a szabadkőművesek hitvallását, Mimi²⁴¹ kisasszony zongorázott, és igen bizalmasan viselkedett...”²⁴²

Augusztus 13-án Forster meglátogatja a „Zur wahren Eintracht”-ot és beszédet tart. A kötelező üdvözlések, nagyrabecsülésének kifejezése és a felvilágosodás nagyszerűségének ecsetelése után arról beszél, hogy „... a testvéri egyetértés (Eintracht) az az eszköz, mely által az emberbaráti fáradozás összes embertársatokra kiterjed. A tudományokkal és művészetekkel, de ha szabad így mondanom, az emberi ismeretek valamennyi ágával sem áll másképp a dolog, mint a természet alkotásaival, s azok legkisebb alkotóelemeivel. Meddő és értelmetlen marad mindörökké, ha nem a hozzá hasonlóval társul, és ha vegyülésük által nem teremt új kapcsolatokat, új létezőket. Ó, igen! A tudományoknak muszáj összekapcsolódnium, és a tudósoknak testvérekké (Bbr. - megjegyzés tőlem, P.G.) kell lenniük!” - ahol a testvér (Bbr.) egyértelműen a szabadkőműves testvériségre utal.

Forster Born páholyáról és a bécsi szabadkőművességről Samuel Thomas Sömmeringnek ezt írja 1784. augusztus 14-én:

„A szabadkőművesség a legnagyobb lendületben van. Minden a maconról szól. Az összes császári páholy egy közös nagypáholy alatt egyesült, melynek Dietrichstein gróf a nemzeti nagymestere. Dietrichstein gróf állítólag rózsakeresztes, de egyedül nincs befolyása ahhoz, hogy a rózsakereszteséget kiterjessze, vagy hogy a rózsakereszteseknek a páholyok egyesüléséből akárcsak csekély előnyt szerezzen. Éppen ellenkezőleg, az egész szabadkőművesség a felvilágosodáson dolgozik... A „Zur wahren Eintracht” páholy az, amely a legtöbbet tesz a felvilágosodásért. Kiad egy Journalt a szabadkőműveseknek, melyben a hitről, az esküről, a rajongásról, a ceremóniákról, egyszerűen tehát mindenről szó esik... A tudósok közül Bécs legjobb koponyái és a legjobb költők is tagjai.”²⁴³

---

²⁴¹ Born idősebbik lánya.

²⁴² Georg Forsters Tagebücher, hrsg. Von Paul Zincke und Albert Leitzmann, Berlin, 1914, 155.o.

²⁴³ Georg Forsters Werke. Sämtliche Schriften, Tagebücher, Briefe. Berlin 1978, 14. kötet, 162.o.

Az 1785. december 11-én kiadott szabadkőműves pátenst közvetlen következménye volt a Große Landesloge egy évvel korábbi megalakításának, amely a Habsburg monarchia „Bauhüttéit” maga alá tömörítette. Valamennyi páholy egyesítésével megszűnt a függés Berlinton, amely megfelelt II. József elképzeléseinek, aki már 1781-ben megújította azt a rendeletet, melyben megtiltotta, hogy a rendek bármilyen külföldi szervezettől függjenek, és hogy tőlük pénzt fogadjanak el.²⁴⁴

A szabadkőműves pátenst a szabadkőművesek számára messze a leglényegbevágóbb intézkedést jelentette. Nem csak cselekvési szabadságukat korlátozta jelentős mértékben, hanem végül oda vezetett, hogy fel kellett oszlatniuk önmagukat.

A különféle irányzatokat és szisztémákat a Große Landesloge egyesítette, aminek következtében a bécsi páholyok között belharc alakult ki, miután az illuminátusok és az Ázsiai Testvérek a szabadkőművesekkel egy akolba kerültek. Kifelé mindenestre mindannyian tartották az egységesség látszatát.²⁴⁵

II. József uralkodásának elején a szabadkőművességet csendben megtűrték, a császárt viszont az összes páholy magasztalta. Amikor nem sikerült rábírnia arra, hogy belépjen a szabadkőművesekhez, a páholyok még mindig a felvilágosult abszolutisztikus uralkodót csodálták benne, aki liberálisan gondolkodik, és nem gördít akadályt a szabadkőművesek tevékenysége elé. A Bauhüttékben himnuszokat költöttek a császárhoz, névnapja nagy ünnepnek számított.

Már 1785. elején lábra kaptak bizonyos híresztelések, hogy valami készül a szabadkőművesek ellen. „Egy testvér jelentette, hogy tudomása van arról: a bécsi bíboros állítólag az uralkodónál a rendek feloszlatását kérte.”²⁴⁶

A császár remek taktikával a pátenst pontosan abban az időpontban bocsátotta ki, amikor a különféle páholyok egyesítése befejeződött, és a külföldhöz kapcsolódó szálaikat elvágták.

A pátenst bevezetése, melynek lidérces nagyképűsége plasztikus kontrasztot képez az eddig elmondottakkal, a következőképpen hangzik:

„Mint hogy biztos rend és vezetés nélkül semmiféle jól szervezett társadalom nem létezhet, szükségesnek találok, hogy a következő szándékomat tudassam önökkel azzal, hogy adják ki a tartományi hivataloknak, melyek azt pontosan végrehajtani kötelesek.

Az úgynevezett szabadkőműves társaságok, melyeknek titkai számomra éppoly ismeretlenek, mint amennyire szemfényvesztéseik megismerésére vajmi kevés kíváncsiságot éreztem, egyre szaporodnak, és most már a legkisebb városokra is kiterjedtek; ezek a társaságok, ha

²⁴⁴ Abafi (Aigner) Geschichte der Freimaurerei, 4. köt. 66. o.

²⁴⁵ Holzinger, Johannes, Geschichte der Freimaurerei, 47. o.

²⁴⁶ u.o. 48.o.

teljesen magukra vannak bízva és nem állnak ellenőrzés alatt, erkölcsi fertővé válhatnak, ami a vallásra, a rendre és az erkölcsre veszélyes lehet...”

A szabadkőműves pátenssel a császár a szabadkőműves páholyokat gyakorlatilag rendőri ellenőrzés alá vonta. II. József felvilágosult beállítódása ellenére, mint abszolutista uralkodó a szabadkőművesek titkos munkáját nem nézte jó szemmel, mivel az az abszolutista állam alapelveivel ellenkezett. A szabadkőművesség a császár uralkodásának első éveiben a legfelsőbb körökből kapott támogatást fejlődéséhez, mivel II. Józsefnek reformjai propagálásához megbízható támogatókra volt szüksége, hatalmának megszilárdulásával a korábban támogatott mozgalmakat is szükségesnek látta ellenőrzése alá vonni. Ehhez járult még, hogy a császár politikai terveinek kivitelezésében - Bajorországot kicserélni az osztrák Belgiummal - az illuminátusokra támaszkodott.

A „Zur wahren Eintracht” páholy másik arca az illuminátusok tevékenységéhez kapcsolódik. Born páholya – a müncheni „Theodor zum guten Rath” páholyhoz hasonlóan az illuminátus rend „utódnevelő” intézménye volt.

Az illuminátus rendet 1776-ban alapította az ingolstadti filozófia- és egyházjog-professzor, Adam Weishaupt. A rend eleinte jelentéktelen diákszervezet volt. 1779-től azonban áttörés következett be, amikor a rend ténykedését Bajorországra is kiterjesztette, és egyre több polgári és nemesi származású udvari hivatalnokot, tanítókat és papokat tudhatott tagjai között. Báró Adolf von Knigges 1780-ban lépett be a rendbe, melynek bázisa ezáltal a délnémet és osztrák területekről a Rajna-vidékre és az északi német centrumokra is kiterjedt.²⁴⁷ Az illuminátusok rendkívül szigorú szervezeti fegyelmet alakítottak ki, melyek beavatási fokozatonként külön-külön félek voltak.

A rend célja egy államok, hercegek és rendek nélküli, kozmopolita világrend megalapítása és az emberi természetet depraváló despotizmus eltörlése volt. E célokat nem forradalommal, hanem a morálon, mint „erőszak nélküli reformon” keresztül akarták elérni. Az illuminátusok a „szellem arisztokráciáját” akarták létrehozni, amely az abszolutista állam elgondolásaitól egyébként nem volt idegen.

Weishaupt történelmi elgondolásaiból kiindulva a rend célja az erény és a képzés révén megszabadítani az emberiséget. A rendtagok önképzéssel tökéletesítik a tudásuk a rendfőnök pedig az egyes tagok tudta nélkül alakítja ki a felvilágosult képzési-és tudományos szervezetet. A tagok átfogó képzése mellett, amely önállóságra kívánta őket nevelni, Weishaupt eltervezett egy olyan tudományos szervezetet is, amely a fizikát, matematikát, orvostudományt, politikát, a szépművészeteket és a titkos tudományokat egyaránt felöleli.

---

²⁴⁷ Dülmen, Richard van, Die Gesellschaft der Aufklärer. Zur bürgerlichen Emanzipation und aufklärerischen Kultur in Deutschland, Frankfurt a. M. 1986., 103. o.

Ez az elgondolás számos jelentős személyiséget vonzott az Illuminátusokhoz. Köztük volt Ferdinand von Braunschweig herceg, Ernst von Gotha herceg, Karl August von Sachsen-Weimar, Johann Wolfgang Goethe, Johann Friedrich Herder, Joseph von Sonnenfels, és Ignaz von Born – és talán Angelo Soliman is. A „Zur wahren Eintracht” páholy átalakítása egyfajta tudományos akadémiává jól mutatja, hogy Born törekvései egybeestek Weishauptéval. Kniggével szorosan együttműködve „Weishaupt arra törekedett, hogy elképzeléseit az indirekt erkölcsi kormányzásról nemcsak a meglévő páholyok tagjainak átvándorlásával, hanem a nemesség, a papság a hivatalnokok, az iskolák és az udvar köreiben végzett szisztematikus és személyes tagtoborzással, protekciós politikával is előrelendítse. Evolucionista történelemfelfogásának megfelelően vezérelve az volt, hogy a társadalomra nem kívülről, hanem a már meglévő intézményeket felhasználva, azokon keresztül kell hatni. Ellentétben a szabadkőművességgel, melynek látens politikai funkciója jobb híján abban állt, hogy a feltörekvő polgárság gyűjtődényül és az új interakciós formák gyakorlóterepéül szolgált, Weishaupt illuminátusai nem elégedtek meg egy szabad társadalmi tér kialakításával, hanem a fennálló szervezeteket és viszonyokat tudatosan próbálták saját céljaik érdekében kihasználni és saját elgondolásaik szerint véglegesen meg akarták változtatni azokat. Mind a rend belső felépítése mind pedig tényleges taggyűjtési politikája ennek a célnak volt alárendelve.”²⁴⁸

Az illuminátusok kozmopolita köztársaságával II. József is rokonszenvezett, mivel azonban a Bajorországra vonatkozó tervei meghiúsultak, és a rend konspirációs teljesítményével sem volt megelégedve, a császárnak nem volt többé oka arra, hogy szabadon hagyja tenyészni a titkos társaságokat. Miután pedig Weishaupt igazi céljai napvilágra kerültek, és a rendet betiltották, el is határolódott tőlük.²⁴⁹

Az illuminátusok – a szabadkőművesekhez hasonlóan – titkos nevet viseltek. Münter naplójából és leveleiből tudjuk, hogy Gemmingen az Antonius, Born a Furius Camillus, Sonnenfels a Fabius ill. Numa nevet viselte. Müntertől tudjuk azt is, hogy az illuminátusok Born otthonában találkoztak. A báró Adolph von Knigge által elképzelt „illuminátusrendi igazgatásrendszer” felölelte egész Ausztriát (Egyiptom), Rómával (Bécs), Peloponnészosz provinciával (Tírol) és a szamoszi direktóriummal (Innsbruck) együtt.²⁵⁰ Kollowrat gróf, a cseh kancellár volt a rend „national-Oberer”-e Numenius néven. Sonnenfels az osztrák „Provinzial”, Pálffy György gróf a magyar, míg Born a prefektusi rangot viselte. Born szoros kapcsolatot tartott a brünni illuminátus-központtal, ahol a „Zur wahren vereinigten Freunden” páholy volt a szervezet központja.

²⁴⁸ Schindler, Norbert, Der Geheimbund der Illuminaten: Aufklärung, Geheimnis und Politik. In: Freimaurer und Geheimbünde im 18. Jahrhundert in Mitteleuropa, hrsg. Helmut Reinalter, Frankfurt a. M., 1983, 299. o.

²⁴⁹ H. Balázs Éva, Bécs és Pest-Buda a régi századvégen. Bp. 1987, 298.o.

²⁵⁰ Dülmen, Richard van, (Hrsg.) Der Geheimbund der Illuminaten, Stuttgart-Bad Cannstatt, 1975, 43.o.

Kazinczy véleménye, mint láttuk, az illuminátusokról – a rózsakeresztesekkel ellentétben – pozitív, sőt, rajongó. Az Aranka Györgynek 1790. március 25-én kelt – részben már idézett - levelében erről így ír:

„Nem tudom, mennyire hatottál a' Kőművéség gráditsain: tudod pedig, hogy itt a' felsőbb gráditson lévő az alsóbb gráditson lévő azon gráditsokra nézve, a' mellyeken ez véle nincs, profanusnak tartozik nézni. Én tehát vaktában nem szóllok, mert a' Kőművéség előttem szent. Hogy egy páholyban harmadik személyt viseltem, azt mondhatom; de azt is mondhatom, hogy nékem a három Angliai grádusomnál, melly inas, legény, Mester, több nincs és nem is lesz könnyen. Historicus gradusokat esmerek, de reájok nem vágyok. El-tévedéseknek nézem azokat, vagy – ó mért kell ezt vallhatnom – némelly kötelességekről el-felejtkezett Beutelschneiderek miveinek. Egy Consiliarius Budán 1787-ben nékem egy skatulyát ad kezembe, ki-nyitom, 36 kötényt találtam benne, majd fekete, majd veres, majd zöld, majd sárga, majd fejr pántlikával. Beszélgetek, úgy szóll, mintha ő építette volna a Salamon Templomát, és még is - . Hallottál-é valamit az Illuminatusok felől? Ezek az emberek Bécsben is dolgoznak, még pedig nagyon. Az ő tzélok a'mennyire sejdíthetem, (mert hogy én soha nem vétettem fel közzéjek, arról esküszöm néked a Mindenható Építő Mester előtt!) volt evertere superstitionem, opprimere Tyrannismum, benefacere. - Nem ez é az élet leg-édesebb boldogsága? - Maradjon a' szegény Bárótzai a maga Alchimiájával, melly néki soha nem tsinál aranyt, maradjon az Orvosság tsinálásaival, melly testét elgyengítette, vesszen gróf Thun a Geistesbeschwörungjával, mely olly bolondság, a' mit még a gyermek is meg nevet, nékem az mind nem kell.”²⁵¹

Egy régebbi elgondolás szerint a szabadkőműves pátens kibocsátásának ürügyéül a csehországi szimbolikus és skót páholyok közötti ellenségeskedések szolgáltak. Georg Forster 1786. október 12-én, Christian Gottlob Heynének írt leveléből, amelyben Gallenberg gróffal, Galícia császári körzeti elöljárójával folytatott beszélgetésről számol be, kiderül, hogy másról volt szó.

„Megtudtam a gróftól, hogy az osztrák szabadkőműves-reformhoz az okot az osztrákok számára a magyarországi titkos társaságok szolgáltatták, amelyek ellen akartak szegülni az új császári rendelkezéseknek. Ezek az urak ugyanis a szabadkőműves összejöveleteket használták álcaként arra, hogy az ellenállási rendszabályokat megtárgyalják. Ezért lett az a rendelet, hogy nem lehet páholyt alakítani, csak olyan városokban, ahol dikastérium és tribunal székel.”²⁵²

Ez arra utal, hogy mégis politikai okok adtak alapot a pátens kibocsátására. Korábban az illuminátusokat, a rózsakereszteseket, az ázsiai testvéreket és a winkelloge-okat tették első sorban

²⁵¹ Kaz. Lev. 2. köt. 52-53.o.

²⁵² Georg Forsters Werke, 14. köt. 563.o. Idézi: Helmut Reinalter, Ignaz von Born und die Illuminaten in Österreich, 367.o.

felelőssé a pátenst kibocsátásáért, az újabb kutatás azonban inkább arra hajlik, hogy fő oknak „a felülről elrendelt reformot, a Hochgrade megszüntetését és az Ignaz von Born és elvbarátai vezette Große Landesloge hatalmi helyzetét”²⁵³ tekintse.

A szabadkőműves pátenst a szabadkőművesek gyorsan elfogadták, hogy legalább egy kevés privilégiumot azért még biztosíthassanak maguknak. Dietrichstein nagymester üdvözölte a császári rendeletet, a magyarországi páholyok reagálását jól jellemzi a budai „Az első ártatlansághoz” címzett páholy határozata:

„Az a fájdalom, melyet minden szabadkőműves testvér érzett, megértvén a közelebb kibocsátott legmagasabb rendeletből, hogy ő felsége nem viseltetik irántunk azzal a bizalommal, mely rendünk legtisztább szándékainak megfelelne, csak azon fájdalommal hasonlítható össze, mely az ártatlanul vádoltnak szívét önként elfogja. A miénket még növelte ama szomorú következményekre való tekintet, a melyek rendünkre jövőre háramolhatnak a korlátozott terjesztés és bizonyos rendőri felügyelet folytán. Kétkedve állottunk tanácskozva, mily áldozatot hozzunk a megszeghetetlen hűségnek, mellyel mint szabadkőművesek kétszeresen tartozunk legkegyelmesebb királyunk iránt. Végre győzött bennünk a szabadkőművesség szelleme; szemünk előtt lebegett a feloldhatatlan kötelesség: a jót, habár kisebb körben is, cselekedni; egyúttal pedig eltölt az a meggyőződés, hogy legkegyelmesebb fejedelmünknek, szüntelen bizalmunk és alázatosságunk világosabb tanúságát nem adhatjuk annál, ha azt a cs. k. kegyet: szabadkőművesi munkáinkat az állam oltalma alatt folytathatni, hódolatteljes hálával elfogadjuk, és az elrendelt legmagasabb rendszabályoknak magunkat alávetjük.”²⁵⁴

II. Józsefnek a vallásra, a rendre, az erkölcsökre vonatkozó célzásai sok szempontból persze érthetőek. Egyes szabadkőművesek, és kiváltképp a „Zur wahren Eintracht” tagjainak szembenállása a katolikus egyházzal nyilvánvaló. Az is közismert, hogy számos páholy szolgált pénzhamisítók álcázására, és nem ritkán akadtak páholyok, amelyek pénzért árulták a beavatási fokozatokat.²⁵⁵ Mindenesetre még ennek ismeretében is kifejezetten durva lépés volt a császártól, hogy nem tett különbséget az „igazi” és a „hamis” szabadkőművesség között, mint ahogy egy kalap alá vette velük az Illuminátusokat, a Rózsakereszteseket, az Ázsiai Testvéreket valamint a Johannita (János-rendi) páholyt (Johannisloge).²⁵⁶

A császár azt állítja, hogy fogalma sincs, miben áll a szabadkőművesek titka, s azt ugyanakkor „szemfényvesztésnek” (Gaukeley) nevezi. Ez a megfogalmazás felkorbácsolta a kedélyeket, mivel nem eléggé világos, hogy végül is pontosan kik, melyik irányzat vagy konkrét

²⁵³ Reinalter, Helmut, Joseph II. Und die Freimaurerei im Lichte zeitgenössischer Broschüren, Wien, 1987, 17.o.

²⁵⁴ Abafi Lajos, A szabadkőművesség története Magyarországon, Budapest, 1993, 163.o.

²⁵⁵ Huber, Eva, Sozialstruktur der Wiener Freimaurer, 148.o.

²⁵⁶ u.o. 150. o.

páholy, esetleg meghatározott személy ellen irányul.²⁵⁷ Meglepő a dolog abból a szempontból is, hogy ezt a kifejezést maga Ignaz von Born használta a „királyi művészet”-tel kapcsolatban:

„Möchten sich nie Maurer von dem allgemeinen Bunde losreissen, sich besondere Hüttchen bauen und gute Brüder unter dem stolzen Vorwande einer besondern Erleuchtung, die nur ihnen zugekommen sein soll, in die Falle und auf Irrwege leiten! Möchte der höchste Baumeister, der mit wohlgefallen, auf die edeln Arbeiten aufrichtiger Brüder herabsieht (herabsteht), alle diese Uebel, welche den Untergang unsers ehrwürdigen Ordens sicher nach sich ziehen würden, gnädig von uns abwenden! Möchte er nicht zulassen, dass unsre königliche Kunst zum Possenspiel und Gaukeley werde, und dann einst ein ächter Maurer, der so wie Strabo zu Heliopolis, die Weisheit in unsern $\diamond\diamond$ aussuchen würde, statt aufgeklärter Brüder weiter nichts als Wort und Griffverkäufer, Zeremonienkrämer und Geheimnißträger antreffe, die nur noch auf den Trümmern der Maurerey ihren Land feil bieten!”²⁵⁸

A császár elrendelte, hogy az örökös tartományok (Erbländer) fővárosaiban legfeljebb három páholy működhet, azokban a városokban azonban, ahol nincs tartományi hivatal, nem működhet egyetlen sem. Elrendelte továbbá, hogy az összes páholy névsorát nyújtsák be a kormánynak, az adott évre megválasztott páholymeister nevét és a gyűlések időpontját pedig be kellett jelenteni. Igaz ugyan, hogy viszonzásképpen hogy a tartományi hivatalok a páholyoknak teljes szabadságot és védelmet kell biztosítsanak.²⁵⁹

A császári rendelkezés a szabadkőművességben, és különösen a bécsi páholyok életében nagy változásokat hozott, többé-kevésbé teljes átalakuláshoz vezetett. Mivel a páholyreform már 1786. január elsejével életbe lépett Dietrichstein gróf és Ignaz von Born azonnal nekilátott a páholyok átszervezésének.

Közvetlenül a rendelet megjelenése után Dietrichstein gróf gyűlést hívott össze december 20-ra. Mind a nyolc johannita (János-rendi) páholy két-két küldöttet delegált a gyűlésre. Ettől a naptól minden szabadkőműves ténykedést abbahagytak, az aktákat és a kincseket pecséttel zárták el.

A 16 küldött a következő három pontot tárgyalta meg:

1. az összes bécsi Johannita páholy feloszlóják
2. Három új páholyt létesítenek és ezekhez a Große Landesloge három nagymestert nevez ki

²⁵⁷ Rosenstrauch-Königsberg, Edith, Literatur der Aufklärung 1765-1800, Wien, 1988, 64.o.

²⁵⁸ Journal für Freymaurer, Wien, 1784, 131-132.o.

²⁵⁹ Lewis, Ludwig, Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn, Leipzig, 1872, 38.o.

3. Mindazok a testvérek, akik a három új páholyba felvételért folyamodnak, a szokásos szavazással (Ballotage) választják ki.

Az első két pontban mindenki egyetértett, ennek értelmében a nyolc bécsi páholyt a következőképpen vonták össze: az első páholy a „Zu den drei Feuern” és a „Zur Wohltätigkeit”, a második a „Zur gekrönten Hoffnung”, a „Zum heiligen Joseph” és a „Zur Beständigkeit”, a harmadik pedig a „Zum Palmbaum”, a „Zu den drei Adlern” és a „Zur wahren Eintracht” összevonásából jött létre. A három új páholy a „Zur gekrönten Hoffnung”, a „Zur Beständigkeit” és a „Zum heiligen Joseph” nevet kapta. Élükre gróf Ignaz Joseph von Fuchs személyében olyan személy került, aki a szabadkőművességért már korábban is sokat tett, és ezzel nagy tekintélyt szerzett magának a páholyokban.²⁶⁰

A harmadik pontot, a tagok felvételét illetően heves vita bontakozott ki. Végül abban egyeztek meg, hogy azok a korábbi tagok, akik az új páholyokba nem nyernek felvételt, szintén látogathatják azokat. Felmerült még az az ötlet is, hogy a császárnak megtévesztésül a tagokról két listát nyújtsanak be, egyet, amely a ténylegesen felvett, és egy másikat, amely viszont a látogatási joggal bíró tagokat sorolja föl. Ez utóbbit végül nem, de az előző javaslatot az új páholyok kettő az egy arányban megszavazták.²⁶¹

Dietrichstein gróf az ülésről jelentést tett az udvarnak. A Große Landesloge december 24-én este megtartott ülésén bejelentette, hogy a császár a páholyok reformjára teljhatalommal ruházta fel, azaz joga van új szervezeteket létrehozni. Javaslati a következők voltak:

1. a gyűlés által javasolt három páhollyal ellentétben, a jövőben csak kettő működjék
2. mindkét újonnan alakult páholy négy régi páholyból alakuljon, s e négy régi páholy mindegyikéből hat-hat tagot vegyenek át
3. a két új páholynak összesen legfeljebb 180 tagja legyen.

Ezzel a csökkentéssel a rövid életű, 20-án megalapított három páholyt feloszlatták. Mivel Dietrichsteinnak teljhatalma volt az ügyben, javaslatait mindenki kénytelen volt elfogadni. Ezen kívül mindkét új páholy élére egy-egy elnököt nevezett ki. Világossá tette továbbá, hogy a 24-24 tagot személyesen fogja kijelölni, különben fennállna a veszélye annak, hogy a páholyok nemkívánatos befolyás alá kerülnek, és ezzel az egész reformot veszélyeztetik. Erre kétség kívül

²⁶⁰ Lewis, Ludwig, Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn, 39. o.

²⁶¹ u.o. 40.o.

szükség volt, a „tisztoztási akció” azonban túl későn, és részben kevés sikerrel következett be. Dietrichstein például e szándék jegyében nem vett fel a páholyba két Illuminátust, Sonnenfelst és báró Otto von Gemmingent, jóllehet korábban mindketten magas funkciókat töltöttek be (Sonnenfels a „Zur gekrönten Hoffnung”, Gemmingen a „Zur Wohltätigkeit” nagymestere volt.)²⁶²

December 27-én mind a hat páholy utoljára tartja meg ülését, hogy megtárgyalják a kérdést, egyesüljenek-e vagy sem. Másnap a két új páholyból a Dietrichstein által taggá kinevezett 24 testvér együtt választotta meg a tisztségviselőket.²⁶³ Az két új páholy a „Zur Wahrheit” - ebbe kerültek most a „Zur wahren Eintracht” kiválasztott tagjai - és a „Zur neugekrönten Hoffnung” nevet kapta.

A „Zur Wahrheit” 1786. január 6-án ünnepélyesen megnyitotta új páholyát.

A bécsi szabadkőművesek száma a korábbi mintegy 1000 főről a Dietrichstein által maximált 360-ra csökkent. Miközben a kizárt korábbi tagok elégedetlenségüket szóban és írásban is kifejezésre juttatták, mindkét úgy „gyűjtőpáholy” nekilátott saját újjászervezésének. Kiderült, hogy jóllehet a „szemfényvesztőket” sikerült maguk közül kivetni, ugyanakkor sok „igazi” szabadkőművest is elveszítettek, akiket több-kevesebb sikerrel igyekeztek újból megnyerni az ügynek.

Az új, kényszerű keretek közt azonban mindkét új páholynál hiányzott a meghittség, a bizalom, a „testvéri harmónia”; ráadásul az új tagok különböző tradíciókat képviselő páholyokból érkeztek. Miután a betegségekől és az őt ért sorozatos vádaktól megfáradt Ignaz von Born 1786-ban letette a „Zur Wahrheit” nagymesteri kalapácsát, a páholy már csak néhány évig vegetált, és 1789-ben végleg feloszlott.

Ahogy a pátenssel kapcsolatban egyre több azt pártoló vagy ellenző írás látott napvilágot, a „Realzeitung” ennek a körülménynek oly mértékig figyelmet szentelt, hogy külön rovatot indított számukra. Röviddel a pátens kibocsátása után jelent meg Blumauer költeménye, melyben a szabadkőművesek megtépzott tekintélyét igyekezett visszaállítani. Mint az összes többi költői alkotását, a „Realzeitung” ezt is dicsérettel halmozta el, és úgy jellemezte, hogy a vers „igen becses kiegészítése e népszerű poéta nemrégiben kiadott szabadkőműves költeményeinek”.²⁶⁴ Azokat a röpiratokat, amelyek a szabadkőműves pátenszt a szabadkőművesek bukásaként ünnepelték, a „Realzeitung” elítélte.²⁶⁵

A röpiratok egy része hevesen ellenezte a császári rendeletet. E szövegek nagy része nem önmagában azt kifogásolja, hogy a páholyok számát lecsökkentik, hanem a pátens által használt

²⁶² Kuéss, Gustav/ Schechelbauer, Bernhard, 200 Jahre Freimaurerei in Österreich, Wien, 1959. 74.o.

²⁶³ Lewis, Ludwig: Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn, 42.o.

²⁶⁴ Realzeitung, 1786, 7, 109.o.

²⁶⁵ u.o. 9. 144

„szemfényvesztés” kifejezést, amellyel a császár a szabadkőművesek munkáját és szertartásait megbélyegezte.²⁶⁶ E röplapok többnyire azzal vágnak vissza, hogy maga a császár is egy szemfényvesztő fia, *„mivel a megboldogult apja nyíltan vállalta, hogy szabadkőműves.”*²⁶⁷

A röpiratok második csoportja közvetíteni próbál a császár és a szabadkőművesek között. A kiindulópont az, hogy a császári rendelet a testvéreknek csak előnyére válik, mivel az „igazi” szabadkőműveseknek megadja a lehetőséget, hogy a páholyok munkáját magasabb színvonalra emeljék, ráadásul mindig számíthatnak a tartományi kormányzat támogatására.²⁶⁸ Végül megjelentek persze olyan röpiratok is, amelyek támogatták a császári rendeletet.

Mivel a pátens által megkövetelt csökkentés a tagok között ellentétekhez és kölcsönös vádaskodásokhoz vezetett, melyekről többnyire a nagyközönség is értesült, a szabadkőművesek köreiben fellépő zűrzavar a „beavatlanoknak” nem kevés mulatságot szerzett.²⁶⁹

Mint H. Balázs Éva írja: *„...okkal, ok nélkül a rendelet... az eddig szorgalmasan tevékenykedő, lojális embereket az intézkedések elmulasztása esetén a hamiskártyásokra kirótt büntetésekkel sújtja. Aligha lehet az indulatos hangvételi és tartalmú pátent kis belső szabadkőműves-villongások megfegyelmzésének tekinteni.”*²⁷⁰

1790. február 20-án meghalt II. József, majd két évre rá az őt követő Lipót is, és a szabadkőművesekre sötét idők következtek.

A „Vertrauliche Akten” - a bécsi Haus-Hof-und Statsarchivban őrzött szabadkőműves iratanyagból – kiderül, hogy 1790-ben egy újabb páholy alakult, amely a „Zur Liebe und Wahrheit” nevet viselte. Ez a páholy a szabadkőművesség „igazi szellemét” kívánta helyreállítani, a császár akaratának vetette alá magát és elkötelezte magát az illuminátusok elleni küzdelemre.²⁷¹

II. Lipót, aki felvilágosult toszkánai uralkodása alapján sok szabadkőművesben heves reményeket ébresztett, nem a nyílt tiltás politikáját választotta, jóllehet a titkos társaságok esetleges mozgolódásaitól folyamatosan tartott. A környezetéből sugalmazott összeesküvés-elméletektől azonban nem hagyta befolyásolni magát.²⁷² II. Lipót különbséget tett a „jó” és a „rossz” szabadkőművesek között. Ez utóbbiak alatt azokat értette, akik ellenségesen viszonyultak a hatalomhoz, és a politikai viszonyok erőszakos megváltoztatását tervezték. Épp ezért megpróbálta a szabadkőműveseket saját politikai céljaira felhasználni, így akadályozandó meg, hogy kormányzásával szembeforduljanak.²⁷³

²⁶⁶ Junaschek, Gudrun, Die publizistische Tätigkeit der Freimaurer zur Zeit Joseph II., 124.o.

²⁶⁷ u.o. 124.o.

²⁶⁸ u.o. 125. o.

²⁶⁹ u.o.129.o.

²⁷⁰ H. Balázs Éva, Bécs és Pest-Buda a régi századvégen. Bp. 1987, 297.o.

²⁷¹ Reinalter, Helmut: Freimaurer Geheimbünde, 52. o.

²⁷² u.o. 53.o.

²⁷³ u.o. 54.o.

Az uralkodónak nem volt egyszerű a számtalan tervezetből és előterjesztésből válogatni. Mivel a pusztán teoretikus koncepciókkal nem volt elégedett, a szabadkőművesség kérdésében azonban döntést akart hozni, Xaver von Aigner kapitány segítségére támaszkodott, akit felhatalmazott arra, hogy a magyarországi szabadkőművességet újrászervezze.

Az 1790-ig fel nem oszlott páholyok csendben folytatták tevékenységüket, mivel tudatában voltak annak, hogy a császár figyelteti őket. A három megmaradt páholy, a „Zum heiligen Joseph”, a „Zur neugekrönten Hoffnung” és a „Liebe und Wahrheit” tagjai a jelek szerint különösebben nem féltek a császártól. Mindenesre a „Liebe und Wahrheit” bezárt, pontosabban magasabb szinten dolgozott tovább a költői és mélységesen szimbolikus „Die Stillen im Lande” néven.²⁷⁴ A „Zur gekrönten Hoffnung” és a „Zum heiligen Joseph” 1793-án befejezte működését. Utolsó ülésükön egy memorandumot fogalmaztak, melyet mindkét páholy képviselője átadott a császárnak. Mindkét páholy meg volt róla győződve, hogy munkájukat csak átmenetileg hagyták abba, mivel biztosak voltak benne, hogy a császár jó szándékkal van irántuk, és a közeli megbékélésben reménykedtek.²⁷⁵

1794-től gyakorlatilag minden szabadkőműves páholy megszűnik, jöllehet csak 1797-ben – egy évvel Angelo Soliman halála után - terjesztik be a császárnak azt az indítványt, mely az összes titkos társaság betiltását javasolja, valamint megtiltja a hivatalnokoknak, hogy ilyesmibe belépjenek. A javaslat elnyerte a császár tetszését, pusztán azt a megjegyzést fűzte hozzá, hogy *„kellő önmérséklettel kell eljárni, különben a dologból több rossz származhat, mint amennyi jó.”*²⁷⁶ Jöllehet a titkos társaságokat nem felsőbb elhatározás oszlatta fel, „így azok, amennyire én tudom, semmiféle folytatásra nincsenek felhatalmazva, és esetleges létezésük pusztán 'connivendo' marad.”

A „kellő önmérséklet” abban állt, hogy a rendőri szervek megbízták a hivatalnokokat, hogy figyeltessék a szabadkőműveseket, s erről jelentést kellett tenniük.²⁷⁷

A császár félelmeinek egy egyre növekvő besúgóhálózat lett a következménye. Az úgynevezett „rendőr-testvérek” (Polizei-Brüder) feladata az volt, hogy a páholyok tagjainak jegyzékét átadják a hatóságoknak, hogy az „összeesküvők” ellen eljárhassanak. A rendőrfőnök Gotthardi és Martinovics együttműködésének szövevényes története kitűnően jellemzi ezt az időszakot.

A császár a besúgókon keresztül puhatolta, hogy nem lehetne-e szakadást előidézni a szabadkőművesek között, hogy ezzel hallgattassák el végképp a szervezetet. Ilyen körülmények között a szabadkőművesség további működése ellehetetlenült.

²⁷⁴ Huber, Eva, Sozialsruktur der wiener Freimaurerei, 194.o.

²⁷⁵ u.o.195.o.

²⁷⁶ Lennhoff, Eugen, Die Freimaurer, 151.o.

²⁷⁷ u.o.

FRATER TERRIBILIS

Angelo Soliman szerepéről a szabadkőművesek között Wagner és Firla kutatásai nyomán tudunk pontosabb képet alkotni.

Solimant 1781 szeptember 7-én vette fel inasnak (Geselle) a „Zur wahren Eintracht” páholyba,²⁷⁸ azonban már ugyanazon év július 20-án – tehát a páholy megalakulását követően alig több mint négy hónappal később – részt vesz a páholy ülésén, mint „látogató testvér” (besuchender Bruder).²⁷⁹ Ez azt jelenti, hogy ekkor (júliusban) már inas volt valamely másik páholyban – hogy melyikben és mikortól, arra vonatkozóan nincs adat. Mivel azonban pontosan látszik, hogy Bécs értelmiségi társadalmával az ismeretsége egyáltalán nem új keletű, és 1781 előtt Európa számos országában megfordult, felvétele a negyvenes évek végétől bárhol, bármikor megtörténhetett.

1781. október 6-án eléri a mesterfokozatot, és ezzel azt a jogot is, hogy másokat tagnak terjeszthessen föl. Ezzel a jogával él, amikor 1781. november 14-én javasolja Ignaz von Born felvételét. Ez egy újabb olyan adat, amely arra utal, hogy a szabadkőműves körökbe kapcsolatrendszere már korábban messze szétterjedt. Ebből az is nyilvánvaló, hogy Bornnal az ismeretsége sokkal régebbre nyúlik vissza, hiszen senki sem javasolhatott tagnak olyas valakit, „welchen er nicht ziemlich genau kennt, und dessen Handlungsweise er nicht in mehreren Fällen beobachtet hat.”²⁸⁰

Barátságukra újabb bizonyíték, hogy 1784. március 9-én Born javasolja Solimant Frater Terribilisnek (Vorbereitender, ill. Fürchterlicher Bruder – ez utóbbi elnevezés a Frater Terribilisszel együtt ironikus).²⁸¹

Újabb tisztséget kap három évvel később – anélkül, hogy a régit, a Frater Terribilist elvesztené: a páholy 1784. március 12-én megtartott ülésén, az új tisztségviselők megválasztásakor Solimant a ceremóniamester helyettesévé választják.²⁸²

A páholy belső életében mindkét funkciónak jelentős szerepe volt. Gädicke a Frater Terribilis feladatkörét így jellemzi:

²⁷⁸ HHStAW, VA (Vertrauliche Akten) 79, fol. 19.

²⁷⁹ u.o. fol. 13.

²⁸⁰ Gädicke, Johann Christian: Freimaurer-Lexicon. Nach vieljährigen Erfahrungen und den besten Hilfsmitteln ausgearbeitet. Berlin: Selbstverlag 1818., 504. o.

²⁸¹ HHStAW, VA 79, fol 53

²⁸² HHStAW, VA 89, fol. 102

„A Vorbereitender Brudernek, mielőtt a felvételre jelentkezőt a gyűlésbe bevezetné, meg kell bizonyosodnia, hogy az valóban komolyan gondolja-e, hogy felvegyék, hogy milyen okok vezették erre, és hogy egy számára ismeretlen társaság mellett feltétlenül elkötelezi-e magát. Mint ebből is látszik, a Vorbereitender Brudernek finom emberismerettel kell rendelkeznie. Az a környezet, ahol a jelölttel beszél, lehetőséget ad arra, hogy jelentőségteljes kérdéseket tegyen föl, és itt őszintébb válaszokat lehet várni, mint egyebütt. A Präparateurnek nem szabad rájjesztenie a jelöltre, hanem az a feladata, hogy a jelölt tévedéseit, amennyire ez előzetesen szükséges, eloszlassa”²⁸³

A ceremóniamester feladatai pedig a következők voltak:

„Neki kell az elsőként ott lennie a páholy gyűlésén, mindent el kell rendeznie, ami a lebonyolításhoz szükséges, ő kell fogadja és bevezesse a testvéreket. A látogató testvéreket (besuchende Brüder) bevezeti, és a helyükre ülteti. Minden idegent, aki a gyűlésteremben található, azonnal meg kell szólítania, hogy kitudakolja, hogy az is testvér-e. A páholyban mindenre felügyel, ami az ünnepélyességhez szükséges, vagy azt megzavarhatja. Olyan helyen üljön, ahol a páholymester jól láthatja, és elhagyhatja a helyét, amikor csak szükségesnek tartja, anélkül, hogy engedélyt kellene rá kérnie. Az asztalnál is ugyanígy van minden, és a legtöbb páholyban a szolgálótestvér neki van alárendelve. A látogatók általában hozzá fordulnak először, éppen ezért szükséges, hogy ezt a tisztséget rátermett ember töltsse be, aki az anyanyelvén kívül lehetőleg több nyelvet is beszél.”²⁸⁴

Angelo Solimant a „Zur Wahren Eintracht” nyilvánvalóan nem azért vette fel a tagjai sorába, hogy egy fekete bőrű testvér a jelenlétével emelje a páholy fényét, esetleg a dolog bizarrsága, különlegessége okán, és nyilván nem ugyanazok az elvek vezérelték, amelyek a néger gyerekszolgákat vásároló főnemességet. Egyes egyedül Angelo emberi és szellemi kvalitásai játszottak a felvételben szerepet, tehát az, hogy minden felvételi kritériumnak megfelelt: anyanyelvén kívül – amely előttünk ismeretlen – beszélt németül, olaszul, franciául, angolul, latinul és csehül, és minden olyan morális kritériumnak is megfelelt, amely a felvételhez szükséges volt.

Angelo - a templomos lovagok hagyományaiból származó elnevezéssel - „Ritterbruder” volt, tehát nem tartozott a szolgáló testvérek (dienende Brüder) közé, akik pl. őrszolgálatot láttak el.

---

²⁸³ Gädicke, 504.o.

²⁸⁴ u.o. 108-109.o.

Angelo páholybeli feladatai azonban e tisztségekkel még korántsem értek véget. Hasonlóan ahhoz, ahogy - Pichler tudósítása szerint - a herceg szolgálatában a nélkülözők és rászorultak segítője volt, a „Zur wahren Eintracht” páholyban is folytatta karitatív tevékenységet. 1782. július 16-án és 1784. június 7-én is indítványozza, hogy a páholy támogassa a nélkülözőket, és többször fizettek ki az általa javasolt személyeknek kisebb-nagyobb összegeket.²⁸⁵

Gräffer Neue Wiener Tabletten c. könyvének már ismertett fejezete, a „*Geheimnisse der Ofenlochküche*”, melynek szereplői, Linden és Calvi pénztelenségükben Angelohoz akarnak fordulni, vélhetően ezeken az eseteken alapul.

1782. októberében Angelo is megszavazza az akkor nagymesternek választott Ignaz von Born javaslatát, hogy a páholy tartson tudományos és irodalmi felolvasásokat, „Übungsloge”-kat.²⁸⁶

Mint feljebb már volt róla szó, nem bizonyítható, hogy Angelo maga tartott-e felolvasást vagy sem, és a *Journal für Freymaurer* publikációi között sem találkozni a nevével vagy feltételezhető álnevével.

Angelo kiterjedt kapcsolatrendszerét jó néhány levéltári adat tanúsítja. 1782. december 2-án első „Pathe” Franz Anton Estner²⁸⁷ felvételénél, 1783. június 14-én befizeti²⁸⁸ Anton Joseph Barth 4 gulden összegű tagdíjartozását, aki az ülésen nem tudott megjelenni. Ugyanide tartozik még Forster már ismertett naplóbejegyzése („... velük volt Born is. Azon kívül Angelo, a jó mór testvér. <der gute Bruder Mohr>”) érdekes módon Solimant keresztnevén említi – jóllehet Forster máshol mindig a vezetéknevükön említi az embereket.

Hogy itt nem valamiféle lekezelő attitűdről van szó, az abból válik világossá, hogy Soliman maga többször is csak, mint „Angelo” írja alá a tagnévsort, és a többi páholytag is valószínűleg „Angelo testvér”-nek hívta. A Massinissa nevet, mint általában a páholytagok illuminátus nevét, ritkán használták. Monika Firla felveti azt a szempontot is, hogy mivel mind a Soliman, mind pedig az Angelo keresztnevek, végül is mindegy, melyiket használták legyen. Az viszont biztos, hogy a „mór testvér” kifejezés máshol nem található meg, persze egyáltalán nem zárható ki, hogy a páholyban Angelót így, vagy így is emlegették. A „jó” jelző Forsternél nem csak itt fordul elő nevek előtt, ugyanígy „jó”-nak nevezi Joseph von Barthot, van Swientent, Bornt és Stampfer grófot.²⁸⁹

A „jó mór testvér” baráti kapcsolatainak jellemző példája az a levél²⁹⁰, amelyet - valamikor

²⁸⁵ HHStAW VA 70 fol. 26r, 28r, 30r. Firla, Gesellschaft

²⁸⁶ HHStAW VA 69, fol. 13. Angelo Soliman autográf, a szövege: „Ce Plan est beau, et avantageux. Que le Supreme Architecte fortifie l'auteur et benisse les peines qu'il se donne, tent pour instruire les freres, que pour donner plus de Lustre á la Respectable loge.” Firla Gesellschaft

²⁸⁷ HHStAW VA 79, fol 136.

²⁸⁸ HHStAW VA 80, fol 11r.

²⁸⁹ Firla, Monika, Angelo Soliman in der Wiener Gesellschaft, 91. o.

²⁹⁰ „*Bester Freund!*”

1781 és 1785 között – Johann Anton Mertens írt hozzá, s melyben közbenjárását kéri felvételéhez a „Zur wahren Eintracht”-ba. Az egész levél hangneme, a megszólítás és az utalás a szívesség viszonzására arra mutat, hogy Mertenshez régi és mély barátság fűzte.

Soliman a „Zur wahren Eintracht” páholy ülésén utoljára 1785. november 7-én vett részt²⁹¹. A II. József által kibocsátott szabadkőműves pátens következtében a páholy ugyanazon év december 27-én feloszlott, majd 1786. januárjában létrejött utódja, a „Zur Wahrheit”, amelynek alapító tagjai közt Angelot is ott találjuk. A páholy létrejöttének már ismertetett körülményeiből nyilvánvaló, hogy Angelo a kiemelkedően fontos személyek közé tartozott, s ami még fontosabb, ezt maga Dietrichstein gróf is így gondolta, hiszen maga jelölte ki Angelot is az új páholy tagjai közé. A szabadkőműves páholyokra nehezedő növekvő nyomás hatására végül Bornnal és Sonnenfelssel együtt 1786. végén Soliman is kilép a páholyból.²⁹²

Soliman kapcsolatai a páholyból történt kilépése után nyilván nem szakadtak meg. A következő években Ignaz von Born háza a társadalmi élet központja volt, és Born 1791-ben bekövetkezett halála után a „szalon” élete Franz von Greiner házában folytatódott. Franz von Greiner Caroline Pichler édesapja volt, 1785-ben lépett be a „Zur wahren Eintracht” páholyba²⁹³, és joggal feltételezhető, hogy Angeloval is jól ismerték egymást.

Schon lange war es der Gegenstand meiner Wünsche in eine auserlesene Gesellschaft rechtschaffener und aufgeklärter Männer, als diejenige ist, deren Mitglied sie sind, aufgenommen zu werden. Vrschiedene Umstände hinderten mich bisher die Erfüllung dieser meiner Wünsche thätig anzusuchen. Nun aber glaube ich sie mein Freund! Ersuchen zu dürfen, sich für meine Aufnahme in dieselbe freundschaftlich zu verwenden. Meine Dankbarkeit für diese mir erzeugte Gefälligkeit wird seyn, daß ich jede Gelegenheit ihnen einen Gegendienst zu erweisen benutzen, auch durch mein Betragen ihnen nie Ursache geben werde, diese für mich übernommene Mühe zu bereuen. Ich bin Ihr

Aufrichtiger Freund u. Diener Joh. Anton Mertens Doktor der Rechten.“

idézi: Firla, Monika, Angelo Soliman in der Wiener Gesellschaft, 79.o.

²⁹¹ HHStAW VA 90. fol 281.

²⁹² HHStAW VA 65/1 fol 152r.

²⁹³ Abafi (Aigner), Ludwig, 316.o.

FRAJ MAUREREK SOCIETÁSA

A magyar szabadkőművesség 18. század előtti előzményei azok a valódi kőműveseket tömörítő páholyok, amelyek még mindig a dómépítések körül létrejött céhek, illetve annak utódaiként működtek. Ezek közül a kassai páholy volt a legjelentősebb.²⁹⁴

„A felvilágosodás eszméinek legerősebb tábora a szabadkőművesség gócpontjai körül alakul ki: a felvidéken, Pesten és részben Erdélyben. De Erdély itt is külön utakon jár. 1790-ig a fejlődés iránya a polgáriasodás terén a magyarországgal rokon, attól kezdve több lényeges pontban tér el attól. Pedig Erdély szintén Bécs hatása alatt állott, sőt nem egy tekintetben a bécsi kulturának gyorsabb és maradandóbb közvetítője volt mint Pest, vagy a Felvidék.”²⁹⁵

H. Balázs Éva hívja fel a figyelmet arra a jelenségre, hogy ha a Hochgradsystemek megjelenésével a nemesi, főnemesi „testvérek” Nyugat-Európában is elhatárolódtak a polgároktól, hivatalnokoktól és tisztségviselőktől, „...mennyivel inkább várható hasonló folyamat Európa keletibb területein. A felvilágosodás igénye itt sajátosan keveredett a feudális társadalmak szerkezetéből adódó nosztalgiákkal: a lovagkor romantikája, a keresztes hadjáratok kincsszerzőinek hagyatéka korbácsolta fel a fantáziát. A német, szláv vagy magyar nemesi rendi igények, előjogok és függések bonyolult rendszeréhez kellett idomulnia a szabadkőművességnek is.”²⁹⁶

A magyar szimbolikus szabadkőművesség története 1749-ben kezdődik. Ekkor hozta létre Brassóban Seuleni Seuler G. Márton, városi szenátor és adószedő az első páholyt, amely a három alapfokra (segéd-legény-mester) épülő négyfokú rendszerben működött. Seuler korábban Berlinben a „De l'Union et des trois globes” páholyban lett szabadkőműves, és a páholyától kapott pátens alapján helyettes főmesterként létrehozta a „Három oszlophoz” nevű szimbolikus, és az erre épülő négyfokozatú skót „Négy Holdhoz” elnevezésű páholyt.²⁹⁷ Ez a páholy meglehetősen rövid életű volt, rövidesen feloszlott.

Az erdélyi szabadkőművesség virágzásához nagyban hozzájárult az is, hogy Samuel von Brukenthal későbbi kormányzó a hallei „Zu den drei Schlüsseln” páholy vezetője volt.²⁹⁸ A szászsebesi (Mühlbach) Johann Georg Ekardt, a nagyszebeni (Hermannstadt) Thomas Filtsch és Johannes Hammer, a segesvári (Schäßburg) Christian Schmidt Jénában nyerte el a skót fokot, a

²⁹⁴ Jászberényi, József, A magyarországi szabadkőművesség története, Bp. 2005, 47.o.

²⁹⁵ Jancsó, Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, Cluj, 1936, 31. o.

²⁹⁶ H. Balázs Éva, Bécs és Pest-Buda a régi századvégen. Bp. 1987, 49.o.

²⁹⁷ Abafi Lajos, A szabadkőművesség története Magyarországon, Budapest, 1993. 28.o.

²⁹⁸ Göllner, Carl : Aufklärung in Siebenbürgen, in: Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa, Freimaurer, Gesellschaften, Clubs, hrsg von Éva H. Balázs, Ludwig Hammermayer, Hans Wagner und Jerzy Wojtowicz, 154.o.

keresztényszigeti (Grossau) Lukas Friedrich és Michael Gottlieb Neustädter az első három fokot ugyanitt szerezte meg, a Tübingenben tanuló nagyszebeni nyomdász, Johann Michael Linzing mesterfokozatot ért el.²⁹⁹

Az ugyancsak szász, és Drezdában szabadkőművessé lett, és ott skót fokozatot elért Simon Friedrich Edler von Baußern alapítja a német földről hozott pátenst felhatalmazása alapján Nagyszebenben a templomos rendi „St. Andreas zu den Drei Seeblättern” páholyt.³⁰⁰ A tagjai főként szász patríciusok voltak, de tagja volt a későbbi kormányzó Bánffy György is.³⁰¹

Erdély mindvégig megőrzi vezető szerepét, és Báróczy-életrajzában Kazinczy is irigykedve említi, hogy „Erdély... két nagy elsőségével dicsekedheték Magyarország fölött: egyikkel azzal, hogy onnan a gazdagabb házak fiai s nem ritkán még a nem gazdagokéi is, utazni küldettek, másikkal azzal, hogy ott az a nemesség is, mely Erdélyben oly nagy számban visel grófi és bárói titulust mint minálunk kicsinyben,... fényt kerestek és dicsőséget abban, ha neveik nyomtatott könyvek homloklapjain jelenhettek meg.”³⁰²

A következő években főleg a felvidéki városokban sorra alakulnak a páholyok, a lengyel támogatással alakult eperjesi „Erényes utazóhoz”, és például a pozsonyi „Ad taciturnitatis”, amely feltehetőleg korábbi rózsakeresztes előzményekből alakult.³⁰³

Kazinczy Ferenc szempontjából a későbbieknek az eperjesi páholyoknak van nagy szerepe. Ezt 1769-ben alapította az orosz-lengyel háború miatt menekülő lengyel nemesek körében érkező nevelő, Bernhardt Izsák, aki „Az erényes Sarmatához” címzett varsói nagypáholytól kapott pátenst. Tőle a nagymesteri címet a rózsakeresztes Heinzeli (később magyarosítva Hanzéli) Márton veszi át, aki Poturnyay girálti kastélyában nevelő. A kastélyban alkimista laboratóriumot rendeznek be. A különös körülményeket Kazinczy részletesen ismerteti Pálóczi Horváth Ádámnak 1814. szeptember 18-án írt levelében. Elmondja, hogy Poturnyay András „talán 7 gyermeket hagyta maga után sacramentaliter, amúgy pedig Salamon király sem többet talán. Mert ő igen buzgó és bibliás ember volt, de a mellett rettenetes botrányoztató. A vén Asszony (Poturnyay felesége, kieg. tőlem P.G.) elúnta a Girálti kastélyában a sok piszkos kezű aranyat és orvosságot főző Adepteket s éjjel hol lelkeket, hol combos paraszt menyecskéket citálgató társaságot, s ezek Poturnyayéknak Okruchla ... nevű szomszéd falujában gyűltek öszve.... Három fija Imre, Tamás, Péter világosságot láttak, az első és utolsó ugyan vesztettek.... P(oturnyay) tudomány nélkül való, asszonyokat, pompát, kártyát, vendégséget s minden haszontalanságot szerető ember volt. Így a jó öszve vala egyveledve a

²⁹⁹ u.o.

³⁰⁰ u.o. Ld még Jancsó, Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 29.o.

³⁰¹ Göllner, Carl : Aufklärung in Siebenbürgen, 154.o.

³⁰² Kazinczy Ferenc, Báróczy Sándor élete, in: Kazinczy Ferenc művei, Bp. 1979, I. Köt.782-783.o.

³⁰³ Jancsó, Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 30.o.

rosszal, s mi jót várhatni az ilyenből.... Két leánya Poturnaynak két testvér Szirmayhoz méne férjhez, Péterhez és Pálhoz. Ez a Péter és Pál által hozá a mérget és a fenyt Pazdicsra Zemplénbe, s így terjedett a jó a rosszal... Végre P(oturnay)tól és az övétől a Lengyel országi Superioritás elszedete minden papirosokat, és ezeknek hírek nélkül az én kedves Ipam volt az, a kinél azok egyedül meghagyattak. ... Ipam látván 1796, hogy ő noha politikai gondolkozása s valamely tette, mert ő Hajnóczit s az általa szerencsétlenné letteket nem ismerte, bánthatatlanná tették, úzóbe vétetett, minden papirosait elégett.”³⁰⁴

A páholyba tehát hamarosan belép Török József szepesi adminisztrátor és fia, Török Lajos, Kazinczy későbbi apósa. Heinzeli később eléri, hogy Selmecebányán és Besztercebányán, Szepes-Szombathelyen majd Miskolcon is alakuljanak páholyok.³⁰⁵

Horvát-szlavón területen először Glinán jött létre katonai páholy („Zur Kriegsfreundschaft”), majd Varsdon egy puritánságot hirdető „szabad-ácsok” páholy egy Párizsból érkezett orosz kapitány vezetésével. A glinai páholy élén 1769-ben már gróf Draskovich János ezredes állt.³⁰⁶

Draskovich János gróf (1740-1787) katonai pályafutását 1773-ban kezdte a Délvidéken működő I. határőrezredben, és a glinai szabadkőműves felemelkedése után 1773-ban Niczky István gróffal együtt kidolgozta egy önálló, bécsi és prágai páholyoktól független magyar szabadkőműves rendszer gondolatát, majd alkotmányát és alapszabályzatát. 1775-ben számos magyar páholy csatlakozott, 1776-ban, amikor Draskovich Pestre került, rendszerének ott is egyre több híve lett. Később Erdélyben folytatta rendszerének terjesztését, Csíkszeredán hozott létre páholyt.³⁰⁷

A rendszert Abafi röviden így jellemzi: „Bajaikon nem segíthet, szükségleteiknek meg nem felelhet más, mint egy oly új eklektikus szabadkőművesi rendszer, mely az összes ismert rendszernek magvát magában foglalván, a hazai viszonyoknak, a nemzeti géniusznak megfelelő; szóval: független, önálló magyar szabadkőművesség.”³⁰⁸

Ennek első lépéseként egyesítik Nicky varasdi és körösi, valamint Draskovich glinai és zágrábi két-két páholyát. Egyesítették a felsőfokok és a három alapfok rendszerét egy sajátos hármas rendszerben.³⁰⁹ 1775. október 22-én Brezovicán a 4 páholy egyesült, Draskovich nagymester, míg Niczky a helyettese lett. A megalakult szervezet eleinte a „Latomia Libertatis sub corona Hungariae in Provinciam Redactae”, később egyszerűen a Draskovich-rendszer Draskovich-

³⁰⁴ KazLev XII. 91.o.

³⁰⁵ u.o. 40.o.

³⁰⁶ u.o. 43.o.

³⁰⁷ Jászberényi, József, A magyarországi szabadkőművesség története, 51.o.

³⁰⁸ Abafi Lajos, A szabadkőművesség története Magyarországon, 75-76.o.

³⁰⁹ Abafi rejtélyes megfogalmazásában: „Ezt az által érték el, hogy három fokozatot állítottak fel, olyformán, hogy az első a tanonc-és legényfokot, a második a mester- és skót fokot, a haramdik pedig a 9 választottak és 15 választottak (élus) fokát magában foglalta“. u.o. 77.o.

Observanz) nevet viselte.

Abafi Lajos a szövetség alkotmányát összefoglalva az általános szabadkőműves célkitűzések mellett kiemeli, hogy a „...a testvérek felvételénél a legszigorúbb megrostálás szükséges. Mivel a szövetség a testvérek előnyeit tőle telhetőleg előmozdítja, önként értetik, hogy abba, óvatos módon, oly férfiak vezetendők, akik saját maguk vagy mások által, kik előtt tekintélyben állnak, a többi testvérekre nézve hasznosakká lehetnek. ... Kivált olyanok is megnyerendők, a kik népszerűek; mert sok derék férfi egybehangzó tisztelet után feltételezhető, hogy azok jó tulajdonságokkal bírnak. Érdekében áll a testvéreknek, hogy mindent, ami a mi körünkön kívül történik megtudjanak, minden rangú és rendű férfiakat kell kiszemelni, így orvosokat, főurak alkalmazottjait és gyóntatókat is, mivel ezekre többnyire oly titkok bízhatnak, melyeket a testvérek érdekében felhasználni lehet; az ezekkel való mindennemű visszaélést azonban szigorúan meg kell gátolni.”³¹⁰

Az idézett mondatokból, valamint abból, hogy az alkotmány értelmében azokat a jelölteket, akik alkalmassága nem teljesen nyilvánvaló, fél-fél évig két testvér kell megfigyelje, hogy a jelölt kikkel érintkezik, milyen szenvedélyei, szokásai vannak, valamint a szervezet erősen központosított felépítéséből jól látszik, hogy a Draskovich-rendszer a Hund-féle „Strikte Observanz” kiindulópontjait vallja. Abafi közli egy Draskovich-rendszerhez tartozó páholy pecsétjét, amelyen a hundi jelmondatot rövidítő U+U+U (Ultorem Ulciscitur Ultor) olvasható.³¹¹

Jászberényi szerint Abafi ismertetéséből „annyi... kiderül..., hogy a páholyoknak előírták a politika, a kultúra és a gazdaság minden hazai területének figyelemmel kísérését, s javaslatokat kellett megfogalmazniuk azok fejlődése érdekében.”³¹²

Jancsó Elemér szerint Draskovichot a szabadkőművesség megreformálásának szándékában elsősorban az vezette, hogy nem volt megelégedve a szervezeti formákkal, és úgy látta, hogy különösen a felső fokok nem felelnek meg a szövetség etikai célkitűzéseinek. E mellett azt is nehezményezte, hogy a magyarországi páholyok hivatalos nyelve nem lehet a magyar. A Nickyvel zajló együttműködés sem volt zökkenőmentes, mivel utóbbi ragaszkodott volna a pompás külsőségekhez, amelyeket Draskovich erőteljesen helytelenített.

Jancsó Draskovich programját „forradalminak” nevezi, amely az Alkotmány némely pontjára talán valóban áll („Megcáfolhatatlan igazság, hogy természet szerint mindnyájan egyformák vagyunk és hogy mindaz, mi az emberek közt egyenlenséget okoz csupán a fortélyok és becsvágy műve, miáltal a kisebb rész hatalma, valamint a nagy többség nyomora és üldöztetése keletkezett. Tévedés azt gondolni, hogy a törvények a gyengébbek elnyomattatása ellen kellően intézkednek.”), azonban felteszi a kérdést, hogy „vajjon a Draskovich rendszer alá tartozó testvérek

³¹⁰ u.o.87.o.

³¹¹ u.o.93.o.

³¹² Jászberényi, József, A magyarországi szabadkőművesség története, 51.o.

felismerték-e főmesterük programjának nagyszerű és jövőt formálni akaró erejét, vagy csak ők is, mint annyi más akkori szabadkőműves csupán fényűzést és összeköttetést, avagy az ismeretlen titkokat jöttek keresni a szabadkőművesek titkos műhelyeibe?”³¹³

Sajnos Draskovich elgondolásait nem ismerhetjük meg részletesebben, mert a sok betegeskedés és szenvedés után fiatalon, 47 évesen sztáriaki birtokán elhunyt nagymester írásait barátai „rosszul értelmezett kegyeletből”³¹⁴ elégették. Sírfeliratát a fiatal Kazinczy írta.

A szabadkőművesek jelentősen segítették II. József reformprogramjának megvalósítását. *H. Balázs Éva* szerint az ún. *Draskovich*-rendszerben dolgozó szabadkőművesek közművelődés és tudomány iránti elkötelezettsége döntő hatással volt a következő évtizedek törekvéseire, beleértve a nemzeti intézmények létesítését is.

Mint Jancsó Elemér írja, „...a szabadkőművesség elsősorban a tartományi székhelyeken és a nagyobb szabad királyi városokban vert gyökeret. Erdélyben a kormányzóság tisztikara alkotta a 'testvérek' jó részét, akik egymást víve be a páholyokba és ott a szebeni, kolozsvári befolyásosabb polgárokkal találkozáskor befolyásuk egyre jobban éreztetik városaik, megyéik és tágabb viszonylatokban tartományaik vezetésében.”³¹⁵

.A nagyszebeni páholy a szabadkőművesség alapelveihez híven tagjai toborzásánál nemzetiségi- vallási és osztálykülönbségekre nem volt tekintettel. A páholynak alig két évtizedes működése alatt több mint kétszáz tagja volt, köztük katolikus, református és unitárius papok. A főnemesek mellett köznemeseket és polgárokat, magyarokon és szászokon kívül zsidó, görög és nagyszámú román „testvért” is tagja volt a páholynak.³¹⁶

A magyarországi szabadkőművesség létrejöttéről és Draskovichról így ír Kazinczy: „Magyarországon, legalább Pesten (mert Pozsonyban Albert herceg is tartá lózsikát, s Báróczy, ha emlékezetem meg nem csal, itt vétetett fel) oberster gróf Draskovics János, a Feldmarschall Nádasdy Ferenc mostohafija állítja első lózsit. Az ő szándéka az volt, hogy minden vármegyének minden jobb fejei oda kapcsolóssanak a felvétel által, és hogy ezek a föld savaival készítsék el az elméket a vallásbeli tolerancia tanításainak elfogadására és gyakorlására. Draskovics tudta a hazai históriából, hogy nekünk magyaroknak minden szerencsétlenségünk onnan ered, hogy egyikünk a másikat a vallás miatt pusztította, s magunk ellen forgattuk fegyvereinket; mint ember pedig azt tudta, hogy vallásáról az ember senkinek másnak felelőssel nem tartozik, hanem Istennek és a maga

³¹³ Jancsó, Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 136-137

³¹⁴ Jancsó, Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, Cluj, 1936, 138.o.

³¹⁵ Jancsó, Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, Cluj, 1936, 26.o.

³¹⁶ u.o.

lelkének; és hogy a meggyőződéshez az erőszaknak semmi köze. A Lócsi derekasan boldogult feltételiben, s talán nem volt vármegye az országban, mely a maga jobb fejei által azzal öszvecsatlódásban nem állott, ahova annak jóltevő világa nem sugárlott. Midőn József a maga Tolerantia Edictumát kiadta, a Draskovics Lózsija már elkészítette volt az elméket, s amint József rendelete, az a kőművesek gondolkozásához képest kevés is volt.”³¹⁷

A magyar szabadkőművesség különleges sajátossága, hogy tagjai főként protestánsok. A hetvenes-nyolcvanas években Magyarországon és Erdélyben működő mintegy 1000 szabadkőműves minimálisan 75 százaléka nemes, földbirtokos, és valamelyik protestáns vallás követője – akik ráadásul II. József toleranciarendeletheig ki vannak rekesztve a hivatalviselésből. *„Ebből következett szokatlanul intenzív gazdasági érdeklődésük, politikai érzékenységük, fogékonyságuk a felvilágosult abszolútizmusnak a poroszoknál már ismert, Ausztriában már propagált rendszere iránt.”*³¹⁸

Mindezek ellenére Mályusz Elemér vitatja a szabadkőművesek jelentőségét a magyar polgárság kialakulásában. „... A polgári egyenlőség gondolatát magukkal a polgárokkal még a szabadkőműves páholyok sem ismertették meg, noha az ezek által terjesztett világnézet az a tényező lehetett volna, amely a belső lelki felszabadulás útját megindíthatta volna, hogy végül is a nemesi életfelfogás kereteit széttörve, annak helyébe a polgárit fejlessze ki...a tagok sorába tartozott az a Kreilm Antal és Werthes Frigyes is, akiket a bécsi szabadkőművesek egyik vezére, Van Swieten nevezett ki a pesti egyetem filozófia illetőleg esztétika tanárává. De még ők, a nyugattól az idegen környezetből jött tudósok sem sietnek felvilágosítani a polgártársaikat s hagyják, hogy azok számára a szabadkőműves tanok légüres térben kóválygó ábrándképek maradjanak.”³¹⁹

Ugyancsak Mályusz érvel a mellett, hogy az illuminátusok is jelentősen akadályozták a szabadkőművesség hatását a polgárosodási folyamatokra, mivel a páholyokból „kiemelik” a legtehetségesebb testvéreket, és ezzel egyrészt gyengítik a páholyok szellemi energiáit, másrészt az amúgy is nehéz körülmények között és szűk rétegben elterjedt szabadkőművesség szervezetét még jobban szétforgácsolják. Hasonló szempontból kárhoztatja a rózsakereszteseket is, akiknél a felvilágosult célkitűzéseket elfedik az okkult tanok.

Az 1789-es francia forradalom mozgásba hozta egész Európát, és a francia szabadkőműves páholyokból terjedő „szabadság, egyenlőség, testvériség” eszme széles körben visszhangra talált. Ezért *II. Ferenc*, aki sohasem szimpatizált a szabadkőművesi gondolatokkal, külön rendelettel betiltotta a szövetség működését a monarchiában. Így 1794. elején felszámolták a szabadkőműves

³¹⁷ Kazinczy Ferenc: Az én életem, Bp. 1987. 126.o.

³¹⁸ H. Balázs Éva, Bécs és Pest-Buda a régi századvégén. Bp. 1987, 51.o.

³¹⁹ Mályusz Elemér, A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet évkönyve I. kötet 1931, 23. o.

páholyokat, felszereléseiket lefoglalták, és Bécsbe vitték. A szabadkőművességgel szoros kapcsolatba hozható *Martinovics*-összeesküvés szomorú kimenetele olyan félelmet keltett, hogy a páholyok jegyzőkönyveit és névsorait gondosan eltüntették.

A következő évtizedben *Aigner Ferenc*, a pesti *Zu den sieben Sternen* páholy tagja szenvedélyesen gyűjteni kezdi az írott szabadkőműves emlékeket. A több mint száz kötetbe rendezett anyagot gróf *Festetich Antal* megvásárolta, s dégi kastélyában helyezte el. Maga a gyűjtemény 1945-ben elpusztult, de számos darabja másolatban fennmaradt. A közben eltelt csaknem másfél évszázad alatt a gyűjtemény javát feldolgozták. Így az 1794. előtti magyar szabadkőművesség dokumentumai – néhány, levéltárban őrzött másolattól eltekintve – nem maradtak fenn, csak feljegyzésekre, visszaemlékezésekre lehet támaszkodni, és a fellelhető forrásokban számos ellenőrizhetetlen vagy egymásnak ellentmondó adatot lehet találni.³²⁰

A magyarországi szabadkőművességre a német egyetemeken tanuló s onnan visszatérő erdélyi szászok mellett a monarchia magyar főnemessége és a Bécsben szolgáló magyar testőrök vannak a legnagyobb hatással. Báróczy, Naláczy, Szacsvai, Aranka, Bessenyei valamennyien Bécsben lépnek be a szabadkőművesek közé. A felvidéki Bacsányi, Versegly és Kazinczy szabadkőművessége szintén nem választható el a bécsi folyamatoktól. A pesti Kármán, Pajor, Kovachich és Pálóczi Horváth Ádám főleg a felvidéki szabadkőműves mozgolódás, és mindenek előtt Kazinczy hatására csatlakozik. Viszont többnyire szintén Bécsben lépnek be a szabadkőművesek közé az erdélyi írók, Szacsvai Sándor, Halmágyi, Fritsi Fekete Ferenc, Teleki Sámuel, Sípos és Pákei, és természetesen a már említett Bánffy György gróf.

A bécsi folyamatokat Erdélyben már a század közepén élénk figyelem kíséri. Lotharingiai Ferenc és szabadkőműves társainak 1743-as csúfos elfogatása már néhány nappal később beszédtéma volt Erdélyben. Thorockay István Teleki Ádámot már március 22-én tudatja a március 7. és 19. között lezajlott eseményekről, és az elfogottak névsorát is megírja.³²¹ Az esetet Halmágyi István is megírja fiának, ifj. Hajmágyi Istvánnak, csodálkozását fejezve ki, hogy „*Fraj Maurerek Societasába... Hercegi, Fejedelmi, Grófi személyek... elegyedtek volna*”.³²² Micskei Cseh Benjamin március 31-én pedig ezt írja gróf Teleki Ádámnak: „*Ezen a földön a Frey Maurereynak nagy hive vagy on, feles uri embernek jött tudositása, hogy Báró Kemény János és László urak is incaptiváltattak, adná Isten a felsőbb hatalmasságuk követi is, hogy benne volnának, mert így a babiloni királyné mezitelensége felfedeztetnék és a maguk bőrükben el nem férő episcopatusnak felemelt szarva meg szegetnék, ha jó a vég progressusa léssen, ha Isten dicsősége ellen való*

³²⁰ Magyar Tudomány (11): 1339-1351 (2000)

³²¹ Jancsó Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 94.o.

³²² u.o.

*gyalázattal mulik el; amíg valóságát nem érthetjük, judicialnunk Isten ellen vagyom.*³²³

A Bécsben élő főurakon és tisztviselőkön kívül természetesen mindenféle rendű és rangú magyar élt a legkülönbözőbb okokból, akik közül nem keveset a társadalmi élet elevensége vonzott a császárvárosba. „A bécsi magyarok nagy része ... e század második felében a gazdagság adta új és tág lehetőségek révén életformáit a társas élet modern változataiban ismeri fel. A szabadkőművesség vonzó ereje is rejtélyességén kívül a társas összejövetelek gyakori voltának tulajdonítható”.³²⁴

1740 és 1770 között a bécsi szabadkőműves páholyokba felvételt nyert magyarok csaknem kizárólag a főnemesség köréből kerülnek ki, míg 1770 és 1795 között – elsősorban a magyar testőrség megalakulásának köszönhetően – ugrásszerűen megnő a köznemesek és polgárok aránya.

Bessenyei György szabadkőműves tagságára bármelyik bécsi páholyban eddig nem került elő bizonyíték, de az író művei, és például az a tény, hogy a testőrségből történt 1773-as kilépését követően is Bécsben marad, mint a hazai protestánsok megbízottja, elég valószínűvé teszi, hogy szabadkőműves volt. A „Magyar tudós társaság” ötlete, amely oly közel áll Ignaz von Born prágai és bécsi törekvéseihez, szintén tovább erősíti ezt a feltételezést.

A Bécsben időző magyarok legtöbbször a „St. Joh. Zur gekrönten Hoffnung” páholyba lép be, melynek főmestere Eszterházy János gróf. Itt találjuk a kalandos sorsú Székely Lászlót³²⁵ és Báróczyt is, mint „Alex v Barotzy K.K. Hungarischer Noble-Garde Meistert”, továbbá gróf Bethlen Pált, Fodor Józsefet, Dobretzeny Józsefet, Pottornyai Pétert, továbbá Ráday Gedeont és Aranka Györgyöt, aki „főként a szövetségbe való felvételéért teszi meg a számára fárasztó és költséges bécsi utat.”³²⁶ A páholy 153 tagja közül 1781-ben 16 magyar. Az 1787-es páholyjegyzék szerint az akkor páholytag magyarok – akiknek a száma a Székely László-féle botrány után jelentősen megcsappan - , Bethlen József, Bethlen Pál, Biró László, Pálffy József, Ráday Gedeon, Teleki Sámuel, Szapári János, Szentkereszthy Sámuel együtt vesznek részt a gyűléseken Wolfgang Amadeus Mozarttal.

A páholy életének egyik szép pillanata volt – az alkímiai kísérletek mellett, amelyekben a magyar Matolay segítette Kollowrat grófot – a Dietrichstein herceg névnapjára rendezett ünnepség. A testvérek egy némajátékot mutattak be, Adoniram halálát, melyben maga Eszterházy János játszotta Salamon királyt, Danczkay, Doloviczényi és Bacskáddy testőrhadnagyok a három bérnyilkost, Sába királynőjének szerepét a regényes nevű Pottyondi testőrhadnagy kapta.

³²³ u.o.

³²⁴ u.o. 95.o.

³²⁵ Az alkímia iránt szenvedélyesen érdeklődő Székely, „Rozenkrájt követője” kísérletei felemésztették a testőrgárda rá bízott 97000 forintnyi pénztárát is. A botrány után Székely a Délvidéken gyógyít, majd csodaszereivel együtt Konstantinápolyba költözik. ld. Abafi Lajos, Egy bűnpör II. József korában, Tört Tár 1882.

³²⁶ u.o. 111.o.

Mellékszereplőként játszott Báróczy, továbbá Sooky, Véghely, Vass, Bacsák és Majthényi, valamennyien ugyancsak gárdisták.³²⁷

Aranka, mint erdélyi, egyébként kivétel, mivel földije, főleg kereskedők és a természettudományok iránt érdeklődők a kevésbé spirituális irányultságú páholyokba keresnek felvételt, elsősorban a „Zur wahren Eintracht”-ba, köztük találjuk Kassay Mihályt, kolozsvári orvost, Szöts Andrást, aki szintén orvos, Pákey József kolozsvári unitárius professzort.

Az „Aux trois Canons” páholyba, mely 1742 szeptember 17-én alakult „Zu den drei Kanonen” néven, és csak később változtatta azt az elegánsabb franciára, szintén szép számmal tartoztak magyarok, elsőik között is a nyugtalan Bethlen Gábor gróf, erdélyi udvari kancellár, és egy Szilágyi nevű, közelebbről nem ismert férfiú, és Revicky János, akit Mária Terézia később bárói rangra emel és tábornokká nevez ki.³²⁸ 1743. január 4-én veszik föl „Kasimir Graf Draskovich von Frakastyán”-t, aki „27 Jahre alt, Major in Regiment Forgács, ein sehr tapferer Cavalier von rechtschaffenen und grossartigen Herzen.”³²⁹ A páholy tagja lesz még Kelpelen András, „ein in allen bewunderten Mann, ein göttliches Genie, das seinem Vaterlandem Ehre macht”, továbbá Andrei János, a későbbi konstantinápolyi csodadoktorral vagy azonos, vagy attól különböző Székely László és a már említett báró Kemény János és László.

Az osztrák országos nagypáholy és a „Zur Wahrheit” megalakulása körül is sok magyart találni.

Jancsó Elemér szerint „a politikai helyzet, a kormányhatóságok rokonszenve és együttműködése, továbbá az ellenerők fejetlensége”³³⁰ játszott szerepet abban, hogy Erdélyben annyival hamarabb vert gyökeret a szabadkőművesség, mint akár a felvidéken, akár a Délvidéken, nem is beszélve Pestről, Budáról és az ország középső és nyugati régióiról. „A katolikus klérus hatalma, a jezsuiták és az erdélyinél sokkal szervezettebb magyarországi reakció nagyon sokáig és nagyon sok helyt meg tudta akadályozni a szabadkőművesség létrejövetelét és megerősödését.”³³¹

A felvidéki szabadkőművesség kialakulásában elsősorban Lengyelország és Prága hatása a döntő. Mindkét területen sokkal erősebben éltek a templomos és rózsakeresztes hagyományok, mint a racionálisabb beállítódottságú Bécsben – ahol viszont az illuminátusok nyertek szélesebb terepet -, nem csoda tehát, hogy a Felvidék páholyaiba sokkal gyakrabban vezérli a „keresőket” az aranycsinálás és a mágia utáni vágy, mint a természettudomány. Prága mellett a középkorban Pozsony is jelentős alkímista központnak számított, Oláh Miklós, Lippai György és Csáky Miklós

³²⁷ Eckhardt Sándor: Magyar rózsakeresztesek, Minerva, 1922, I. 214-251.o.

³²⁸ u.o. 116.o.

³²⁹ u.o.117. o.

³³⁰ u.o.125.o.

³³¹ u.o.

prímás is – állítólag – az alkimistákhoz tartozott.

Az „Erényes utazóhoz” címzett eperjesi páholy hamar maga köré gyűjtötte a környék szellemi életének kimagasló egyéniségeit. Ide tartozott Török Józsefen és Lajoson kívül Szolkovy József, Kapy György, Bezeviczy Imre, Zeszenovszky József és a három Poturnay-fió. Természetesen nem csak alkimisták és/vagy rózsakeresztesek tartoztak a páholyba, de mind Heinzeli, mind pedig Török Lajos vonzalmai erre helyezték a páholy súlypontját. Heinzeli távozásával azonban az eperjesi „Erényes utazóhoz” páholy lassan megszűnt. 1784-ben Splényi János, korábbi pesti helyettes főmester vezetésével új páholy alakult „Az alvó oroszlánhoz”, mely a Draskovich-rendszert alkalmazta.³³²

Török Lajos az eperjesi páholy széthullása után Miskolcon alapította meg „Az erényes kozmopolitához” címzett páholyt. Török 1773-ban lett szabadkőműves, Bécsben „A szarvashoz” nevű vendéglőben avatták fel a rózsakeresztesek.³³³ Ehhez azonban nem vezetett könnyű út. Kazinczy a történetet így meséli:

„Már Obristlieutenant Rehbach a Prussziai háború után Bécsbe jön, felvezette Töröknél az öccsét, ki Captain Lieutenant vala a német Gárdánál. Olly szerencsés és moralis ifjú, hogy Török nem leheté nála nélkül. Török 1765. halálra betegszik. A sok orvos hijába igyekezett felgyógyítani. Törökné sír, jajgat. A kis Rehbach megszánja, s kéri, hogy legyen neki szabad egy titkos orvost hozni. Az felgyógyítja. Szóllnak a beteggel, Rehbach magasztalja, s a beteg látván, hogy a diplomás orvosok semmit sem tudnak, reá áll. R. elő hozza azt, de meg nem mondván kinek hívják és hol lakik. A csudatevő beszéll a beteggel a Symptomák felől, bíztatja. Két üveg orvosságot küldök, az eggyikkel így kell élni, a másikat minél régibb Slivoviczában. Eggy holnapig a beteg így marad; de a másodikban egészségesebb lesz mint volt. - Klimó Pécsi Püspök Consil volt a Locumtenentialén Pozsonyban, s küldé régi Slivoviczáat. A beteg olly kövér leve, hogy köntöseit fel nem öltötte többé. Az Orvos nem vett-el sem pénzt, sem ajándékot, s nem is mutatta magát többet eggyzernél. Rehbach vala a közbenjáró közötté s a beteg közötté.

Personalis Koller megkérte a maga pénzét 64 ezret, s Gróf Batthyáni Ádám a Tárnokmester kész vala adni kölcsön, de csak úgy ha 100 ezret veszen fel Török. Rehbach megsejté hogy sok pénz van a háznál.

Rehbach zavart képpel jó. Az Orvos elakadt. Felesége, két eladó lánya elzáratnak s háza banqueroutot teszen ha 3000 aranyat le nem fizet. Tud csinálni aranyat, de arra hosszú idő kell, s ez siető. Vegye-meg tőle T. az arcanumot. - Török belé esett a cselbe. Lajos fiát járatta éjjel Rehbacchal az adepthez, mert maga nem merte próbálni M. Th. Miatt, s a gazember a Chymiát nem

³³² Abafi Lajos, A szabadkőművesség története Magyarországon, 196.o.

³³³ Abafi Lajos, A szabadkőművesség története Magyarországon, 197.o.

értő fiúval olly mercuriust főzete-ki, mellyben fel vala olvasztva az arany. Lajos azt mondta Józsefnek (az atyjának), hogy már tudja a Mesterséget, s Rehbach a 3000 >>t felkaparta, s soha többé a háznál nem látatá magát. Volt czifra ruha, ló, s Companiát vásárlott.

A Consil. letette hivatalát, Sávolyba jött lakni, épített, Harczeg Ponyatovszkitól megvett egy mázsa ezüstöt, Grünspant akara főzteni hogy efedje az arany csinálást, s egy veszélyből más veszélybe rohant.

M. Th. Törököt nevezte ki pro revindicatione XVI. Oppidorum Scepusiensium. Jósef nem tuda jól németül, s a kedves fíját Lajost Actuariusnak vette maga mellé. Bécsbe kelle menni, szóval tenni relatiókat a Császárnénál, s Lajos megismerkedék Brühl Károllyal. Ez nagyon megszerette Lajost, s propositiót teve neki, ha nem volna e kedve Rózsakeresztes lenni, szent hallgatást parancsolt. 'De az atyám csak tudhatja?' - Nem! Senki nem! Az atyád sem. - úgy nem leszek – Miért? - Nekem nincs jobb barátom mint az atyám, s nem teszek semmit amit ő nem tud. - Ez még ajánlotta Brühlnél. Tehát szóllj az Atyáddal. - Ebből a leve hogy atya s fiu egygy órában vétettek fel Bécsben a Szarvas fogadóban, s egygy Akttal kőniveseknek is, Rózsakereszteseknek is. -Kevés nap múlva pompás <>-ba vitettek bé. - Lajos csudálva látá hogy Magyar Országban sok már az atyafi. A Draskovics Pesti <> már állott. Lajosnak nem tetszett a Pesti, s 8-a Maji ante 1784 talán 2 vagy 3 eszt. Miskolczon nyitá-meg a virtuosus Cosmopolitákét. Azután egygyet Kassán. Ő a Rózsakereszteségben társ nélkül dolgozott. Magyar Országban néhány Rózsakeresztes ciculus s egygy Dierctorium vala, s Stanislaus kir. is a Magy. Országi alatt állott. Midőn azután a M. országiaktól minden írások vissza vétettek, Lajosnál minden meghagyatott.³³⁴

A miskolci páholy alapításához Török Eperjesről kért pátenst, és elkérte a varsói nagypáholy francia nyelvű alapítólevelét is, melyet a páholy alapításakor felolvasott és a tagokkal aláíratott. A rózsakeresztes páholy alapításához szükséges kilenc tag Török Lajoson kívül Vay József szabolcsi alispán, Ragályi István borsodi alispán, Fáy Barna borsodi főjegyző, Óváry László földbirtokos, Török József, Lajos bátyja, a debreceni kerületi tábla ülnöke, Bekényi Beck Pál k.k. Kamarás, Puky András, Major Zsigmond zempléni főjegyző és Kail János miskolci gyógyszerész volt.

A páholy nevének keletkezéséhez érdekes adalék a rózsakeresztes Báróczy meghatározása arról, ki is a kozmopolita. A mostani Adeptusban így ír: a kozmopolita „...megelégedett azzal, hogy másoknak ezt a szükségeket kipótolhattya, tsak annyiban betsüllli a' gazdagságot, a'mennyiben azt az emberek között kioszthattya, és ez a' jótételnek szomjúsága hozza arra a kételenségre, hogy számkivetésbe mégyen tulajdon hazájából; el kell magát lopni az emberek gonoszsága és kivánsága elől, és az a' nap, mellyet jótételére választott, továbbvaló bujdosásának is szokott rendszerint meghatározott napja lenni. Éppen ezért is nevezik az igaz Philosophust, Cosmopolitának, azaz világ

³³⁴ Kaz. Lev. XII. 96-97.o.

lakosságának.”³³⁵

A páholy munkájának kibontakozását jelentősen megnehezítette egy gyűlölködő feleség, Vay József neje, aki megtalálva férje szabadkőműves iratait, botrányt csapott és feljelentéssel fenyegetőzött,³³⁶ ami magát a szervezetet ugyan nem, de Török Lajos alkimista műhelyét súlyosan érintette volna. Mivel azonban az asszonyka nem tudott németül, az iratokat Puky András apjának adta át lefordításra, aki aztán megnyugtatta, hogy a dologban nincs semmi illetlen.

A bosszantó közjáték után a páholy élete lendületet vett. Török Lajos elhatározta, hogy a tagok folyamatosan képzéséhez egy gazdagon felszerelt könyvtárat alapít. Az 1781-ben felvett tagok között találjuk Aspermont Jánost, aki a Ludovica és a Nemzeti Múzeum alapításához hatalmas összegekkel járult hozzá, továbbá Király József Alispánt és Bernáth László megyei főjegyzőt. 1782 tavaszán Török Bécsbe utazott, hogy az osztrák nagypáholyhoz való – kötelező – csatlakozás részleteiről egyeztessen. A küldetés sikerrel járt, és az év végétől az *erényes kozmopoliták* már a bécsi védőernyő alatt dolgozhattak tovább.³³⁷

A páholy élete ugyanúgy kétfelé vált, mint az egyéb rózsakeresztes vagy illuminátus társaságé, amelyek a szabadkőművességgel szimbiózisban működtek: az alkímiai ténykedésről csak a beavatottak belső köre tudott, a többiek a „hagyományos” szabadkőművességet üzték. Kazinczyt 1784. január 16-án vették fel, amikor a páholy napjai már meg voltak számlálva.

„Kazinczy 1784. január 16-án lépett a szabadkőműves világszövetség tagjai közé. ... a szövetségbe gróf Török Lajos vitte be, akinek Kazinczy nemcsak jó barátja, de rokona is. Aposával, aki közös páholyuknak a miskolci „Erényes kosmopolitának” egyszersmind főmestere is volt lassanként behatolt a rend „mélyebb titkaiba” s talán minden iránt érdeklődő természete és nemes javítani vágyódása juttatja csakhamar el azokig a „magas fokokig” amelyek ismeretlen világáról régebb annyit álmodott. Alig telik el négy év és belép a „rózsakeresztesek” körébe, ahová minden valószínűség szerint ugyancsak apósa vezette be.”³³⁸

A dégi Festetich levéltár szabadkőműves anyagának 5-ik kötet (55-ik oldal) őrizte saját írású életrajzát és esküjét. Ugyanez a kötet még 50-60 hasonló szövegezésű életrajz és eskümintát tartalmazott. Legtöbbjük a kor ismert vagy „gyanított” rózsakeresztes lovagjának eredeti írása. A Kazinczy írások a következők:

I. Életrajz (Ugyancsak az 55-ik oldalon)

³³⁵ Idézi:Eckhardt Sándor: Magyar rózsakeresztesek, Minerva, 1922, I. 212.o.

³³⁶ u.o. 200.o.

³³⁷ Jancsó Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 143.o.

³³⁸ Jancsó Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 80.o.

„Franz von Kazinczy, geboren zu Érsemjén in Biharer Comitat in Obern Ungarn , 28 Jahre alt, Evangelisch, Reformiert, angestellt zu Kaschau als Königl. Ober Aufseher der National Schulen der Kaschauer Litterar Bezirkes. Redet Sprachen Ungarisch lateinisch, deutsch und etw französisch. Unverhiratet.

Franz von Kazinczy”

I. Eskü

„Ich gelobe auf Ehre und Gewissen, das ich die öffentlich bekannt gemachten grundsätze des Rosen Instituts, und was in Zukunft durch Mehrheit der Stimmen etwa. Vorgeschieden werden wird, genau beobachten, und die mir, dadurch obligendere Pflichten pünktlich erfüllen will.

Kaschau, den 12. t. J.... 1788

Franz v. Kazinczy.”

II. Eskü

„Ich gelobe auf Ehre und Gewissen , das ich über alles, was mir von Seiten des Rosen-Institutes eröffnet wird, das strengsten Stillschweigen halten will. - Kaschau 7. X ber 1787.

Franz von Kazinczy

Königl. Oberaufseher der National Schulen des Kaschauer
Litteratur Bezirk.”

A két esküminta dátuma nem egyezik, de valószínű, hogy a korábbi keltet viselő eskü a 'kereső' eskümintája volt, a második a már felvett „Rózsakeresztes lovagé.”³³⁹

A rózsakeresztességbe csak a szabadkőművesség három fokának megtétele után lehetett jelentkezni. „A 3-ik lépcsőn kétfelé szakad a dolog, az egyik patikáriuskodik, mint Báróczi és az

---

³³⁹ Közli: Jancsó Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 80-81.o.

Ipam. A másik azt, a'mit Spissich.”³⁴⁰

Török Lajos alkimista ténykedése egyébként nem volt teljesen eredménytelen. Felfedezéseiről *Neue durch Erfahrung bewährte Theorie der Heilkunde nach kosmologisch-fysiologisch chemischen Grundsätzen* c. Kassán 1803-ban megjelent művében számol be. Varázsszereinek emlékét őrzi egy másik kiadvány is, *Néhai gróf Török Lajosnak Cholera ellen alkalmazott Rusz tincturája s ezen üldözött gyógyszer fényes sikerének okiratai*. Közreb. Garzó Gyula Kecskemét 1873.

Nagy kár, hogy néhai apósa csodaszere Kazinczyn már nem segíthetett.

Abafi Lajos – a dégi levéltár azóta megsemmisült anyaga alapján - állítólag megírta a magyarországi rózsakeresztesség történetét három kötetben, de a kézirat a halála után elveszett, vagy lappang.³⁴¹ Jancsó Elemér, akinek még volt alkalma tanulmányozni a dégi levéltár anyagát, azt írja, hogy „...a rend történetének feldolgozása nagy nehézségekbe ütközik, ... mert az egykor ismert rózsakeresztes íráások legnagyobb része titkosírás, aminek megfejtése nagy és fárasztó munka. De nemcsak egyféle titkosírással leveleztek egymással a XVIII-ik század 'rózsakeresztes lovagjai', hanem fokuk szerint más és mással. Éppen ezért csak a dégi több ezer oldalt kitevő rózsakeresztes iratok megfejtése és feldolgozása nem hónapokat, hanem éveket igényel.”³⁴² Eckhardt Sándor a magyar rózsakeresztesekről szóló tanulmányában dolgozta fel Báróczi működését, és rajta keresztül a mozgalom magyarországi történetét.

Mint már láttuk, Báróczi testőríróként lépett a „Zur gekrönte Hoffnung” páholyba, amelyről egykor Dégen meglévő bécsi páholyjegyzékek is tanúskodnak. Rózsakeresztessé minden bizonnyal Székely László hatására vált. Kazinczytól tudjuk, hogy amikor Bécsben betegeskedett, a kezelőorvosa célzást tett neki egy olyan szerre, amellyel nemcsak az életét tudja meghosszabbítani, hanem az aranycsinálásra is képes lesz.³⁴³ Kazinczyhoz írt leveleiből kiderül, hogy alkímiával foglalkozik, Kazinczy kérdéseire irodalmi terveit illetőleg előbb kitérő választ ad, aztán bevallja, hogy lemond az irodalmi pályáról. Kazinczy Rummy Károly Györgynek 1810 január 28-án írt levelében erről így beszél:

„Auch über Báróczy ist eine Aufschrift schon da. Maurerey, - und seine Affenschwester, die so viele gute Köpfe schwindlich gemacht hat, die unselige Theosophie u. Alchymie haben ihn von seinem schönen betretenen Pfade, dem der ungarschen Literatur abgezogen. Bald darauf als er zur Garde kam, ward er von den Pfeilen nicht Amors, sondern seiner wilden Mutter verletzt, und musste seine Zuflucht zu einem Arzt nehmen. Während der Cur erwachte in ihm Liebhaberey zur

³⁴⁰ Kaz.Lev. XII. 57. Spissichsel kapcsolatban ld.... o.

³⁴¹ Jancsó Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 69.o.

³⁴² u.o. 70.o.

³⁴³ Kazinczy Ferenc művei, I. Köt. 795-796.o.

Quicksalberey. So erzählte er selbst dieses mir im Jahre 1786. Er ging weiter, und verfiel in Theosophie und Alchymie, ich galube durch den unglücklichen Obersten Székely dahin verleitet. Dies hat er mir nie gesagt, und es ist bloss meine Vermuthung. Es ist unbegreiflich, wie der helle Kopf an solchen Narrheiten hangen konnte. 1786 sagte er mir: Bolondság az édes barátom, a'mit az oskolák tanítanak Non datur actio in distans. (!) (Ob Sie nicht zusammen fahren? Ich hätte Mühe, es zu verbergen.) Nun erzählte er mir: Ein Oberster in Italien habe ihn durch Sympathie, er in Italien, Báróczy in Wien, curirt. Ich sollte ihm einen Tropfen meines Bluts zurücklassen; und bin ich in Kaschau krank, ihm nur schreiben, dass ich krank bin. ... 1808 ging der 73 alte Oberster Báróczy von seinem Wohnung (hinter der ungarischen Garde) zu Fuss zum Antiquar Binz, um einige theosophische Bücher zu kaufen, und sagte mir, er arbeite (schreibend, nicht laborierend) Tag und Nacht, um dass was er erwarb, nicht in die andere Welt zu nehmen. Schade um die verlorene Zeit eines Báróczy! Der grosse Mann war der humaneste (im Herderischen Sinn) Mann, den ich je gekannt habe, und so sehr bewandert in der klassischen literatur, dass als er 1803 mich nach Schönbrunn fuhr, sein Gespräch durch tausend citaten aus Tacitus und Seneca, Virgil, Horaz und Juvenal geschmückt wurde. Und welch ein Patriot! Welch ein mit dem Geist der Zeit fortschreitender Alte! Welch Verehrer von--- Ich glaube immer, der Mann war reduplicirt, der Theosoph Báróczy war ein ganz andere Person.³⁴⁴

Ez már az érett Kazinczy véleménye, aki már, mint Narrheit-ról beszél arról, amiben fiatal korában maga is részt vett – bár kétségtelenül nem mélyedt el benne annyira, mint Báróczy, aki Adeptusa bevezetőjében a rózsakeresztes irodalom rendkívül alapos ismeretéről tesz tanúbizonyságot. Eckhardt Sándor szerint a bevezető nem is annyira az alkímiába, hanem a rózsakereszteségbe vezeti be és „A mostani Adeptus és annak nagy apparátussal készült bevezetése éppen nem valami egyéni, szerencsétlen eltévelyedés irodalmi kifejezése, hanem egy rendkívül elterjedt szellemi mozgalomból fakadtak s csak e mozgalom titkos jellege magyarázza, hogy irodalomtörténészeinknek e könyv eszmetörténeti fontossága nem ötlött eszébe.”³⁴⁵

Jancsó Elemér is azon a véleményen van, hogy a könyvek és tudósok sűrű idézése nem véletlen különlegesség-hajhászás nála, hanem egy hosszú és „titokban” folytatott tudományos „búvárkodás” eredménye.³⁴⁶ Kazinczyt pedig már nem ezek az olvasmányok vonzották. Pedig azok az erények, amelyek Báróczy szerint az igazi rózsakeresztest jellemzik, tökéletesen ráillenek Kazinczyra, hiszen „az igaz Philosophus olyan ember, ki a gazdagságot a maga valóságában mind becsülni, mind pedig megvetni tudja. Világ lakossa lévén, az egész földkereksége hazája; olybá tekint magát, mint ama jótevő folyóvizek, melyeknek hasznos áradásai a földnek termékenységet

³⁴⁴Kaz.Lev. VII , 244-245.

³⁴⁵ Eckhardt Sándor: Magyar rózsakeresztesek, Minerva, 1922, I. 209.o.

³⁴⁶ Jancsó Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 72 o.

adnak és tovább színén nem maradnak csak míg kellőképpen megnedvesítették”³⁴⁷ Ehhez Eckhardt azt teszi hozzá, hogy „valóságos antik bölcs ez a kozmopolita rosenkreutzer, pietista ellágyulással, és XVIII. századi érzékenységgel eltöltve.”³⁴⁸

Kazinczy már idézett, Arankának írt leveléből pontosan látszanak azok az erővonalak, amelyek mentén a titkos társaságokkal kapcsolatos véleménye kialakul. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy míg határozottan leszögezi, hogy nem illuminátus, a rózsakeresztesekkel kapcsolatban ugyanezt nem mondja – nem mondhatja ki.

Szomorú tény, hogy az a bizonyos könyv, amelyet Kazinczy a levélben említ, amelyben Báróczy minden tudását leírta, a Rózsikának titka - hogy ne kelljen azt „*in die andere Welt zu nehmen*” -, halála után a nagyenyedi református kollégium könyvtárába került és az 1848-as tűzvész áldozata lett. A tűz, úgy látszik, az egyik legfontosabb Leitmotiv ebben a történetben.

Jancsó Elemér szerint nincs semmi meglepő abban, hogy Kazinczy a rózsakeresztesek közé lépett. „Részint a divat, részint az őszinte tudni vágyás hatása alatt az „Erényes Kozmopolitához” címzett miskolci páholy valamennyi általunk ismert tagja ugyanabban az időben megtette ezt az utat.”³⁴⁹ Ráadásul leendő apósa, Török Lajos ónodi kastélyában hatalmas alkímista műhelyt rendezett be, aki vonzalmát édesapjától örökölte, akit, mint láttuk, egy Bécsi orvos csodaszerrerrel gyógyított meg, akárcsak Báróczyt – azt nem tudni, hogy a betegséget vajon az idősebb Török is *Amor wilde Mutterétől* kapta-e.

A rózsakeresztesek Erdélyben is működtek. Jancsó Elemér írja, hogy a dégi levéltár számos nagyszebeni és kolozsvári levelet tartalmazott – legnagyobbbrészt titkosírással írtakat – amelyeket az erdélyi rózsakeresztesek írtak a főhatóságaiuknak. A levelek 1787-88-ból származtak.³⁵⁰

Pálóczi Horváth Ádám, aki maga is beavatott volt, és elmélyült rózsakeresztes tanulmányait *A bölcsesség nagy mestereinek a szent rend kezdetétől fogva a XII. századig Biográphiája úgy a mint azokat renddel előszámlálja Híráma a maga idejéig és Hírámon túl folytatja Aquinoi Tamás a maga életéig* c. kéziratban maradt műve is tanúsítja,³⁵¹ Kazinczyval szemben védi a rózsakereszteseket. Ő magyarázza meg Kazinczynak, mit jelent az a „kígyógörbeségű” kard, és a keresztel ellátott gömb, melyet apósa hagyatékában talált.

„A mi pedig az Ipadtúl reád maradott kígyó görbeségű kardot és (kör tetején kereszt) jelt illeti, szerentsés vagy, magad hiszem-jeként, hogy azokat nem akar motskos, akar szentségtelen patricariussaghoz tartozóknak véled; de ne nehezteld, ha el akarlak hitetni, hogy mindenik

³⁴⁷ Idézi Eckhardt Sándor: Magyar rózsakeresztesek, Minerva, 1922, I. 212.o.

³⁴⁸ u.o.

³⁴⁹ Jancsó Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 81.o.

³⁵⁰ u.o. 82.o.

³⁵¹ Idézi: Eckhardt Sándor: Magyar rózsakeresztesek, Minerva, 1922, I. 218-219.o.

Alchimista Symbolum; az első vasbúl készültt arany, és még nem tiszta, magnam habent (ugymondanak) partem acris mordentis, vagy redentis, ac modo dimido altero acimoniae, quum dimidium modo signi acris habeat (ugymint a vas jel). Sane aurum vivum, vel philosophorum in chalybe latere, una fere adeptor sententia habetur; hincque adeo medicinam metalliquam petendum, non ex auro ipso. A másik jelent chaost, τ ο π α ν . Vagy mundum, unum in quo omnia; egyébbaránt a műhelyekben aurum, et rodens copiosum arsenicale.”³⁵²

Pálóczi Horváth Ádám kora irodalmi életének egyik elismert központi alakja volt. Az ügyvéd, mérnök és ismert költő már 1786 óta szabadkőműves akart lenni. A szigorú vizsgáldás miatt a pest-budai *Ad Magnanimitatem (Nagylelkűséghez vagy Nagyszívűséghez)* páholyban csak 1789 szeptemberében döntenek felvételéről, s erről Kazinczy értesíti Pálóczit. Mivel a november 19-i felvételkor Kazinczy nem volt jelen, a hírt maga Pálóczi közli vele egy rövid vers formájában. Ebből és Kazinczy egy Aranka Györgyhoz írt leveléből kiderül, hogy ő adta az Arion nevet Pálóczinak.³⁵³

A rózsakeresztesek hanyatlásához nagyban hozzájárultak a különféle bűnesetek, mint például Székely László már említett sikkasztása, de a társaság lejáratására Cagliostro és Saint-Germain szélhámosságai tették a legtöbbet. A kilencvenes évek végére a rózsakeresztesség gyakorlatilag eltűnik, csak néhány Báróczyhoz hasonló megszállott foglalkozik még az aranycsinálással, aki Széchényi Ferencnek írt egyik levelében arról beszél, hogy biztosan ismer valakit, aki az aranycsinálás tudományának birtokában van. „Igaz Kegyelmes Uram, hogy ily fontos dologban ereszkedni, nagy maga meggondolást kíván, tekéntvén kiváltképpen a hozzája kötött nagy summát”, de nem kell félni, mert ez úttal a csalás kizárva, és „egyedül a summának nagy volta tarthatná még az embernek elméjét függőben; de lehet reménleni, hogy ebből talán még elengedne, minek utána pedig a Manipulatiot megtanulta az ember, nagy quantitas arannyal, ha lehet nagyban traktálni, egy néhányszor kidolgozván, önnön a productumból lehetne a stipulált summának egy részét kifizetni kivált, ha nem egyszersmind, hanem szerenként lehetne letenni, melyre nem kételkedem, hogy reá ne menne az arcanumnak...”³⁵⁴

Az „Erényes kozmopolitához” páholy megszűnéséhez természetesen végül is II. József pátense vezetett. Pálffy gróf értesítette a páholyt a pátensről, kérve, hogy munkájukat további intézkedésig fejezzék be.³⁵⁵ A páholyt hivatalosan azonban csak 1788-ban oszlatták fel véglegesen.³⁵⁶

³⁵² Kaz. Lev. XII. 123.o.

³⁵³ Schön István, Első nemzeti intézményeink megalakulása és a szabadkőművesek, Magyar Tudomány (11): 1339-1351 (2000)

³⁵⁴ Irod. Közl. 1934. Magyar írók levelei gróf Széchényi Ferenchez

³⁵⁵ Jancsó Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 144.o.

³⁵⁶ Abafi Lajos, A szabadkőművesség története magyarországon, 209.o.

Jancsó szerint a felvidéken 1785 után a szabadkőművesség már nem annyira a nemesség, hanem a „lassan kialakuló intellektuel rétegre bir... vonzóerővel. 1785 előtt főként főurak és gazdag birtokosok vagy magasrangú megyei tisztviselők lépik át a titkos szentélyek kapuit; 1785 után a felvilágosodás apostolai és zászlóvivők: írók, egyháziakkal meghasonlott papok és osztályaiktól megvetett, anyagilag tönkrement nemesek keresik a 'fényt'.”³⁵⁷

A pátenzen felbátorodó katolikus klérus elsősorban Besztercebányán támadja a szabadkőműveseket, a püspök, Berchtold Ferenc a figyelteti a „testvéreket”, papjai egy része a szabadkőművesektől megtagadja a szentségek kiadását. Miután a püspök körrendeletet ad ki a szabadkőművesek ellen, sokan követelik annak visszavonását, és közvetlenül a császárhoz fordulnak, aki leiratban szólítja fel a püspököt a szabadkőművesek elleni akcióinak leállítására.³⁵⁸ Ugyanígy heves támadásnak vannak kitéve a kassai szabadkőművesek is. Batsányi János szerint Kassán „a francia szellemben gondolkozókra erős vigyázat van és hogy minden okosan beszélőt mindjárt jakobinusnak neveznek; kivált a papok úzik régi praktikáikat.”³⁵⁹

1793-ban a kassai páholy a „Rettenthetetlen erényhez” nevet vette fel, és röpiratot adott ki „A szabadkőművesek nem jakobiták” címen, mivel Fekete György katolikus pap Újévi prédikációjában a testvéreket „királygyilkosoknak” és „istentagadóknak” nevezte, akik az állam felforgatására törnek. Ugyanebben az évben jelenik meg egy exjezsuita, Szuhányi Ferenc pamfletje „Felfedezett áll-orcza, mely nyilván kimutatja, hogy a szabadkőművesek valóságos Jakobinusok” címen, a könyvet azonban betiltják és lefoglalják. A történet Abafinál így hangzik: „A nádor jelentése szerint kiderítette a vizsgálat, hogy az irat Kassán, Landerernél 1000 példányban nyomtatott, melyből Bodenlosz Mihály saecularizált pap 500 példányt átvett, ezekből 400-at Pestre küldött és 30-at Kassán szétosztott. A nála levő 69 példányt elkobozták, úgyszintén pesti könyvkereskedőknél 332 példányt. A vattatásnál Bodenlosz a röpirat több vevőjét nevezte meg, de kijelenté, hogy nem ő a szerzője; ő csupán 500 példányt vett át eladásul, illetve szétosztásul. Hogyan került ki a vizsgálat alul, nem tudni; a művecske tilalmát azonban a királyi resolutio megerősítette. Midőn e tilalmat Abaújmegye közgyűlésén kihirdették volna, valaki Kazinczyhoz fordult, mondván: Hogyan, hát a szabadkőművesek mégis csak Jakobinusok? Mire Kazinczy bátran odafelelt: Az államügyekbe avatkozni s a királyt orgyilkos módon eltávolítani, nem a szabadkőművesek, hanem a jezsuiták szokása.”³⁶⁰

A miskolci páholy feloszlása után Kazinczy Pesten folytatja szabadkőműves pályafutását – azok barátságát keresve, akik szintén szabadkőművesek. Az Orpheus munkatársai közül Ráday Gedeon, Bacsányi János, Pálóczi Horváth Ádám, Földi János, Aranka György és Darvas Ferenc

³⁵⁷ Jancsó Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 145.o.

³⁵⁸ u.o. 147.o.

³⁵⁹ Idézi Abafi Lajos, A szabadkőművesség története Magyarországon, 241.o.

³⁶⁰ u.o. 347-348.o.

(Epanimondas) is „testvér”. Arankával és Pálóczi Horváth Ádámmal folytatott levelezésében több mint 100 levél foglalkozik a szabadkőművességgel.³⁶¹ Az Orpheus megindításánál döntő szerepe van Born és a „Zur wahren Eintracht” Jorunal für Freymaurerjének, már a címválasztás maga arra utal, hogy a lap szabadkőműves orgánus,³⁶² noha már – 1790-ben – nem teheti ezt olyan nyíltsággal, ahogy azt 1784-ben a Journal még megtehetette. Egyik lap sem lehetett hosszú életű: míg a Journal négy évfolyamot ért meg, az Orpheus csak egyet.

Aigner (Abafi) Kazinczy levelezését is szabadkőműves kontextusban értelmezi. „Óvatosan indította meg a levelezést, és szabadelvűségének csak szikráit bocsátotta ki, a míg levelezőjének rokon gondolkodásáról meg nem győződött, és ha abban a szép- jó- nemes egységét meglelte, tovább ment, és kőművesi módon kezdett tapogatózni s ha jó felelet jött, mily kitörő örömmel üdvözölte az 'atyafit', a mint a testvérek egymást akkor nevezték.”³⁶³

Kazinczy Arankával Ráday Gedeon közvetítésével ismerkedett meg, bár egymás irodalmi munkásságát azelőtt is ismerték. Aranka egyik régebbi leveléből tudjuk, hogy a marosvásárhelyi író csendes magányában Kazinczyt és társait „mintegy házi isteneit tisztelte”.³⁶⁴ A kibontakozó intenzív levelezés és számos irodalmi és nyelvi kérdést érint, és egyre barátibb, igazán forró hangú viszont akkor lesz, amikor Kazinczy, amikor meg akarja hívni Arankát az Orpheus munkatársának, megtudja, hogy Aranka szintén szabadkőműves. Az 1790. január 25-én kelt levelének megszólítása már így szól: „Arankát Szerzetes Barátja Orpheus szent tsókkal öleli”. Majd így folytatja: „Érezd szentül szeretett Barátom! Érezd mennyire ragadott el azon támadott örvendezésem, hogy téged nem csak barátomnak, hanem szerzetes Atyámfiának szólíthatlak. Az a szent öröm, a melly indúlatosan szoritana, ha ölelhetnék meljemre, megnémit; nem tudok egyebet mondani, hanem hogy – szeretlek.... Én a Miskólczi virtuosus Cosmopoliták Tagja vagyok A páholy mindazáltal dolgozni régen meg szünt; mert Előljáró Atyátokfiai el-széledtenek és a Fejedelem rendelése gátlást vetett barátságos összevgyüléseinknek. Azólta munka és páholy nélkül vagyok.”

Ugyanaz év március 25-én kelt levele talán legfontosabb, legteljesebb és legszebb vallomása a szabadkőművességről. Kazinczy, valahányszor a szabadkőművesességről esik szó, mindig entuziazmus itatja át a szavait. Kazinczy a szabadkőművességről a Pályám emlékezetében így ír: „Gyönyörű vala azt látni, a Jozsef epochájában, hogy a jobb lelkek hogy szövődnek össze, hogy tartának össze az egymástól elválasztó színes különbségei mellett is, mihelyt őket a jó szeretete egyesítette. Nagy és kicsiny s hazai és idegen, tisztviselő s magános, polgár és katona egy volt, ha egymásban érdemet találtak.”

³⁶¹ Jancsó Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 159.o.

³⁶² Aigner Lajos, Kazinczy mint szabadkőműves, Bp (kiadási év nélkül) 21.o.

³⁶³ u.o. 27.o.

³⁶⁴ Perényi József, Aranka György és Kazinczy Ferenc, Erdélyi irodalmi Szemle, 1927, I.

A legfontosabb dokumentum mégis az Aranka Györgynek írt levél, amelyet részben már idéztem. A levél így folytatódik: „Én nekem a kőművesség olly társaság, a' melly egy kis karikát tsinál a' leg-jobb szívű emberekből; mellyben az ember el-felejtí azt a' nagy egyenetlenséget, a' melly a' külső világban van; a' mellyben az ember a' Királyt és a' leg alacsonyabb rendű embert testvérének nézi. A' mellyben el felejtkezik a' Világ esztelenségei felől, 's azt látván, hogy minden tagban egy lélek, t.i. a' jónak szeretete, dolgozik, öröm könnyeket sír, a' mellybensokkal biztosabb barátokra lé, mint a külső világban; a' mellyben kiki igyekezik ember társainak nyomorúságát a' szeritn a' mint tehetsége engedi, könnyíteni, a' mellyben kiki olvasni, tanulni, szerzetes atyjafiait munkái, írásai, példái által tanítani tartozik; - az illyes társaság nékem kedvesebb, mint a' melly aranyat, vagy ollyas életet-hosszabbító orvosságokat tsinál, hogy a'ki véle él, szemem láttára nyomorék koldússá lesz; a' melly Non-sensekkel múlatja magát, ördögöket kíván segítségül, 's több efféle haszontalanságok, esztelenségek, bolondságok körül forgolódik. - Az én ítéletem szerint elég mindég egy $\diamond$ban a' három meg-nevezett gráduson dolgozni, hogy először azoknak meg-lépése alatt a' szék Mester (meister von Stuhl) az alatta valóinak elméleti tehetségét, 's szíve mineműségeit szintén a' fenekig ismerje. *másodszor*, hogy az ott elő-forduló tzeremoniák a' Tagokat bizonyos feierliche Stimmungban tartsák, és így az összve-gyűlések tsendesen és annak rende szerint folyjanak. *harmadszor*: hogyazokból a' Bruder Redner alkalmatosságokat szedjen az Oratiók írására. De ez maga még nem elég. Minden $\diamond$nak lehet valamelly különös tzélt venni materiául. Bécsben a' Born $\diamond$ja a' tudományok elő-vitelét vette tzélül. Blumauer, Ratschky, Alxinger, Leon, Haska, 's mások ott olvassák el verseiket; a' többi szent kötelességnek tartotta tartalék nélkül adni elő ítéletét. Ott vevék elő, hogy mivel Card. Migazzi és P. Fast ez 's ez betsülletes okosabban gondolkozó Plébánust el-akarja nyomni, mint kellessen rajta segíteni: ott vették-elő, hogy így 's így lévén ez 's ez – mit kellett sinálni és ki lesz az Executor. Eggyre reá bizták, ez meg-ígérte, hogy hűségesen el jár a' dologba 's úgy ment a veszedelemnek mint Curtius, vagy Horatius Cocles. - No, Barátom? Ez tetszik-é, vagy az Alchymia és a Cacomagia? -----

Pesten lévén Novemberben, azt a' tanácsot adtam, hogy egy Magyar Nyelven foly $\diamond$ állíttasson fel. Gyalázatjára van nyelvünknek, hogy tsak németül és deákul dolgoztunk. Effectusa kezdett lenni, de meg tsökkent: mert az Atyafiak el-vesztették minden reménységeket, hogy a kőművesség jó lábra állhasson. - Szeretném tudni, mi vethetne gátlást? - Fogtok é ti dolgozni? O édes Barátom, édes Arankám, be kedves gondolat tűnik szemem elibe. Ha te egynehány eggyetértő meg-hitt Barátot szerzenél, a' ki öszve esküdne, hogy nem tsak profanusnak nem szóll, de még kőművesnek sem, - tsak hetet vagy kilentzet, - 's te nékem hírt adnál, bé-repülnék hozzád Erdélybe 's – constituálva volna a' $\diamond$-tok. Hogy Szebenben vólt egy, azt tudom. Azt is tudom, hogy a' ki fel-vevődött, mint egy 75 frtot fizetett taxa pénzt. Egyebet nem tudok, nem is akarok, mihelyt illyest hallok. A' pénz-gyűjtés szent szándékból jöhet; Nervus rerum pecunia! De a' pénz az Éva almája, a'

melly minden rosszat hozott-bé valahol meg-fordúlt. Alatsony impostorságra vezette a' leg jobb szívű Kómíves Preceptort is. Példám van M. Országon. - A' Meister v. Stuhlt arra, hogy el-jázdotta azt; - hogy nem éppen részre hajlás nélkül fordítódott költségre, etc. Etc. Van, van igen is szükség fundusra, de hát nem kész é mindenikünk nem tsak utolsó xriját, hanem még a' vérét is oda adni azért, a' mi az előbbi esetben fundust kívánt? ---- Sokat is mondtam. Gondolkozz erről, édes Barátom, 's ha esmérsz vagy hét tökéletes szívű embert, a' kinek a' feje vagy üress a bolondságtól, vagy meg-tisztulhat, szólj nékik, mondjad, hogy valamit illyest kezdeni lehet; ha még Profanusok, tsinálj jó ideát a Kóm. Felől, biztasd, hogy azok lehetnek, 's légy rajta, hogy egy <> állíttasson-fel nálatok. Én nekem, tudod, nincs a' dologban semmi interessém, tsak az, hogy óhajtom a' szerzet el-terjedését, és meg vagyok győzve, hogy ez a' leg tökéletesebb oskolája az emberi szívnek. Ha mind azáltal velem ez eránt correspondeálni kívánsz, előttem igen kedves lesz, és előre fogadhatom, hogy barátságos utasításommal szándékosan boldogíthatlak, sőt, hogy kész lések némelly dolgokról historice tudósítani is, és Oratiómat, mellyeket egykor másszor mondtam, közlöm véled. A' mi pedig ezeknél mind több, egyenes útat mutathatok az igaz eredeti forrásra, a' honnan némellyek el tévedtek.”³⁶⁵

A levél pontosan mutatja, Kazinczy mennyire tájékozott a szabadkőművesség ügyeiben, és hogy annak terjesztését milyen komolyan veszi. Plasztikusan kirajzolódik az az aggodalma is, hogy az egyéb irányzatok – leginkább a rózsakeresztesség – elfedheti a szabadkőművesség lényegét, amelyet a kapzsiság és a fokozatok pénzért való megszerzésének lehetősége is veszélyeztetett (itt Kazinczy minden bizonnyal Mavrokordat Murusinak, a moldvai nagyfejedelem Pestre költözött öccsének üzelmeire gondol, aki a heeseni Károly hercegtől nyert felhatalmazást arra, hogy a templomos rendben „Eques professus”-ként lovaggá avassa a kiszemelteket, és azért hajlandó volt némi pénzt is elfogadni) - de persze a szabadkőművesség létét nem ez veszélyeztette a leginkább.

„Anyapáholya József császár rendelete folytán megszűnván, Kazinczy kénytelen szabadkőműves tevékenységét azokra a látogatásokra korlátozni, amikre hivatalos ügyei elintézése közben Bécs és Pest páholyaiban alkalmá nyílik.”³⁶⁶ Mivel utazni nincs túl sok módja, leveleiben keresi az Ausztria-Magyarországon szétszórtan élő „testvéreket”.

Kazinczy vállalkozik Aranka műveinek kiadására – miután hibáit keményen felrója – de a cenzor a szövegek megjelenését nem engedélyezi, lévén azok „erkölcsöt vesztegetők”.³⁶⁷ A könyv aztán nagy nehezen mégiscsak megjelenik. Kapcsolatuk esztétikai vitáik nyomán 1791-ben elhidegül, és hiába mindkét részről a békülő szándék, a régi hófok már nem képes visszaállni.

A politikai környezet nem alkalmas arra, hogy a tervezett erdélyi páholyalapítás meg is

³⁶⁵ Kaz.Lev II. 53-54.o.

³⁶⁶ Jancsó Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 169.o.

³⁶⁷ u.o. 170.o.

történhessen. A szabadkőművességre való utalások a Kazinczy-Aranka levelezésben folyamatosan csökkennek.

Kazinczy pesti szabadkőműves ténykedéséről Jancsó Elemérnek a dégi levéltárban még számos dokumentumot volt alkalma kutatni. Ezek közé tartoznak a pesti „Vereinigung” és a „Magnanimitas” páholy jegyzőkönyvei, hivatalos iratai és látogatáskönyve. Jancsó legértékesebbnek azt az ajánlólevelet tekinti, amit Kazinczy Szlávy György felvételéhez írt Kassáról. A levél azóta megsemmisült, Jancsó pedig nem tudta tökéletesen elolvasni. Kipontozza azokat a helyeket, ahol a szöveg szerinte olvashatatlan, de a nyelvi hibák valószínűvé teszik, hogy olvasatai egyéb helyeken is pontatlanok. Ennek ellenére még töredékességében is érdekes néhány részlete. Miután az ifjút érényeit ecsetelte, azt írja, hogy „Leicht wäre es mir gewesen ihm in Kaschau den Eintritt zu verschaffen ihm das Licht... Ihrem Hamer erblicken zu lassen; dort, in dem schönen Tempel der Weisheit u. freundschaft, wo das Licht unseres Ordens in seiner heiligen unter... Lohr, unvermengt mit dem Irrlicht, der teozophen, goldmacher, und Geisterbeschwörer leuchtet. Nehmen Sie mich, und meinen Suchenden gütigst auf. Die attestata von seiner Würdigkeit will ich mitnehmen, denn ich begleite selbst hier, und lese dort mit Ihrer Erlaubnisz eine Einweihungs rede vor.”

Majd pedig az utóiratban ez áll:

„Ich stehe mit der Kaschauer <> in keiner verbinding denn seit mir Br. Terentius die Ehre erwies, in seiner <> incorporiert zu werden, plätze ich das Glück unter seiner Kinder hinzugehören, mehr, als das ich mich hier hatte einschreiben.”

A Terentius név Spissich Jánost fedi, aki Abafi szerint 1781-től a varasdi „Jótanács” páholy tagja volt. A páholy később Zalaegerszegre költözött át, ahol Pálóczi Horváth Ádám, az akkori zalai táblabíró is csatlakozott. Itt Spissich már főmester volt. A páholyhoz Kazinczy 1794-ben csatlakozott, feltehetően barátja, Pálóczi Horváth Ádám biztatására.

A Pályám emlékezetéből értesülünk Kazinczy bécsi útjairól, amelyek során Angelot is megismerte. Kazinczy részletesen beszámol, hogyan ismerkedett meg Bornnal, Blumauerrel, Ratschkyval, Alexingerrel, Gottliebvel. Jancsó szerint Kazinczy „a felvidéki szabadkőművesség lehanyaglása után a pesti és bécsi páholyok meleg 'otthona', baráti és 'testvéri' közössége után vágyik. A bekapcsolódás nem volt nehéz, mert a pesti „atyafiak” hívják többször, hogy keresse fel munkáikat, a bécsiek pedig új írói összeköttetések megszerzésének reményével csábítják.”³⁶⁸ Mindannyiszor felkeresi a testőrírókat is. Váczy szerint³⁶⁹ Kazinczy főleg Alexingerrel kerül közelebbi barátságba, akinek vonzó életformája – elég gazdag volt ahhoz, hogy csak az

³⁶⁸ Jancsó Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 177.o.

³⁶⁹ Váczy János, Kazinczy férenc és kora, első kötet, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1915, 249.o.

irodalomnak éljen – irigylésre méltónak tűnhetett Kazinczy számára, aki óriási szellemi éhséggel habzsolja a császárváros múzeumait, könyvesboltjait és igyekszik minden jelentős embert megismerni.

„Kazinczy a bécsi páholyokon kívül legsűrűbben a pestieket látogatta. Valószínű, hogy itteni barátaival jelentős szabadkőműves tárgyú levelezést folytatott, de a fentebb közölt levélen kívül ennek a bizonyára értékes levélanyagnak nem sikerült még nyomára jönnöm. Pesten a „Magnanimitas” meghitt falai között nem csupán a régi barátaival jön össze, hanem megismeri azokat a fiatal írókat és tudósokat is, akik a kilencvenes évek Pest-Budájának oly jellegzetes magyar szellemim arcát alkották. A dégi Festetich levéltár szabadkőműves anyaga csaknem teljes épségben megőrizte a századvégi pesti és budai szabadkőművesség emlékeit. Így aránylag könnyen magunk elé tudjuk varázsolni a nagy magyar literátor titkos pesti útjait és bár a szűkszavú jegyzőkönyvek inkább csak rendi kérdésekkel foglalkoznak, mégis a konvencionális keretek és formák mögül megérezzük az azt betöltő lelket...” - írja Jancsó Elemér, aki a dégi anyag utolsó tanúja. A páholy tagja többek között Cornides Daniel, Hoffman Lipot, Berczeviczy Gergely, Kreil Antal, Lackovich György, Kovachich Márton, Madách Sándor – Jancsó szerint Madách Imre öse – Ifj. Ráday Gedeon, Pálóczy Horvát Ádám, Pajor Kilián. A „Ad magnanimitatem” vendégül látja Blumauert is.³⁷⁰ Kazinczy 1790 és 1793 között háromszor látogatja meg a páholyt. Utolsó szabadkőműves megnyilvánulása a Szlávny érdekében írt levél. Utána a börtön következett.

„Kazinczy élete utolsó felében sem változott meg” - írja Jancsó. „Nem felejt el régi terveit és az egykori testvérek közül sokakat keres soraival újra fel. Gondolkozik új lángok felélesztésén is, de hasztalan. Sem az idők, sem a hitükben megtört egykori lázadók nem alkalmasak a múlt felébresztésére. És akarva nem akarva Kazinczy kénytelen belátni, hogy a régi meghitt titkos összejövetelek helyett jobb és célszerűbb az új nemzedék ébredő gondolkodását a nemzeti és emberi haladás nagy eszméi felé terelni.”³⁷¹

Megrázó dokumentuma a nyolcszázas évek pesszimizmusának Batsányi levele, amelyet 1802. június 16-án ír Kazinczynak Bécsből. Kazinczy még májusban írt levelére reagálva barátját – korábbi ellenfelét – óvatosságra inti, hogy „leveleink által a világnak figyelmességét magunkra ne vonjuk.... Az egek tudják, miért? De tapasztalásból tudom, hogy még az árnyéknak árnyékát is kell kerülnöm... Ne vegye ezért rossz néven kérem, ha hallgatni fogok, noha ugyan, legalább most, nem látom szükségesnek, hogy örökre elnémuljunk, és csak azt se tudjuk egymásról, hogy élünk-e még, vagy meghaltunk... Képzeld el barátom, magunknak azt, hogy mi a mostan élő ember nemzetnek meghaltunk, és a jövő időkből, valóságos halálunk után, még egyszer feléledhetünk, ha akarjuk, azaz ha a mellett, hogy polgári más kötelességeinknek annak rendi szerint eleget tévén, üres

³⁷⁰ Jancsó Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, 182.o.

³⁷¹ u.o. 184-185.o.

óráinkban olyféle hasznos és további életet érdemlő munkákat is készítünk, amelyekkel ember- és polgártársainknak még a későbbi időkben is szolgálatot teszünk.”³⁷²

Az 1801 június és 1804 május közötti időszakot megörökítő „Az én naplómban” nyomon követhetjük, hogy Kazinczy a fogságból kiszabadulva (1801. június 29) milyen hihetetlen hosszúságú, az országon keresztül kasul vezető utat tesz meg, hogy régi „testvéreit” felkeresse. 1803 június elsején Bécsbe érkezik, ahol ugyanúgy mindenkit végiglátogat, akit csak tud, a fogsága előtti barátai és ismerősei közül.

Július 1-jén érkezik meg Regmecre, édesanyjához. „Szótlanul estem szegény anyám karjai közé a Hericz-ház pitvarában”.³⁷³ Már 4-én meglátogatja Török Lajost és családját³⁷⁴ - „Ferenc, Ferenc! kiálta a széplelkű gróf, s szaladva jött le a grádicson.” 14-én meglátogatja Kazinczyt „Komjáti Ábrahám egykori miskolci professzor, most p(orosnyai) pap, s vele...” nem tudjuk, ki volt a másik – vélhetően szintén miskolci illető, de Komjátiról tudható, hogy az 1792 december 26-án, a cenzúrával vívott hosszú harc után Szakmáry Simon fordításában megjelent „A Frey-Maurer, avagy Szabad-kőműves rendnek oltalmazása” c. könyv Miskolcon nála volt megrendelhető.³⁷⁵

„15-ben Patakra mentem ... Comaromy György vicecurator, kit a vérség, egykori együtt szolgálás és barátság emlékezete publice megcsókoltata, hidegen, ijedve fogadta csókomat, s perplexitásából magához nem tudta térni. Őry forróan”³⁷⁶

Komáromy György, abaúji főjegyző és törvényszéki elnök volt 1782-ben, amikor felvették a miskolci „Erényes Kozmopolitához” tagjai közé³⁷⁷, majd követi Török Lajost a kassai „Rettenthetetlen erényhez” címzett páholyba, ahol tag volt többek között D'Este Viktor, Kazinczy jó barátja is,³⁷⁸ aki összeismertette Solimannal.

Szeptember 3-án Kassára megy. „Viczy vala az, akit legelőbb láték meg. Ő tűzzel fogadott, Fried és mások mentegetőzve, hogy ők féltek. Ha ők jöttek volna ki fogságokból, én nem azt izentem volna, hogy ne siessenek látni, hanem elejekbe mentem volna.”³⁷⁹

Viczay József kassai orvos az 1793-ban alakult „A rettenthetetlen erényhez” tagja Kassán, 1794-től Török Lajos főmester helyettese.³⁸⁰ A páholyok betiltása után az ő lakásán találkoztak tovább az egykori páholytagok. 1810-ben bekövetkezett halála után „sírja fölött testvérei kápolnát

³⁷² Idézi Jancsó Elemér, Kazinczy fogsága utáni felvilágosító tevékenysége, különnyomat a Nyelv- és irodalomtudományi közlemények, IV évf. 1-2.,számából, Akadémiai kiadó 1960, 39.o.

³⁷³ Kazinczy Ferenc: Az én életem, Bp. 1987, 199.o.

³⁷⁴ u.o. 200.o.

³⁷⁵ Abafi Lajos, A szabadkőművesség története Magyarországon, Bp, 1993, 342.o.

³⁷⁶ Kazinczy Ferenc: Az én életem, Bp. 1987, 204.o.

³⁷⁷ Abafi Lajos, A szabadkőművesség története Magyarországon, Bp, 1993. 203 o.

³⁷⁸ u.o.343.o.

³⁷⁹ Kazinczy Ferenc: Az én életem, Bp. 1987, 207.o.

³⁸⁰ u.o. 346.o.

emeltettek, melyre gróf Csáky Manó, szepesi főispán készítette a feliratot. Kertjében pedig utóda Schihulszky Frigyes orvos, kis kápolnát emeltetett, melyben Viczay mellszobra állt, és melyet gróf Desewffy József magyar, latin és német felirattal látott el, míg Kazinczy az áldásos működésű férfi életrajzát megírta.”³⁸¹

Fried Sámuel kereskedő Kassán lett szabadkőműves, az „Égő bokorhoz” páholyban, és d'Este Viktor ajánlotta az „Ad magnanimitatem” pesti páholyba, ahová végül nem vették fel.³⁸²

Kazinczy október elején Debrecenbe megy. 5-én „generális báró Vay Miklós, de aki csak 1805-ben lett generális, a bálban meglát, s felém hozza nagylelkű hitvesét.”³⁸³ Vay Miklós mérnökkari hadapród korában a bécsi „Zur gekrönten Hoffnung” tagja volt, Báróczyval, Székely Lászlóval – és Mozarttal -együtt.³⁸⁴ November 22-én ismét Kassán találjuk, gróf Csáky Antalnál és Barkóczy Jánosnál,³⁸⁵ utóbbi³⁸⁶ az eperjesi „Az alvó oroszlánhoz”, előbbi³⁸⁷ a kassai „A rettenthetetlen erényhez” tagja volt.

1802 január 21 én „Rakamazt meglát Falk nevű miskolci zsidó. Örömeiben megcsókol s én vissza a csókért.” Falkot nem találni Abafinál, de a csók elárulja, hogy személyében ismét egykori testvérével találkozott. Május 21-én Asszonyvásárra megy Fráter Istvánhoz³⁸⁸, akinek Török Lajos ismeretségét köszönhette, s aki később Miskolcon páholytársa volt. Kazinczy a történetet részletesen leírja „Az én életem” c. emlékezésében.³⁸⁹

Június 6-án „Pazdicson templomban. Ott és Lazonban, öreg Poturnyai András úr.”³⁹⁰ A Poturnyai grófok girálti kastélya volt – mint láttuk – a felvidéki rózsakeresztesség központja.

A következő hónapokban találkozik Ragályi Józseffel, Fay Ábrahámmal, meglátogatja Berceviczy Gergelyt, Szirmay András özvegyét, Bárczay Ferencet, Óváry Lászlót, – valamennyien szabadkőművesek voltak.

1803. március 7-én „Szlávy Györgynél ebéden a franciskánus Lovasi Benedek testvérével, ki szalontai nótárius.”

Egyik levelében, melyet 1794. július 19-én írt a pesti „Vereinigung” páholynek Regméről, ajánlotta Szlávy Györgyöt felvételre. Egy történelemmel, családtörténettel és címertannal foglalkozó balassagyarmati ügyvéd, Nagy Iván (1824-1898) Nógrád megyei levéltárban őrzött (másolatokat

---

³⁸¹ u.o. 348-349.o.

³⁸² u.o.302.o.

³⁸³ Kazinczy Ferenc: Az én életem, Bp. 1987, 210.o.

³⁸⁴ Abafi Lajos, A szabadkőművesség története Magyarországon, Bp, 1993. 119.o.

³⁸⁵ Kazinczy Ferenc: Az én életem, Bp. 1987, 211.o.

³⁸⁶ Abafi Lajos, A szabadkőművesség története Magyarországon, Bp, 1993, 196.o.

³⁸⁷ u.o. 343.o.

³⁸⁸ Kazinczy Ferenc: Az én életem, Bp. 1987, 234.o.

³⁸⁹ Kazinczy Ferenc: Az én életem, Bp. 1987, 119-130.o.

³⁹⁰ u.o. 237.o.

tartalmazó) hagyatékából tudjuk, hogy egy 1785. augusztus 17-i levélben a fent említett miskolci páholy válaszolt a balassagyarmati „Tugendhaften Pilgrim” (Erényes zarándokhoz) páholy levelére, melyben az utóbbiak a barátságukat ajánlották fel, és egymás meglátogatását kérik. A miskolci levél megfogalmazója valószínűleg az egyik aláírója, Kazinczy Ferenc helyettes titkár volt. A levélhez mellékelt bizalmas névsor szerint a páholynak 42 tagja volt, közöttük Kazinczy a 34. helyen szerepel a névsorban, mint Abaúj vármegyei jegyző. Ugyanennek a páholynak volt tagja Berzeviczy Gergely.³⁹¹

1803 április elseji bejegyzéssel a következőket olvassuk: „Debrecen felé veszem utamat. E tájat most látom először. A polgári nótárius, Szabó János, megtudván, ki szálla meg a Folyás mellett (így hívják a vizek mellett lévő fogadót) bejő hozzám, s minekelőtte észrevenném, kezemet megcsókolja. Egy ember, ki passzusommal járt vala más alkalmatossággal, beszélé, hogy midőn az a nótárius meglátta passzusomon nevemet, azt felsikoltva csókolta meg. Lehet oly olvasóm, aki ezen mosolygani fog, és engem hiúsággal vádol az efféléknek feljegyzéséért. Én tudom, mit cselekszem, ha ő nem tudja is, midőn rajtam mosolyog. - Nagy a romlottság, melyben élünk: de az Istennek vannak még hívei. Hát ezt megérti-e- a mosolygó? Vagy ezen is mosolyog?”

Szabó János nótáriusról nem deríthető ki, hogy vajon szintén testvér volt-e, vagy egyszerűen csak „hazafi”, de Kazinczy enigmatikus kommentárja a „nagy romlottságról” és az „Isten híveiről”, és a csók, mely annyira hasonló Falk miskolci zsidó csókjához, az előbbire enged következtetni.

Május 9-én megy Pestre, „a Városmajorba, (ez egy mulató) a Hajnóczy sírjához, melynek nyoma sem vala már”.³⁹² Pesten és Budán találkozik Johann Liedemann könyvkereskedővel, Podmanicky Lászlóval, és Révai Miklóssal, a cseh tartományi páholy alá tartozó „Igazság és egyezés a három koronázott oszlophoz” páholy egykori tagjával. Itt is különös mondatokat olvashatunk: „Meglátogatám professzor Révai Miklóst is, régi barátomat, de *aki eránt nem mertem magamat igaz színemben mutatni, félvén a papi ruhától* (kiemelés tőlem, P.G.), melyet aki hord, ha betegség s erőtlenedő öregség lepi meg, igen gyakran megváltozik gondolkodásában. Révainál ezt azért tettem fel, mert ő, amiolta nem láttam, külsőjében hasonlatlanná leve magához. 1786-ban, midőn Győrött láttam elsőben, egy gyenge növésű, magas ember, igen szép lobogású hajjal, kedves képpel: most egy gömbölyeg kecskeparókával, elfonnyadva, nyálkás hússal s bőrrel, s kifogyhatatlan panaszaiában.”³⁹³

Meglátogatja Schedius Lajost, a balassagyarmati „Erényes zarándokokhoz” páholy egykori alapítóját³⁹⁴, és összetalálkozik Schwartner Mártonnal, „A biztonsághoz” páholy egykori tagjával,

³⁹¹ Schön István, Első nemzeti intézményeink megalakulása és a szabadkőművesek, Magyar Tudomány (11): 1339-1351 (2000)

³⁹² u.o. 270.o.

³⁹³ u.o.

³⁹⁴ Abafi Lajos, A szabadkőművesség története Magyarországon, Bp, 1993. 339.o.

aki szabadkőműves korában még Késmárkon volt tanító.³⁹⁵ „Professzor Schwartner, a Statistica írója, az Univerzitás piacán akadt össze velem. Nyájasan fogadott, de hallgatva sétálánk egy darabig egymással. Küszködött benne a jó isten a rossz istennel. ... Én vele hajdani tónusomban beszélék, és mint az, aki tudja, hogy aki magát ördögnek adta, ha kisujját nyújtotta is neki, egész karja szakadt utána, ha ellenkezik.”³⁹⁶

Kazinczy valósággal provokálja korábbi „testvéreit”, és kíméletlenül lecsap, amikor azt látja, hogy valakin úrrá lett a gyávaság és a félelem. Akiknek a félelme nyilván nem alaptalan, hiszen a Polizey mindenütt jelen van, az egykori „testvéreknek” nem tanácsos kimutatni egykori vonzalmaikat. Kazinczy ezzel is sajátos fatalizmussal néz szembe.

„Az én napjaim Pesten szép napok. Sok régi barátomat lelem fel, és sok újat szerezek. Ilyenek az ifjak, kik gyakorta csoportosan gyűltek össze nálam. Egy jó ember intett, hogy ne higgyek mindnek. A Polizey szemmel tart, és féltő, hogy barátim közül ne küldjön reám valakit, vagy olyak közül, akik velem egy pályán futnak. Ez az intés sok örömeimet rontá el. Bozóky István és Szokolai Dániel, Szedleczy és Fejér, de kivált Vitkovics, a bátor és széplelkű, s Horvát István, a nem bátor és nem széplelkű, eljárak hozzám.”³⁹⁷ Szedleczy András, egykori tállyai postamester a balassagyarmati „Erényes zárándokokhoz” páholy tagja volt.³⁹⁸

Kazinczy június 1-jén érkezik Bécsbe, és első útja Batsányihoz vezet, aki, „hogy titlust kapjon, túrt mindent, s a titkos Polizey szolgálatjába lépett. Esztendő múlva azután, hogy kiszabadultam, bizonyos literatúrai dologban hozzája kellvén írnom, német nyelven írtam neki egy levelet; jele, hogy praecautióval írtam. Ő ezt, mint maga beszélé ekkor nekem, elvitte gróf Saurau excellenciához, ... s előmutatta; hozzávetvén, hogy ő azzal is mutatja a maga hűségét. S ezeknek s több efféléknek beszélései után kért, hogy hozzá többet el ne menjek, mert ő vigyázat alatt van; sőt intett, hogy midőn most a grádicson lemegyek, és az utcára kilépek, suhanjak el. Szántam a bohót. Megígérte, hogy vizitemet visszaadja. Nyilván bejelentvén elébb gróf Sauraunál.”³⁹⁹

Ismét elmegy az Artaria-féle kereskedésbe, megveszi „a mostani prusszai király feleségének ... metszett képét tíz forintért”.⁴⁰⁰ Június 5-én látogatja meg a Magyar testőrség épületében Báróczyt. - „Elbeszélte velem, mikén mentem által 1794. december 14d. oltá 1801-nek 28d. Juniusáig. Össze-meg összevecsókolt, s kért, hogy míg Bécsben múlatok, gyakran legyek vele.”⁴⁰¹

³⁹⁵ Kazinczy Ferenc: Az én életem, Bp. 1987. 180.o.

³⁹⁶ Kazinczy Ferenc: Az én életem, Bp. 1987. 271.o.

³⁹⁷ u.o. 275.o.

³⁹⁸ Kazinczy Ferenc: Az én életem, Bp. 1987, 342.o.

³⁹⁹ u.o. 282.o.

⁴⁰⁰ u.o. 285.o.

⁴⁰¹ u.o. 286-287. o.

Június 8-ával ezt olvassuk: „Oly sokszor voltam Bécsben s egyszer (1791. május-augusztus) hosszacsán, s csak ma először a Naturalienkabinetben, a Zeughausban *soha*.”

1803. június 8-án, egy vélhetően forró napon, Angelo Soliman preparátuma még ott állt a lefüggönyözött szekrényben, az utolsó szobában.

PHILIA

„A barátság esélyt ad, de veszélyeket is rejteget. Szüntelenül cselekvőnek kell lennie, és ez a tény tudatosítja bennünk, hogy a barátságot mindig sajátos időtávlatba kell beállítanunk. Pontosabban fogalmazva, a barátságnak szerves része az időnek való kitettség. A barátok ugyanis mindig megerősítik egymást mások előtt, mások számára, de egymás között, egymás számára is. Még az a barátság is, amely erős kötelékeket formál meg, igényli a megerősítést. Nem véletlenül, hogy az antik szerzők is nem egyszer szót ejtenek arról az időről, amely lényegében a megpróbáltatás ideje, más szóval, a barátságnak az idő múlása során kell affirmálódnia.”⁴⁰²

Kazinczy számára – miként ezt fordításai és levelei bőségesen bizonyítják – Sallustius mellett Vergilius, Cicero és Horatius azok az antik szerzők, akik nemcsak befolyásolják, hanem a herderi-rousseauai szűrőn áteresztve döntően meg is határozzák az emberekhez, a világhoz és az irodalomhoz való viszonyát. Sallustius szerepe nem csak mint a nyelvújítás ötletének elindítója, hanem mint Kazinczy történelem- és emberszemléletének alakítója is elsőrendű fontossággal bír. A Cicero-fordításokból és számtalan levélből az is kiderül, hogy Horatius és Cicero barátságideálja ugyanannyira fontos, mint Sallustius „nyelvrontó” irálya.

Mint azt Eckeardt Meyer-Kentler *Der Bürger als Freund* c. művében kifejti, s amit a 18. század híres barátságai és azok végeérhetetlen levéláradata, az olyan folyóiratok, mint a Samuel Gotthold Lange és Georg Friedrich Meier által életre hívott *Gesellige*, vagy a *Der Tugendfreund* és az irodalom megannyi tanúsága bizonyítja, a 18. század barátság-fogalmát, amely a korszak arculatát olyan erőteljesen meghatározza, keresztül-kasul szövik az antikvitás barátságteóriái.

A görögök számára a barátság az egyik legfontosabb társadalmi kapcsolat, amely alapvetően az egyenlőségen alapul, és egyszerre határozza meg a viszonzosság, valamint az agón, a vetélkedés.⁴⁰³ A barátnak minden erővel segíteni, míg az ellenségnek minden erővel ártani kell. A barátság egyrészt érzelmi kötődés, mely engedékenységekben, odaadásban és adott esetben homoerotikus vonzalomban mutatkozik meg, amely sokszor a legszorosabb rokonsági viszonyok fölé is rendelődik (mint Oresztész és Pyladész barátsága Euripidésznél), másrészt a normák és érdekek rituáléi szövik át: a barát köteles segíteni a bírósági ügyekben, vagy éppen a bosszúban. A barátság kötelezettségeinek megszegése a becsület elvesztéséhez vezet, a barát elárulása pedig a legsúlyosabb bűn. A barátság sajátos intézményesülése a Zeus Xenios védelme alatt álló

---

⁴⁰² Losoncz Alpár, *Barátság és testvériség*. In: *Lábjegyzetek Platónhoz 4 A barátság*, Szeged, 2005, 162.o.

⁴⁰³ *Der neue Pauly*, 670.o.

vendégbarátság.

A szimpozionok baráti társaságok, hetairiak találkozásai, amely nemcsak az athéni polisz egyik legjelentősebb „nemhivatalos” intézményei. Jelentősége Alkaiosztól Lukianoszig nyomon követhető. (A hetairia és a szimpozion, a platóni Lakoma tematikus beszélgetéseinek lenyomatát nem nehéz észrevenni a szabadkőműves Übungsloge, intézményében.)

A philia/amicitia az antik etika egyik központi fogalma, mely társadalmi és politikai konnotációit tekintve messze túllép a mai értelemben vett *barátságon*, nem áll azonban távol a 18. század barátság-képétől.

A preszokratikus filozófiában (a szamoszi Phereküdesznél és mindenek előtt Empedoklésznél) a philia kozmológiai princípium. Démokritosznál jelenik meg a későbbi barátságelméletek egyik legfontosabb eleme, a homophroszüné, a tolerancia és az a gondolat, hogy a barátság elengedhetetlen a boldog élethez. A szofisztikában a philia a polisz kontextusában jelenik meg.

Platón első, a barátság kérdésének szentelt, aporetikus dialógusában, a Lüsizisben Szókratész nem definiálja a barátságot. Későbbi, e tárgynak szentelt dialógusai nem a philiát, hanem az erózt taglalják – melyet Arisztotelész „túlzásba vitt philiának”⁴⁰⁴ nevez. Az erósz Platónnál „a szépség szerelme”. Nagy dialógusaiban, a Lakomában és a Phaidroszban szerelem és barátság egymásba szövődik. Mint Heller Ágnes fogalmaz: „Platónnál a philia – a szeretet, a szellem és tudás iránti tiszteletet beleértve – erotizálódik, míg fordítva, az erósz telítődik szeretettel, philiával, azaz spiritualizálódik. Platónnál a szellemnek van a legellenállhatatlanabb erotikus vonzereje. Ennyiben az erastes és az eromenos közötti viszony nem egyszerűen megfordul, hanem kölcsönös is lesz, amennyiben egy erotikus erőtér képződik a szeretett és szerető között. Szókratész „jobbkez felőli” beszédében, az Erosz istent dicsőítő beszédben, erotikus mániáról, azaz megszállottságról beszél. Az erotikus megszállottság a négy megszállottság – költői, prófétai, misztikus és erotikus – egyike. A philo-sophia, a bölcsességre irányuló philia tehát erotikus megszállottság.”⁴⁰⁵

Arisztotelész a Nikomakhoszi etika VIII-IX. könyvében és az Eudemoszi etika VIII. könyvében foglalkozik részletesen a barátsággal. Szerinte háromféle barátság létezik: egy, amely a hasznon alapul, második, amely a jó emberek közötti barátság, és a harmadik, amelyet a gyönyörre alapoz. „A barátságnak három formája van, ugyanannyi, mint ahányféle dolog a vonzalmunkat felkeltheti. Ez utóbbiak mindegyikének megfelel egy viszonszeretet, amely a két fél közt nem marad titokban. ...Akik például a haszonért szeretik egymást, azok tulajdonképpen nem is egymás

⁴⁰⁴ Arisztotelész, Nikomakhoszi Etika, 1171a11

⁴⁰⁵ Heller Ágnes, Ficino a szerelemről. <http://www.c3.hu/~prophil/profi022/heller.html>

kedvéért szeretnek, hanem azért, mert egymástól valami jót várnak; éppígy van ez azoknál is, akik a gyönyörűségért szeretik egymást ... Aki tehát a haszonért szeret valakit, ezt azért teszi, ami neki magának jó ... az ilyen viszony legfeljebb járulékosan nevezhető barátságnak ... Tökéletes viszont az erkölcsileg jó és az erényben egymáshoz hasonló emberek barátsága. Ezek egyformán kívánják egymás javát, és pedig csupán azért, mert mind a ketten jó emberek – már önmagukban véve is .... az ilyen emberek barátsága meg is marad mindaddig, amíg csak ők maguk is erkölcsileg jók; márpedig az erény maradandó.... a szeretet és a barátság legelső sorban és a legtökéletesebb formában éppen az ilyen emberek közt van meg. Természetes, hogy az ilyen barátság ritka .... A gyönyörűség érzésén alapuló barátság ezzel az igazival bizonyos hasonlóságot mutat.”⁴⁰⁶

A tökéletes barátság a barát morális értékéhez kötődik, akit Arisztotelész „második én”-ként definiál. A haszonra és a gyönyörré alapuló barátság alacsonyabb rendű. A barátságot a vágyakozás generálja, amelyben döntő a hasonlóság felismerése, mivel ez erősíti meg az együvé tartozás érzését. Felteszi a kérdést, hogy lehet-e barátunk egy gonosz ember, avagy a gonosz barátja szükségképpen maga is gonosz. Arisztotelész azon a véleményen van, hogy bőven látni rá példát, hogy ha valaki egy tulajdonsága alapján vagy egy bizonyos helyzetben gonoszul viselkedik, attól még azokkal, akikkel nem gonosz, lehet éppen barát. Sőt: két gonosz, egymásban a hasonlót felismerve, ugyanúgy megvalósítják a barátságot, mint a jók.

Philia és erósz fogalmi különbségében David Robinson Lüsizisz-kommentárjában található a legpontosabb meghatározás. Robinson szerint az erósz elsődleges konnotációja a nemi szenvedély; a philia mint barátság kölcsönösséget feltételez, vagy azon ritka esetekben, amikor mégis egyirányú értelemben használják, az erósznál gyengébb metafora – kevésbé szenvedélyes vágyat, magyarul talán egyszerűen: vonzalmat jelent.⁴⁰⁷

Cicero Arisztotelész barátság-fogalmát veszi át. A patrónus-kliens viszony erősen rányomta a bélyegét a római barátság-képre, a barátság első sorban praktikus intézmény volt, amely kölcsönös előnyöket biztosított a felek számára. Cicero a Laeliusban a barátságot így határozza meg: *omnium divinum et humanorumque rerum cum benevolentia et caritate consensio*. A jó és tartós barátság alapja a *virtus*. „Hogy mekkora a barátság ereje” - írja Cicero - „az leginkább abból érthető meg, hogy az emberi nem végtelen közösségből, amit maga a természet hozott létre, oly szoros és szűk körű kapcsolatot alakít ki, hogy igazán meghitt viszony csak két vagy legfeljebb néhány ember között jön létre. Nem más ugyanis a barátság, mint jó szándékú és szerető egyetértés az égvilágon mindenben. Alig hiszem, hogy – leszámítva a bölcsességet – adtak ennél nagyobb jót az embereknek a halhatatlan istenek. Egyesek többre tartják a gazdagságot, mások a jó egészséget, megint mások a tisztségeket, sokan meg a gyönyöröket. Ez utóbbi az állatokhoz illik; az előbbiek

⁴⁰⁶ Arisztotelész, *Nikomakhoszi etika*, Bp. 1987, ford. Simon Endre, 219-222.o.

⁴⁰⁷ Robinson, David: *Lysis- overall Interpretation*, <http://archelogos.com/project/archie-frameset.jsp?xmlfile=lysis0.xml>

pedig esendők és bizonytalanok, se nem annyira a megfontolástól, mint inkább a sors szeszélyétől függenek. Azok pedig, akik az erényben látják a legfőbb jót, mindenesetre igen helyesen gondolkoznak; viszont éppen maga az erény szüli és tartja fenn a barátságot: erény nélkül barátság semmiképpen sem lehetséges ... Bár a barátságnak sok és jelentős előnye van, mégis főként azzal múl felül minden egyebet, hogy reményt ad a jövőre is, s nem engedi lelkünket elcsüggedni vagy kétségbeesni. Mert aki igazi barátjára tekint, az mintegy a maga képmását látja. Ezért az ilyen emberek távollétükben is jelen vannak, ínségükben is gazdagok, betegen is erősek, és ami még merészebben hangzik – holtukban is élnek.”⁴⁰⁸ (Quomque plurimas et maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum praestat omnibus, quod bonam spem praelucet in posterum nec debilitari animos aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca et absentes adsunt et egentes abundant et inbecilli valent et, quod difficilium dictum est, mortui vivunt)

Az egészséges lelkületű embert az jellemzi, hogy az erkölcsileg jó dolgoknak örül, az ellenkezője viszont bánatot kelt benne. Az erény nem rideg és érzéketlen, akár a vas, hanem mint sok egyéb dologban, a barátságban is „gyengéd és alkalmazkodó.” „Úgy keletkezik a barátság, hogy a szemünkbe ötlük az erény valamilyen megnyilvánulása, amellyel a rokon lélek meghitt kapcsolatot létesít: ha ez megtörténik, szükségszerűen felébred bennünk a szeretet érzése.”⁴⁰⁹

Losoncz Alpár Cicero barátságfogalmával kapcsolatban megjegyzi, hogy „az a mód, ahogy az exemplárisra váló barátságról szól, voltaképpen az előzetesen létező mozzanatok továbbviteléről tesz tanúbizonyságot. Az exemplar képet jelent, de mint exemplum másolatot is, reprodukciót. Két értelmet fedünk itt fel, az egyik az eredettel, a másik a másolattal függ össze. Cicero azt mondja, hogy az igazi barátba vetítjük ki ezt az exemplart, saját kétszeres eszményünket, a barátban ismerjük meg önmagunkat, mint jobbat, ugyanazt az önmagaságot, amely azonban mindig jobb, mint mi.”⁴¹⁰

Seneca – Arisztotelész nyomán – a szerelmet „esztelen barátságnak” nevezi, miközben a szerelmi és baráti vonzalmat rokonnak tartja, amor és amicitia azonban nem fonódik össze olyan szövevényesen, ahogy erőszi philiával. „A sztoikus barátságkonceptió, a sztoikus filozófia jellegének megfelelően mindenekelőtt a barátságnak az egyén lelkijének és nyugalmának fokozásában, az autonóm életgyakorlat kialakításában játszott szerepére összpontosít.”⁴¹¹ A De

---

⁴⁰⁸ Cicero: Laelius vagy a barátságról. In: Cicero válogatott művei, Bp. 1987, 387-389.o

⁴⁰⁹ Cicero: Laelius vagy a barátságról. In: Cicero válogatott művei, Bp. 1987, 399.o.

⁴¹⁰ Losoncz Alpár, Barátság és testvériség. In: Lábjegyzetek Platónhoz 4 A barátság, Szeged, 2005, 157.o.

⁴¹¹ Ungvári Zrínyi Imre, Az autenticitás interszónális formája, in: Lábjegyzetek Platónhoz 4 A barátság, Szeged, 2005, 224.o.

tranquillitate animiben Seneca így fogalmaz: „Semmi sem okozhat ... annyi gyönyörűséget lelkünknek, mint a hű és kellemes barátság. Mekkora szerencse, ha vannak olyan keblek, akiknek biztonságban kiöntheted minden titkodat, akiknek lelkiismeretétől jobban félsz, mint a magadétól, akikkel a beszélgetés lecsillapítja nyugtalanságod, akiknek véleménye tanáccsal ér fel számodra, akiknek vidámsága eloszlatja szomorúságod, sőt: akiknek pusztá látása is gyönyörködtet.”⁴¹²

Cicero meghatározását szó szerint veszi át Augustinus, és összekapcsolja a kereszténység fogalmaival és a bibliai példákkal. Jóllehet teljes művet a témának nem szentelt, a barátság kérdésére többször is kitér. A barátság interperszonális viszonya a Augustinusnál az ember Istenhez fűződő viszonyának rendelődik alá. Az emberek egymás közötti kapcsolata teremtményi mivoltuk, a teremtőhöz fűződő viszonyuk kérdésévé válik. A Vallomásokban ábrázolt barátság megjelennek a társas élet örömei, „közös társalgás és vidámság, a figyelmes előzékenység egymás iránt; vonzó stílusú könyvek közös élvezése; csipkelődések és egymás megbecsülése; véleménykülönbség – de harag nélkül, csak úgy, mint mikor az ember önmagával vitatkozik – s amely éppen ritkaságával fűszerezi a közös egyetértést. Egymást oktattuk, egymástól tanultunk ... Ilyen és hasonló jelek az egymáshoz vonzódók szívéből az ajkakon, a nyelven, a szemem s ezer kedveskedő mozdulaton keresztül új és új lánggra lobbantják a lelkeket, s valamennyit szorosan összekovácsolják”⁴¹³ Ugyanakkor, Augustinus e jelenségek alapját az ember istenhez fűződő viszonyába helyezte, „s ez utóbbi viszony szem előtt tartását tekintette a helyes erkölcsi cselekvés lényegének.”⁴¹⁴

A barátságról c. esszéjében Montaigne a barátságban a szabad akarat kifejeződését állítja előtérbe. „Minél inkább törvény és természetes kötelesség által előírt barátságról van szó, annál kevesebb része van benne választásunknak és szabad akaratunknak. Márpedig szabad akaratunknak semmi sem sajátabb folyománya, mint a baráti ragaszkodás.”⁴¹⁵ Arisztotelészt vitatva kifejti, hogy a barátság alapja nem az általánosságban vett „társasság” érzésében rejlik, s a barátság ezért nem lehet az igazságosság végső foka. Apa és fiú között azért nem lehetséges a barátság, mert túl nagy közöttük az egyenlőtlenség. Hasonló a helyzet a testvérek között, ahol „az egyik gazdagsága a másik szegénységét jelenti.”⁴¹⁶ Montaigne a férfi-nő barátságot illetően is szkeptikus. „Az asszonyok az igazat megvallva rendszerint nem képesek megfelelni annak a szoros és bizalmas kapcsolatnak, mely ezt a szent köteléket táplálja, mintha a lelkük sem volna elég szilárd ahhoz, hogy egy ilyen szoros és tartós csomó szorítását kibírja. És bizonyos, hogy ha nem így volna, ha létrejöhetne olyan szabad és önkéntes kapcsolat, amelyben nem csupán a lelkek részesülhetnének

⁴¹² Seneca, L.A., A lelki nyugalomról, in: L.A. Seneca, A lelki nyugalomról, Az élet rövidségéről, Budapest, 1992, 111.o.

⁴¹³ Augustinus, Vallomások, Budapest, 1995, 94.o.

⁴¹⁴ Ungvári Zrínyi Imre, Az autenticitás interperszonális formája, in: Lábjegyzetek Platónhoz 4 A barátság, Szeged, 2005, 226.o.

⁴¹⁵ Montaigne, A barátságról in: Montaigne, Esszék, I. Kötet, Pécs, 2001, 241.o.

⁴¹⁶ u.o.

ebben a teljes élvezetben, hanem a testek is szövetségre lépnének, amelyben az ember egésze vesz részt, bizonyos, hogy a barátság teljesebb és hiánytalanabb lenne. De egyetlen példa sem mutatja, hogy e neme létezhetett, és a régi iskolák közös megegyezéssel elvetik lehetőségét.”⁴¹⁷

A lehetőséget megvalósító fiúszerelem Montaigne irtózással utasítja el, miközben elismeri, hogy „ha nemesebb lélekben vert tanyát, közbenjárása ugyancsak nemesebb volt. : filozófiára tanított, a vallás tiszteletére, a törvények betartására, arra, hogyan kell meghalni az ország javáért .... rávezette a szerelmest, miképpen fogadtassa el magát lelke kelleme és szépsége által.”⁴¹⁸ Az Étienne de La Boétie és közte kialakult barátság természetét elemezve arra jut, hogy az igazi barátságban „a lelkek összevegyülnek és összeolvadnak egymással, olyan egyetemesen, hogy eltörlik és nem találják többé az őket egyesítő varratokat. Ha mindenképpen meg kellene mondanom, miért szerettem őt, úgy érzem, csak ezt felelhetném: 'Mert ő volt; mert én voltam.'”⁴¹⁹ Montaigne végezetül azzal magyarázza egymásra találásukat, hogy az „az ég valamely rendelése” volt. Ungvári Zrínyi Imre szerint „Noha Montaigne-nél az „égi rendelés” kifejezésben még hiányzik annak felismerése, hogy a sors forrása vagy legalábbis érvényesülésének sajátos feltétele éppen az egyéniségben található, a barátságnak „égi rendelés”-ként való értelmezése itt már részben elvesztette azt az egyértelmű istenközpontú szemléleti háttérrel, amivel Szent Ágostonnál rendelkezett.”⁴²⁰

A barátságértelmezésbe a szeretet és a tisztelet barátságban való tökéletes egyesítésének eszméjét Immanuel Kant vezette be. A barátság összetevői, a közeledés, másrészt pedig az illő távolságtartás kölcsönösen korlátozzák egymást. Az erkölcsök metafizikája c. műben ⁴²¹ Kant arról beszél, hogy a barátnak mindent meg kell tennie, amit a barátja iránti szeretet és annak java megkíván tőle, akár a hibái is rá kell mutasson, de közben tartózkodnia kell a túlzott bizalmaskodástól. Az iránta való tiszteletre vigyáznia kell, mert az akár egyszeri sérelem következtében is „mindörökre veszendőbe megy.”⁴²² A kanti barátságfogalom – az arisztotelészihez hasonlóan – tisztán morális alapú, egyszerre eszmény, kötelesség és gyakorlat szükségszerűség, a szeretet és a tisztelet ésszerűség alapján felépített egyensúly, melynek harmadik pólusa a bizalom, amely egymás kölcsönös elfogadását lehetővé teszi. A bizalom megléte választja el a morális barátságot a pusztán esztétikaitól, és lehetővé teszi, hogy a barátok „az egymás iránti kölcsönös tisztelet határán belül”⁴²³ megosszák gondolataikat és érzéseiket. Az embereket Kant szerint az

⁴¹⁷ u.o. 243.o.

⁴¹⁸ u.o. 244.o.

⁴¹⁹ u.o.245.o.

⁴²⁰ Ungvári Zrínyi Imre, Az autenticitás interperszonlis formája, in: Lábjegyzetek Platónhoz 4 A barátság, Szeged, 2005, 225.o.

⁴²¹ Kant: *Az erkölcsök metafizikája*, In: I. K.: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája.*, Budapest, Gondolat, 1991. 590. o.

⁴²² u.o. 591. o.

⁴²³ u.o. 593.o.

vezérli egymáshoz és végső soron az teszi barátta, hogy „a társadalmi állapotot alakítva hatalmas igényt érez magában arra, hogy *megnyíljon* mások számára (még ha ezzel nincs is különösebb szándéka).”⁴²⁴

A 18. század végének német idealizmusában eminens módon jelentkezik a barátság és a gondolkodás gazdag viszonya. A baráti körökben „a gondolatok születése és a baráti érzületek egymást generálva hozták létre azt az elementáris kapcsolódást, amely révén valóban addig nem látott módokon tűnhet elő barátság és gondolkodás viszonya.”⁴²⁵ Friedrich Schlegel a barátságnak ezt a sajátos megjelenési formáját a barátság intellektuális szemléletének nevezi. Mint írja: „Szép, ha egy szép szellem önmagára mosolyog; az a pillanat pedig, amikor egy nagy ember nyugodtan és komolyan szemléli magát, fenséges pillanat. De a legmagasabb rendű az, amikor két barát egyszerre tudja megpillantani tisztán és tökéletesen a másik lelkében azt, ami benne a legszentebb, ha értéküket vidáman közösnek érzik, korlátaikat a másik kiegészítése révén észlelik. Ez a barátság intellektuális szemlélete.”⁴²⁶

Sajátos módon egyesül ebben a szemléletben a gondolkodás, és az azt létrehozó, szinte mágikus érzelmi kötődés és hajtóerő. „Így tekinteni a megismerendő világra valóban nagyszabású, örült és megvalósíthatatlan projektnek tűnhet az utókor szemében.”⁴²⁷ Az intellektus mágiája a másikra, mint személyre irányul, és ez az interperszonális viszony maga a barátság. „Ez a másikra mint barátira irányulás egy lelkileg és szellemileg felfokozott állapotban megy végbe, egyfajta elragadtatottságban, maníás és mániás szinkretizmus révén, aminek eredményeképp az egyéniségek szükségképpen különbsége feloldódik, létrejön a közösség, ám oly módon „hogy a 'korlátok észlelése' ne maradjon el.”⁴²⁸

A 18. század német barátságfogalmának, az irodalmi-baráti társaságoknak és baráti levelezéseknek plasztikus példája Gleim levelezése, amely Kazinczy számára is nagy jelentőséggel bírt. A német irodalomban és közéletben a barátság (Freundschaft) és a Geselligkeit fogalmakban sűrűsödik össze a 18. századi filozófiai és etikai elgondolások sora ember és ember érdek nélküli, morális alapú kapcsolatáról. A Geselligkeit fogalom olyan emberek kötetlen és nem célorientált együttlétének értelmében, akik a szórakozás és beszélgetés kedvéért találkoznak és közös értékeket vallanak, a 18. század húszas-harmincas éveiben jelenik meg.⁴²⁹ A kötelességeken kívül töltött idő a

---

⁴²⁴ u.o.

⁴²⁵ Valastyán Tamás, Függs nélküli viszony – barátságkoncepciók a gondolkodásban in: Lábjegyzetek Platónhoz 4 A barátság, Szeged, 2005, 63.o.

⁴²⁶ Schlegel, Friedrich, Athenaeum töredékek . In: August Wilhelm és Friedrich Schlegel: Válogatott esztétikai írások, Bp. 1980. 342.o.

⁴²⁷ Valastyán Tamás, Függs nélküli viszony – barátságkoncepciók a gondolkodásban in: Lábjegyzetek Platónhoz 4 A barátság, Szeged, 2005, 63.o.

⁴²⁸ u.o. 64.o.

⁴²⁹ Adam, Wolfgang, Freundschaft und Geselligkeit im 18. Jahrhundert, http://www.goethezeitportal.de/fileadmin/PDF/db/wiss/epoche/adam_freundschaft.pdf, 4.o.

17. század szerzőinél *otium*, *loisir*, *diver-tissement*, *civilité*, és néha *Soziabilität*. A latinból kölcsönzött *socialitas* és a francia *sociabilité* sokkal szélesebb jelentéstartományt fed le, mint az individuális-privát értelemben később használt *Geselligkeit*.⁴³⁰ Gleim és baráti körében jelentkezik először a kéziratok, személyes emlékek szenvedélyes gyűjtése.

Gleim sok tekintetben hatott Kazinczyra. 1790. augusztus 3-án írja Ráday Gedeonnak: „Imé itt vagyon a Gleim szokása szerint, a ki Anacreonnak egynehány ódáit Cadentziálatlan négy sorú strophákba tette által, az *Ámor* éjtszakai látogatása.”⁴³¹ Csokonaytól 1803 februárjában Gleim Anakreón-fordításait kéri.⁴³² 1806. május 24-én kelt levelében Buczy Emilnek ajánlja Gleim levelezését e szavakkal: „Szépek neki kivált Jakobival való levelezései, mellyekben a francia könnyűséget akarta megízlelteni a Németekkel.”⁴³³ Még fontosabb abból a szempontból, hogy mekkora hatást gyakorolt Kazinczyra Gleim levelezése, az, amit Rummy Károly Györgynek ír 1809 szeptemberében: „Als ich schon die Rezension (Kisfaludy Regékjéről, kieg. Tölem P.G.) begann, kam ein genialer Brief meines Freundes Paul Ráday, den ich sowohl aus Achtung für ihn, als auch und noch mehr aus Ehrfurcht gegen das Andenken seines Grossvaters und Schwiegervaters, zum Gevater mir erbat, und der Brief riess mich so weit, dass ich den ersten Versuch *im ungarischen* machte, eine Epistel in dem leichteren Ton der französischen epitres und dem der Episteln von Gelim, Jacobi und Klammerschmidt zu dichten.”⁴³⁴

Ungvári Zrínyi Imre a barátságfogalmak rétegzettségének vizsgálatakor felhívja a figyelmet, hogy „amikor barátságképünk kultúrtörténeti rétegeinek a vizsgálatát és életünk legjelentősebb kapcsolattípusainak számbavételét kezdeményezzük, szembetűnő, hogy a barátságban, az együttthaladás, a veletartás, a segítség legkülönbözőbb megközelítési lehetőségei kínálkoznak a korai görög köznapi életgyakorlatok és szellemi vállalkozások világából. Számtalan példa igazolja, hogy a barátság alapvető társas viszonya jellegzetes változásokat produkált, a bajtársi-harcostársi, a vezető és vezetett, a mester és tanítvány, az (azonos nemű) szerető és szeretett viszonyában, amelyek azóta is, a barátság és a görög kultúraértelmezés alapfogalmai közé tartoznak .... A barátságnak a kultúraátadás kísérőjelenségeként, illetve intézményként való megjelenítésében a későbbi vallási-, művészi- illetve elvbarátságok erotikus előképét láthatjuk ... A lelkek... serkentő-ihlető érintkezése Platónnál a lélek teljességének formálására irányuló igényt jelenti, melyben a megismerés nem pusztán intellektuális gyakorlat, hanem életaktus, ami megőrzi kapcsolatát a lélek valamennyi képességével, különösképpen pedig az erkölcsi eszmék világával.... A legfontosabb szellemi vállalkozásoknak, a megismerésnek, az alkotásnak és a cselekvésnek a platóni értelmezésében, tehát a barátságra és változataira (*philia*, *érosz*) utaló szöveghelyeket úgy is

---

⁴³⁰ u.o.

⁴³¹ KazLev II. 91.o.

⁴³² KazLev III. 22.o.

⁴³³ KazLev IV. 156.o.

⁴³⁴ KazLev VI., 521.o.

értelmezhetjük, hogy azok szellem és érosz találkozásának az esetei.⁴³⁵

A Fénelon és Rousseau által előtérbe helyezett testvériség, mint az egyenlőségen alapuló emberi kapcsolat a barátság mellett, illetve azzal összefonódva szövi át Angelo és Kazinczy kapcsolatát. Testvérek a szó szabadkőműves értelmében, amennyiben tehát ugyanazon szervezet tagjaiként, mint egy család részeként, egyenlőek és hasonlóak, és *a priori* kötődnek érzelmileg.

Mint Losonczi Alpár írja, „...a testvérek világát megragadó elbeszélések fémjelzik Európa történetét, hiszen az európai történetekben, ezekben a geneológiai elbeszélésekben mindig ott van a megnyilvánulások széles spektruma, a testvére holttestéért küzdő szereplő, vagy ott vannak a testvérek, akik az apagyilkosság révén tesznek szert közös szabadságra, és ott vannak a halállal való harcban szolidarizált testvérek alakjai”⁴³⁶ A testvériség eszményét ugyanakkor folyamatosan kíséri a testvérgyilkosság árnya, amelytől megszabadíthatatlan. „Amilyen testvériségre az ember egyáltalán képes, azt is a testvérgyilkosság fémjelzi. Kétellyel kell élnünk akkor, amikor a *fraternitas triumphans* hangjai zendülnek fel, mert mögöttük túl sokszor a *fraternitas militans* jelentéseit meglétét érzük tetten. Vagyis, ellentmondásra találtunk magában a testvériség fogalmában is. Hiszen egyrészt ott látjuk a végtelen felé mutató testvériesülést, amely az idegenben is testvért lát, másfelől ott van a bezárulás tendenciája, amely elengedhetetlen egy csoport/szekta tagjai számára, hogy testvér-közösségként éljék meg magukat.”⁴³⁷ Losonczi a testvériséget elemezve arra jut, hogy annak mélyén a feltétel nélküli törődés kiterjesztésének igénye munkál, amely olyan személyek vonatkozásában is is érvényes lehet, akik nem ismerik egymást. A fraternizáció végső soron azzal az igénnyel lép fel, hogy mindenkit egy végtelen közösségbe egyesítsen. „A testvériesülés azt jelenti, hogy az emberi életet át kell, hogy hassa a másokért élt élet normája, amely az együttérzés és az együtt szenvedés, azaz sajátos azonosulásformák gyakorlását is magában foglalhatja.”⁴³⁸

Rorty a szolidaritással kapcsolatban arról beszél, hogy az nem tekinthető az emberiséggel való azonosulásnak. A szolidaritás alapfogalma, az „egy közülünk”, melyet Rorty szerint „olyan beszédfordulatokban használunk, mint a „magunkfajta emberek” (szemben a kereskedőkkel és szolgálkakkal), „elvtársunk a <radikális> mozgalomból”, „görög mint mi” (szemben egy barbárral) vagy „katolikus hitsorsosunk” (szemben egy protestánsval, zsidóval vagy ateistával).” Rorty tagadja, „hogy az „egy közülünk, emberek közül” kijelentésnek (szemben az állatokkal, növényekkel és gépekkel) ugyanolyan ereje lehetne, mint bármely előzőnek.” Szerinte „a 'mi'-nek kontrasztív ereje tipikusan olyankor van, amikor egy olyan 'ők'-kel áll szemben, amit szintén emberi lények alkotnak - a rosszféle emberi lények.”⁴³⁹ Losonczi Rorty gondolatmenetét elemezve arról

⁴³⁵ Ungvári Zrínyi Imre, Az autenticitás interperszonális formája, in: Lábjegyzetek Platónhoz 4 A barátság, Szeged, 2005, 220.o.

⁴³⁶ Losonczi Alpár, Barátság és testvériség, in: Lábjegyzetek Platónhoz 4 A barátság, Szeged, 2005, 166.o.

⁴³⁷ u.o. 167-168.o.

⁴³⁸ u.o. 170.o.

⁴³⁹ Rorty, Richard, Esetlegesség, irónia és szolidaritás, Pécs, 1994, 210.o.

beszél, hogy a személyi vonatkozásokat magában foglaló kötelekeket felülmúlja a szolidaritás, „de a szolidaritás horizontja nem a „humanitás”, hanem egy kollektívum, partikuláris csoport.”⁴⁴⁰

Losoncz arra a következtetésre jut, hogy a testvériség és a szolidaritás fogalma nem helyezhető szembe egymással. „A testvériség fogalma az én értelmezésemben korrektívumként felülírja a szabadságot és az egyenlőséget, érzelmekre hangol és a személyes vagy kollektív kötelekek világán túlra vezet. A testvériség jelentésköre korlátot állít minden olyan távlatnak, amely a szolidaritás formáit csupán egy meghatározott mi-térben juttatja érvényre.”⁴⁴¹

A barátságot Lévinas mint testvériséget, mint testvérek közti viszonyt fejt ki. A testvériséggel kapcsolatban Rawls úgy foglal állást, hogy az kevésbé lényeges szerepet játszott a demokratikus elméletben, mint a szabadság és az egyenlőség eszméje, mivel „kevésbé tekintették sajátosan politikai fogalomnak, mert önmagában nem határoz meg valamilyen demokratikus jogot, hanem csak azokat az attitűdöket és magatartásokat sugallja, amelyek nélkül a demokratikus jogokban kifejeződő értékek nem juthatnának napvilágra.”⁴⁴² A testvériség elsősorban a társadalmi megbecsültséget fejez ki, amennyiben az aláztos vagy szolgai magatartás ellentéte. „A testvériség kétségtelenül magában foglalja ezeket a dolgokat, ahogy egyfajta polgárbarátságot és társadalmi szolidaritást is jelent... a testvériség eszménye olyan érzelmi kötelekeket és érzéseket feltételez, amelyeket képtelenség elvárni a szélesebb társadalom tagjainak körében. S biztosan ez az az ok, ami miatt ezt az elvet a demokrácia elméletében viszonylag elhanyagolták.”⁴⁴³

---

⁴⁴⁰ Losoncz Alpár, Barátság és testvériség.in: Lábjegyzetek Platónhoz 4 A barátság, Szeged, 2005, 171.o.

⁴⁴¹ u.o. 172.o.

⁴⁴² Rawls, John, Az igazságosság elmélete, Bp. 1997, 137.o.

⁴⁴³ u.o.138.o.

ALTER EGO

Levél és önéletírás szövegei alkotják a kiindulópontot Kazinczy és Soliman kapcsolatának feltérképezéséhez. A 18. század „a levél százada“(Steinhausen), amely a nyilvánosságnak egyszerre része és alakítója. „A levelezés... az általános és a személyes, az egyéni és a társadalmi összefonódottságában maga is a nyilvánosság egyik változata, de sajátosságaihoz, lehetőségeihez tartozik az is, hogy tágabb értelemben jelzi azokat az állomásokat, problémákat, amelyek a nyilvánosság e fázisára jellemzőek.”⁴⁴⁴ Magyarországon a nyilvánosság nyugat-európai színtereihez képest hiányos és szakadozott, hiányoznak a társadalmi élet színterei és rövid életűek a folyóiratok, ezért a levelezés „mint e kötöttségektől leginkább független nyilvánosság-forma, a nemlétezők előtt, a nemlétezők helyett is működik, mintegy átvállalja, esetenként kiegészíti funkcióikat.”⁴⁴⁵ Az a néhány év, amíg Kazinczy és Soliman kapcsolatban volt, ebből a szempontból bizonyos fókig kivétel: Kazinczy még reménykedik, hogy az Orpheust sikerre viszi, és a horizonton még csak apró felhőgomolyok jelzik a távoli zivatart.

Kazinczy, mint írja, a letartóztatása előtt elégette Angelo Soliman francia nyelven írt másik két levelét. Az elégetés oka nyilván az lehetett, hogy a levelek tartalma – mint a Dayka által írt leveleké is – veszélyt jelenthetett volna írójára és címzettjére is, vélhetően tehát a szabadkőműves és illuminátus tárgykört érintették. Hangnemük nyilván nem különbözhetett az Arankával váltott levelek hangnemétől, és Kazinczy Angelonak írt leveleit is – amire ugyan nincs utalás, de ki nem zárható, hogy létezett – ugyanez a „testvéri” lelkesültség hathatta át.

A fennmaradt német nyelvű levél arra enged következtetni, hogy Angelo és Kazinczy bécsi beszélgetéseik során bizonyosan beszélgettek Cicerórol. Angelo ekkor – mint azt már Wilhelm Bauer megállapította, a Freyungon lakott a 165-ös számú házban, ahová a Herrengasse 130-ból a „fürstliches Haus”-ból költöztek át. Ide 1784-ben költözködtek, miután saját korábbi otthonát, amely a Weissgärber elővárosban, a Kirchgasse 38⁴⁴⁶-as szám alatt volt található, 1783-ban elárverezték.⁴⁴⁷ Beszélgetésük során Angelo nyilván felpanaszolta Kazinczynak ezt a helyzetet. Mint a hagyatéki aktákból kiderül, vagyona gyakorlatilag nem volt, és ez halála előtt négy évvel, 1792-ben sem lehetett másképp, ami nem jelentett persze szükségképpen nyomort, csak azt, hogy a hercegi nyugdíj épp hogy csak fedezte kettejük megélését Josephine-nel. Kazinczy leírásában sincs nyoma a nyomornak. Ami Angelót leginkább nyomaszthatta, az nyilván korábbi viszonylagos

---

⁴⁴⁴ Mezei Márta, Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben. Bp. 1994, 6.o.

⁴⁴⁵ u.o. 7.o.

⁴⁴⁶ Bauer, 59.o.

⁴⁴⁷ Bauer, 60.o.

anyagi függetlenségének elvesztése volt. Átmeneti függetlenségét rendkívüli szerencsének köszönhetően: 1764-ben Frankfurtban, II. József megkoronázásakor 20000 guldent nyert fáraón. Mivel éves fizetése 1763-ban – mint ezt a Lichtenstein-ház könyveléséből Bauer megállapította – 600 fl (gulden), az összeg bátran nevezhető gigászinak: 33.33333333 évnnyi fizetésével azonos. Ebből az összegből válik lehetővé, hogy 1768-ban megnősüljön, majd a hercegi szolgálatból elbocsátatva új életet kezdjen: tanulmányainak, barátainak és családjának éljen saját házában, melyet joggal érezhetett saját „Tusculanumának” - ahogy Kazinczy is annak érezte Széphalomot. Angelo azt írja, „seh ich die (!) Plötzliche Stats Veränderungen mit kaltem blute zu.“ Két évvel vagyunk a „Zur Wahrheit” feloszlása és a francia forradalom után, a nyolcvanas évek szabaddkőműves lendülete kifulladt, és Angelo Soliman körül is nyilván megritkult az a közeg, amelyben korábban oly jól érezte magát, ahol a legnagyobb megbecsülésben volt része, ahol a kor európai értelmiségének legjobbjaival találkozhatott. Felesége hat éve, legjobb barátja, Ignaz von Born egy éve halott, különösebb jókedvre nincs tehát oka.

Feltűnő ebben a mondatban a *mit kaltem blute*: kiszámítottan, szinte idegen testként illeszkedik a szövegbe, egyfajta fagyos irodalmiassággal. A szöveggörnyezetből, Angelo sztoikus megnyilvánulásából, Cicero emlegetéséből valószínűsíthető, hogy ez az *intrepidus animus* fordítása e helyt, amit Angelo valamelyik korabeli Seneca-fordításból emelt át egy olyan levélbe, amelyet nemcsak a barátának, hanem a költőnek is írt. Seneca a *De brevitae vitae* III. 3-ban írja: „repete memoria tecum, quando certus consilii fueris, quotus quisque dies ut destinaueras recesserit, quando tibi usus tui fuerit, quando in statu suo uoltus, quando animus *intrepidus*, quid tibi in tam longo aeuo facti operis sit, quam multi uitam tuam diripuerint te non sentiente, quid perderes, quantum uanus dolor, stulta laetitia, auida cupiditas, blanda conuersatio abstulerit, quam exiguum tibi de tuo relictum sit: intelleges te in maturum mori.”

Ugyanerre, tehát a címzett személyére vezethető vissza a *Vatter der Wohlredenheit Roms* közhely beemelése: mintha Angelo a műveltségét szeretné megcsillogtatni Kazinczy előtt. Cicero a *De oratore* I.3-ban használja Demosthenesre a *pater eloquentiae* kifejezést, melyet később rá is használnak.

Angelo leveléből az is kiolvasható, hogy az egyre sűrűsödő elmagányosodásban mennyire megöriül annak, hogy vannak, akik még nem feledkeztek meg róla. Lehetséges, hogy Kazinczy hallott valakitől arról, hogy a tudós szerencsen milyen visszavonultan és magányosan él, ezért küldi neki a *köstliche* Tokajit.

A levélből az is kiderül, hogy a beszélgetéseik során szóba került Cicero. Cicero ugyanúgy egy életen át társa maradt Kazinczynak, mint Sallustius, Vergilius és Horatius. Három beszédét és

harcincöt levelét fordította le, és a legjelentősebb filozófiai szövegét, a *Somnium Scipionist*.⁴⁴⁸ Nyilvánvalóan a Laeliust is jól ismerte, pl. a Cserey Farkasnak 1806. december 21-én írt levélben azt mondja: „Az egyenlő, hasonlatos gondolkozás barátságot szül. Eddig igaz a Ciceró tapasztalása, de ha azt vetette volna hozzá, hogy a nem egyenlő gondolkozás a barátságot elfojtja, az bizony igaz nem volna.”⁴⁴⁹

Kazinczynak és Angelonak az a beszélgetése, amelyre Angelo a levélben céloz, minden bizonnyal a vagyon, az anyagi függetlenség körül forgott. Kazinczy széphalomi házának „1791. májusnak 16-dikán tették le az első fundamentom kövét,”⁴⁵⁰ és az építése még további három évig tart. 1791 augusztusában, amikor Kazinczy utoljára találkozott Angeloval, az épület még kezdeti állapotban volt. Nyilván Kazinczy az építkezés gondjait és örömeit is szóba hozta, vagy talán éppen panaszkodott Solimannak, hogy mennyi anyagi terhet jelent a munka, és erre emlékezve írja Soliman biztató sorait: tisztában lehetett azzal, hogy 1792. novemberében a ház még mindig nincs kész, s hogy barátját nyomasztják az építkezés gondjai, s ezzel párhuzamosan rémlik fel benne saját egykori házának és kertjének az emléke, ahol egykor maga is fogadta barátait és látta megújulni a napokat.

A 3. szöveget először közlő Fried István mutat rá arra a körülményre, hogy Kazinczy korábban nem mert írni régi szabadkőműves kapcsolatairól, és a publikált szövegeiben a 80-as 90-es években viselt dolgairól rózsakeresztessekről, szabadkőművesekről és illuminátusokról tanácsosabbnak látta hallgatni. A nem publikálásra szánt följegyzésében meri csak kimondani nyíltan, amit Angelóról tud, de nyilván itt is sok mindenről hallgat: amikor leírja, hogy Soliman „neve Massinissa volt ottan”, elhallgatja, hogy a Massinissa nem a szabadkőműves, hanem az illuminátus neve volt. Az Arankának írt, már idézett levélből kiderül, hogy tisztában volt az illuminátusok bécsi ténykedésével. Biztosra vehető, hogy Angelo és közte szó esett erről is, sőt, talán leginkább erről. Nyilván a szűk családnak szánt szövegekben sem mert megemlíteni olyasmit, aminek az ismerete esetleg veszélyes lehet – ennyi paranoia a börtönévek után tökéletesen érthető.

Vay Józsefnek ezt írja 1787. szeptember 8-án Solimanról: „Lichtenstein Portugáliában még gyerekkorában vett meg, s hogy láthassa, néger a kultúra által megyen-e annyira, mint az európai fejér? Szorgalmasan neveltetett – aki Bornnak barátja nálunk mulatott Társaságában az előkelők szívesen látták.”⁴⁵¹

Kazinczy ezekben a sorokban több tévedést is elkövet – már ha nem neki van igaza – hiszen Angelot nem Lichtenstein, hanem Lobkowitz vette – illetve kapta ajándékba – és ő taníttatta, és

⁴⁴⁸ M.T. Ciceróból beszédek, levelek és Scipio álma, fordítá Kazinczy Ferenc, Budán, 1837.

⁴⁴⁹ Idézi: Kaufmann Lajos, A görög és római classikusok Kazinczy Ferenc levelezésében, Bp, 1898, 56.o.

⁴⁵⁰ Kazinczy Ferenc, Széphalom és házi dolgaim, in:Kazinczy Ferenc, Az én életem, Bp. 1987, 481.o.

⁴⁵¹ KazLev XXII. 20.o.

nem Portugáliában történt mindez, hanem Szicíliában. Ennek ellenére a levélben közölt információ, tehát hogy Kazinczy úgy tudta, hogy Lichtenstein (akit alighanem itt összekever Lobkowitzal) herceg határozottan azzal a szándékkal taníttatta barátját, hogy megtudja, képes-e egy fekete az európai értelemben vett tanulásra, s hogy képes-e elsajátítani nyelveket és műveltséget, bizonyára Angelótól magától származott: Kazinczy végtelen tudásszomjában nyilván az első adandó alkalommal kifaggatta Angelot a történetéről. A Pályám emlékezete sorai („Mint juthatok én Bécsben majd a tudós szerezsen ismeretségébe? Kérdém egy valakitől Kassán, ki Bécsset és Angelo Solimant jól ismeré .... Megkövetém bátorságomért, s kértém, tulajdonítsa merészségemet meggyőzhetetlen vágyomnak, hogy őtet, kit a történetek egy afrikai király gyermekéből magányossá változtatának, és a ki új hazájában lelke, tudományai s szíve által minden jók becsülését megnyerte, láthassam.”) egyértelműen mutatják, hogy Kazinczyt a kíváncsiság hajtotta Angelo megismerésére. Arra, hogy Kazinczy elmeséltette magának Angeloval élettörténetét, utal az a megjegyzése is, hogy „Ismerte I. Ferencet, s tőle szeretve látta magát.” -ez az információ sem Pichlernél, sem Gräffernél, semelyik másik forrásban sem szerepel.

A kíváncsiság hajtotta felé, majd az azonosság felismerése tette barátjává. Nem tudható, hogy mennyire mélyült el ez az érzélem, de a 2. szöveg entuziazmusa arra utal, hogy Angelo emléke évtizedekkel később is megindítja Kazinczyt: ez alapján bátran nevezhető kapcsolatuk barátságának. Monika Firla azt feltételezi, hogy Kazinczy azért emlékszik olyan megindultan Angelóra, azért a hármaskör, mert talán Angelo volt az, aki elérte a királynál, hogy Kazinczy saját költségen élhessen, és könyveket tarthasson.⁴⁵² Lehetséges, hiszen bizonyára bőven volt ekkor még Angelónak ismeretsége „magasabb körökben”. Nyilvánvalóan értesült a magyar jakobinusok peréről és a barátját sújtó ítéletről, és ha módjában állt, nyilván erejéhez mérten segített is, hiszen, mint a Pichler-életrajzból megismerhetjük, mások segítése életeleme volt, viszont az is valószínű, hogy akkor ezt Kazinczy – legalább egy célzás erejéig – nem hallgatta volna el. A lelkesültsége vélhetően nem ilyen praktikus okra vezethető vissza.

Kazinczy – az imént látott tévedései ellenére is - jó emlékező: apró részletek, párbeszédék hosszú évtizedekig pontosan rögzülnek meg a memóriájában: Monika Firla szerint Kazinczy vélhetően pontosan idézi fel Angelo és Josephine beszélgetésének történetét is: Werschätzung helyett Shätzung, gute Füsse helyett guter Fusse stb. Az azért komoly fejtörést okoz a német etnológusnőnek, hogy Angelo lánya, aki német anyanyelvi közegben szocializálódott, hogy törheti ennyire a németet, és mért nem javítja az apja hibás Schätzungját a „helyes” Wertschätzungra, arra pedig már rá se mer térni, hogy rákérdezzen, hogyan sajnálkozhat a Bourbonokon az egykori

---

⁴⁵² Firla, Monika, Angelo Soliman und seine Freunde Graf Franz Moritz von Lacy, Ignaz von Born, Johann Anton Mertens und Ferenc Kazinczy : "Segen, Segen, Segen auf Dich, guter Mann!" / Monika Firla. – Wien : Tanz*Hotel/Art*Act Kunstverein, 2003. 42.o.

illuminátus. Ezekre a fájó problémákra rövidesen visszatérek.

Egy szituáció örökre beleég Kazinczy emlékezetébe: a borotválkozó Soliman. Kazinczy emlékezéseiben visszatérő motívum a fehérrel keretezett fekete arc, a szappanhab és a fekete bőr kontrasztja: ezt egyik helyen sem mulasztja el anekdotaszerűen elmesélni. Az egyébként is erőteljesen vizuális, a látványt előszeretettel kiemelő Kazinczy ebben a kontrasztban jeleníti meg az idegen arc, a fekete bőr számára groteszknek tetsző másságát, amelyről nem mulasztja el leírni a másik sztereotípiát, amely a feketékkel kapcsolatban olyan gyakran bukkan fel a korban: a gyerekeséget, a naivságot. Borotvahab és fekete arc kontrasztja spirituális síkon is megjelenik: a fekete arc a fehér lélekkel áll szemben, amiből egyértelműen derül ki, hogy a feketéhez Kazinczy hagyományosan a negatív konnotációkat kapcsolja. A Pályám emlékezete publikálásra szánt szövegében talán a közönségigénynek gondol megfelelni, amikor a „tudós szerecsen”-nél tett látogatásában a zárómondatot a fekete testben lakó fehér szellemre hegyezi ki: „úgy lelém fehérnek mint arcát feketének”. Úgy érezhette, hogy elébe kell mennie a közönség előítéletének, ezért zárja ilyen patetikusan a szöveget, melyben Michael Brigidóból egy kassai „valaki”, a szabadkőműves Angelóból „tudós szerecsen” lesz.

A kontraszt, vonzalom és taszítás kontrasztja jelenik meg rendkívül plasztikusan a felé fordított tekenősbéka-színű tenyértől való borzadásában. Irtózik a szokatlan, az idegen test érintésétől és vonzódik a személyhez: az ismeretlentől megrettenő legyőzi magában az irtózást, amint felismeri a másiban a hozzá hasonlót. Az undorban megjelenő erősz, amely oly ambivalensen szövi át a kézfogások, testvéri csókok viszonyrendszerét, testet ölt Kazinczy mondatában: „Solimantól első pillantással megdöbbenék mindig, de a másik pillantás annál inkább vonza felé.”

Az Artaria-féle kereskedésben tett látogatásának leírásánál jelennek meg legélesebben azok a paraméterek, amelyek Angelót és Kazinczyt összekapcsolják. A Bécsben magyar viseletben megjelenő *barbár idegent* a műkereskedő döbbenten nézi a boltjában, mintha csak egy állat sétált volna be a képek között válogatni. Artaria azt feltételezi, hogy aki ilyen viseletet hord, nem ért a képzőművészethez, egyáltalán semmilyen magasabb érték nem létezik számára. A kardot viselő magyar a keleti barbár, viselet és ember lényegileg azonos, amennyiben a viselet a barbárság evidens jele, a barbárság pedig a tudatlansággal és a vadsággal azonos. Ami a barbáron a viselet, az a feketén a bőrszín, amelyből egyenesen következik nem pusztán az idegenség, hanem az alacsonyabb rendűség is. Kazinczy a bőrén – vagyis a ruháján – érzi ugyanazt az előítéletet, amit Angelo. A Grabenen lezajlott beszélgetés, ahol Angelo tréfásan megjegyzi, hogy „nézd, ... mint néznek téged mentében, bakkancsodban, engem csíkos talárisomban. Nem azt hiszik-e, hogy te is Afrika gyermeke vagy?”, pontosan mutatja, hogy Kazinczy és Angelo mindketten tisztában vannak

saját idegenségüknek. A bábész bécsiek furcsálkodó tekintetének keresztüzében áll a két riasztó idegen, az afrikai és a barbár. Ugyanez a hely, a Graben az, ahol 1803 június 6-án, a szabadulás utáni első bécsi útja idején Kazinczy megvásárolja kutyáját, az imádott agarat, Lillát, akinek a nyakára néhány nappal később Báróczi „a gárdapálcának veres pántlikáját ... kötötte”, „különbön lesújthatja az ebőlő”⁴⁵³. Két napra rá, 8-án pedig Kazinczy elmegy a Naturalienkabinetbe.

Kazinczy Angelo preparátumára, valamint a Naturalienkabinetben tett látogatására vonatkozó szövegei több szempontból is problematikusak. A Naturalienkabinetra vonatkozó mondat - „Oly sokszor voltam Bécsben s egyszer (1791. május-augusztus) hosszacsán, s csak ma először a Naturalienkabinetben, a Zeughausban *soha*.” - enigmatikusnak látszik. A *soha* szó kurzivált, és a szöveggörnyezet nem magyarázza meg a kiemelést. Semmi sem tűnik indokolni, hogy Kazinczynak hangsúlyoznia szükséges, hogy *soha* nem nézte meg a Zeughaus fegyvergyűjteményét. A Naturalienkabinet Fitzinger által adott leírásában megtudjuk, hogy az a belülről világospirosra festett, kívül zöld, lefüggönyözött üvegszekrény, amelyben Angelo preparátuma állt, a Naturalienkabinet negyedik szobájában, balra állt a kijárattól, mely egy hosszú folyosóra vezetett, amelyen át a könyvtárba, majd ezen keresztül, a főlépcsőre lehetett visszajutni. Angelót csak az nézhette meg, akinek a kedvéért – egy kis Trinkgeld fejében – a szolga elhúzta a függönyt. A leírásból az látszik, hogy aki ki akart jönni a Naturalienkabinetből, annak mindenképp el kellett haladnia a szekrény mellett, hacsak nem fordult vissza, hogy a bejáraton távozzon. Ha Kazinczy valóban volt a Naturalienkabinetben, legalább a szekrényt látnia kellett volna. A másik probléma az elefánt. Mint tudjuk, Angelo a szekrényben állt, a derék Pietro Michele Angiola, egykori schönbrunni állatgondozó pedig egy kitömött tevé hátán ült. Ha Kazinczy esetleg össze is keverte Angelot Angiolával, a tevé nem keverhette össze az elefánttal. Viszont ott van az a körülmény, hogy Joseph von Barth (1747-1818), a híres anatómus, szemspecialista, aki Solimannal együtt a bécsi elitpáholy, a „Zur wahren Eintracht” tagja volt, a bécsi egyetemen 1786-tól egy „anatómiai színházat” rendezett be, ahol egészen 1817-ig kiállítási tárgyként szerepelt egy elefántázisban elhunyt két éves kislány kitömött teste. Lehetséges, hogy ezek az információk keveredtek egymással, amikor Kazinczy a 2. szöveg sorait papírra vetette? Ha Kazinczy látta volna Soliman testét, bizonyára pontosan jelölte volna meg későbbi visszaemlékezésében is mind a helyet, mind a test beállítását.⁴⁵⁴

Tehát a következő lehetőségek vannak: 1. Kazinczy nem járt a Naturalienkabinetben. 2. Kazinczy járt a Naturalienkabinetben, de nem ment be sem abba a szobába, ahol Angiola, sem abba, ahol Soliman állt. 3. Járt a Naturalienkabinetben, látta Angelot, Angiolát és a többieket, csak elfelejtette, később hallott dolgokkal emlékei papírra vetésekor összekeverte. 4. Járt a

⁴⁵³ Kazinczy Ferenc, Az én naplóm In: Kazinczy Ferenc, Az én életem, Bp. 1987, 299.o.

⁴⁵⁴ Ld később, xxxx.o.

Naturalienkabinetben, mindent látott, de hallgat róla, illetve szándékosan dezinformál.

Az 1. lehetőséget ki lehet zárni. Ha nem járt ott, semmi érdeke nem fűződne ahhoz, hogy az ellenkezőjét állítsa, ráadásul egy olyan kontextusban, ahol Angelo meg sem jelenik. Érdeke, ha hazudni akarna, ahhoz fűződne, ha azt írná, hogy megnézte Angelot, ezért ment a Naturalienkabinetbe. Tehát Kazinczy járt ott.

Ha járt ott, tudnia kellett, hogy Angelo preparátuma ott van. Láttuk, hogyan járja végig a szabadulása utáni években egykori „testvéreit”: kizárt, hogy Angelóról ne érdeklődött volna Bécsben akár Báróczytól, akár Batsányitól, akár bárki mástól. A történekről – már hét év telt el Angelo preparálása óta – Bécs-szerte tudtak, jól mutatják ezt például Gräffer szövegei. Nehezen képzelhető el, hogy Kazinczy tudásszomja éppen a negyedik szoba előtt fogyott ki: nehéz elképzelni, hogy tudta, hogy ott van Angelo, aztán megtorpant, mert megijedt, és mégsem nézte meg. Hogy Angiolát sem nézte meg a tevéen.

Mért ment el egyáltalán Kazinczy a Naturalienkabinetbe? Mit akart ott megnézni? A Born-féle ásvány- vagy kövületgyűjteményt? Ha azt, mért nem beszél róla, miközben minden múzeumi látogatásáról lelkesen áradozik? Miért a szűkszavú utolsó tagmondat a Zeughausról, és miért kurzív a soha?

A soha kurziválása azt sugallja, hogy a szóhoz tartozik egy további információ, valami, ami nem evidens: kurzív, mert jelentése nem evidens. A „soha nem jártam a Zeughausban” alakban álló mondat azt jelenti, hogy tényleg soha nem jártam, és – pestiesen szólva – slussz. Nem jártam, mert nem jártam, ohne Weiteres. Ellenben ha így néz ki a mondat. „soha nem jártam a Zeughausban”, az azt jelenti, hogy ennek valami oka van, hogy a Zeughausban ezért meg ezért – nem mondom meg, miért – nem jártam. Nyomós okom volt *nem járn*i a Zeughausban.

Ha elmegy a Zeughausba ott, fegyvereket láthatott volna. Ezek szerint az volna, hogy irtózik a fegyverektől, mert az erőszakra, a terrorra emlékeztetik, Hajnóczy porba hulló fejére? Lehetséges. Lehetséges, hogy a kurzivált soha erre céloz. Ebből következik, hogy azért nem ment a Zeughausba, mert az ott látható dolgok közül nem akart megnézni semmit. Ha tehát ott nem akart megnézni soha semmit, mi az, amit a Naturalienkabinetben viszont meg akart nézni?

Lehetséges, hogy Angelo Soliman a válasz?

A kérdés megválaszolásában sokat segít a Pályám emlékezete II/XII-XIII. fejezete. A XII. tartalmazza az Angelo Solimanra vonatkozó részt, a két javítással együtt. A rögtön rá következő XIII. fejezet ezzel a mondattal kezdődik: „Valamit Bécsben látni kell, igyekeztem meglátni; de a fegyverházat, ámbár Bécset tízszer látám, s egyszer több holnapokig, soha nem. Borzad lelkem a gyilkos szerek látásától, még ha védelemül használtatnak is.” Majd pedig a Belvedere leírásra tér rá.

Ez a fejezet a Tudományos gyűjtemény 1828. évfolyamában megjelent, tehát a széles nyilvánosságnak szánt szövegben szerepel.

Anélkül, hogy a Pályám emlékezete szövegváltozatainak filológiai kérdésébe bocsátkoznék, azt gondolom, rendkívül lényeges ebben az esetben a sorrend. Nevezetesen az, hogy az Angelo Solimant leíró részre közvetlenül a múzeumokra vonatkozó rész következik. A sorrend melletti egyik érv lehet kétségkívül az, hogy a bécsi érdekességeket kívánja Kazinczy e helyütt megismertetni olvasóival, de még ennek az érvnek az elfogadásakor is egyértelmű, hogy a bécsi élmények fejezetei további más sorrendi variációkban is ugyanennyire informatívak és érdekesek lennének, hiszen az Alexingerral való ismerkedését is nyugodtan megelőzhetné az Angelóra vonatkozó fejezet. Ha tehát a sorrend mégsem véletlen, akkor a fentiek fényében egyértelmű, hogy utalásról van szó: egy olyan utalásról, amit legalább ő ért; ami annyira rejtélyes, annyira elmerül a szöveg szerkezeti mélyén, hogy még egy szoros olvasat mellett is elsikkadna. Az olyasféle rejtélyes utalások erősebb variánsáról van itt szó, mint amelyet például a Magyar Pantheonban 1814-ben megjelent Báróczi életrajzban megkockáztat, amikor így ír: „Magától vettem, hogy egy alkimiai tárgyú munkát francia nyelven írt, de annak kieresztésétől a cenzor eltiltotta. Magyar nyelven jelent meg két munkája: Az új adeptus és Rózsikának titkai; azokat, minden igyekezeteim mellett, nem láthattam. Nagyon meg kellene csalatkoznom, ha a Rózsika neve a rózsanevre nem irányozna, melyet némely olvasónk érteni fog.”⁴⁵⁵ Anélkül, hogy megvizsgálnánk, valóban nem olvasta-e A mostani adeptust (melynek a címét helytelenül idézi) vagy éppen a Rózsikának titkait, amely meg sem jelent, és a nagyenyedi tűzben végleg megsemmisült, - jóllehet ez sem érdektelen kérdés, hiszen Báróczyval szoros kapcsolatban volt – a rózsakeresztességre tett célzás véleményem szerint itt azért lehet ennyire nyílt, mert joggal feltételezheti, hogy még egy rosszindulatú olvasat is kivédhető azzal, hogy ő tényleg csak a rózsza nevére gondolt: ezzel ez a célzás gyakorlatilag le van védve.

A sorrendiségből következő utalás alighanem nem több mint egy, Angelo sorsa előtt tett néma főhajtás, amely mégis beszédes, főleg, ha azt is tekintetbe vesszük, hogy a Pályám emlékezete mondatából a Naturalienkabinet kimarad. Miért? Nem érdekes? Az olvasókat nem érdekelte volna egy színes leírás a Born gyűjtötte nagybányai és kapnikbányai ásványokról, a meteoritokról, kőületekről, kitömött egzotikus állatokról? Kazinczy bizonyára nem azért mondott le ezekről a részletekről, mert azt gondolta, hogy érdektelen lesz, hanem azért, amiért Az én életem szövegében *megkurziválta* a sohát. Ott a fegyverekre vonatkozó célzást rejtette el, itt pedig az Angelóra vonatkozókat, azért, mert ha a Naturalienkabinetet megemlíti, le is kellett volna írnia, ha leírta volna, meg kellett volna említenie Angelot, amit, hogy ne kelljen megtennie, inkább a Naturalienkabinet egészét is kihagyta.

⁴⁵⁵ Kazinczy Ferenc: Báróczy Sándor élete. In: Kazinczy Ferenc művei, Bp. 1979, I. köt. 797.o.

Amiről következképp tudta, hogy mit rejt a negyedik szobában, a zöldre festett, lefüggönyözött szekrényben.

Az alteregó exemplumát.

Aki egyszerre taszítja és vonzza: „a véres szem és szelíd hang, melylyel szólott, s az a szelíd lélek, mely a véres szemből kitekint; rendes keverékben állanak egymás mellett. Solimantól első pillantással megdöbbenék mindig, de a másik pillantás annál inkább vonza felé.”

A Naturalienkabinetben álló preparátum már semmit nem tartalmazott abból az Angelóból, aki vonzhatta volna, ott állt viszont az, aki kétszeresen taszíthatta: az erőszak áldozata, a holttest, amiből már csak a fekete bőr, a pusztá gordovány maradt, és amely oly erősen emlékeztethette nemcsak az alteregóra, hanem önmagának egy másik sorslehetőségére – saját halálára, amennyiben nem kap kegyelmet.

Ha megnézte, több oka is lehetett, hogy hallgasson róla. Egyrészt az, amiért publice egyébként is hallgat majdnem mindenről, ami a börtönbüntetése előtti időkkkel és a szabadkőműves-illuminátus mozgolódással kapcsolatos: az óvatosság, erősebben fogalmazva a félelem. Másrészt ott van az a probléma, hogy mit és kinek mondjon el belőle. Látni lehet a Pályám emlékezete Angelóra vonatkozó szövegében, mennyi engedményt tesz az olvasó kedvéért, a könnyebb érthetőségért és a tetszésért Kazinczy. A preparátumként kiállított egykori barát már Pichlert és Grégoire -t is elnémította, Gräffer sejtelmesen célozgat: csak a nem irodalmi szövegekben, Fitzinger múzeumtörténetében és Brabbée szabadkőművesség-történetében képesek a szavak megragadni a „megragadhatatlant”, hiszen előbbi számára egy múzeumi tárgyként tételeződik, amit ugyanazon paraméterek szerint kell leírni, mint bármilyen más kiállítási tárgyat, Brabbée-nál pedig Angelo egy a szabadkőművesek közül, egy bizarr sorsú szabadkőműves, egy exemplum, avagy exemplar. Azok, akik személyesen ismerték Angelót, úgy tűnik, képtelenek voltak megszólalni.

Egészen biztos, hogy Kazinczy a börtönből kiszabadulva érdeklődött Angelo után, másképp nem értelmezhető a mondat: „Bús leánya azt hitte, hogy tartozik azon tisztelettel az atyjának, s elment a császárhoz, s kérte, hogy parancsolna levetetését. - Úgy hallom levették, de igen sokszori sürgetés után.” Mivel Josephine szenvedéseiről semmilyen szöveg nem tartalmaz utalást, Kazinczy ezt az információt csak olyan körökből vehette, akik közel álltak a tudós szerecsenhez. S ha a lánya szóba került, hogy ne került volna szóba egyszersmind az apa is. Kazinczynak pontosan tudnia kellett, mi történt vele.

Ezekhez képest meghökkentő, a Fried István által publikált 3. szöveghez fűzött jegyzet. Szó szerint idézem Fried 10. lábjegyzetét: „SzNB Hss, Quart. Hung 1238. Die Partie über Angelo Soliman hat Kazinczy aus folgendem Buch abgeschrieben: Novellen und kleine Romane – Von

Kotzebue, Kuhn, Karl Stein Schutze u. anderen. Pesth: Leyrer 1810, pp. 162-184. „Soweit das Buch,“ schrieb Kazinczy, „ich habe hierher genommen, was ich über Angelo weiß.“

Mivel nagyon kíváncsi lettem, hogy mi az a könyv, amelyet Kazinczy Angelóról olvasott, kikértem a Quart. Hung 1238-at a kéziratárban. (Munkám végleges változatában már mellékletként az eredeti kézirat másolata is szerepelni fog.)

A megadott helyen, 1238 3r-9r a következőket találtam: Kazinczy szó szerint ezt írja:

Angelo Soliman.

Megholt 1796. nov. 21d.

Novellen und Kleine Romane – von Kotzebue, Kuhn, Karl Stein, Schütze, u andere. Pesth, 1810. Im Verlage der Jos. Leyrer – s. 162-184.

Ez után kiírja a megjelölt oldalakat. A könyvet a legnagyobb igyekezetem ellenére sem sikerült megtalálnom, de a Kazinczy által leírt szöveg egy az egyben a Caroline Pichler, illetve a Gérgoire-féle – majd Grégoireból németre visszafordított - Angelo-életrajz. Mivel nincs birtokomban az összes szöveg, arra a kérdésre, hogy pontosan melyik variánsból dolgozott Kazinczy, majd csak munkám végleges változatában fogok tudni választ adni.

A szöveget néhány helyen Kazinczy magyarra fordítja, de az eredetitől nem tér el. Pl: „Aber Angelo war sein wort heilig, und er blieb bey dem Fürsten von Lichtenstein. Mind itt, mind Lobkowitznál mindég ő volt az Esedezők pártfogója; magának nem kért soha semmit.”⁴⁵⁶ A fordítások ritkák és ötletszerűek.

Miután a szöveget kimásolja, így folytatja: „Eddig a könyv. Ide vetem, a' miket Angelo felől én tudok.”

Majd pedig következik a 3. szöveg, azonban Kazinczy eredeti kéziratát, legalábbis annak németül, és ennek következtében német kézírással, a Sütterlinnel papírra vetett sorait Busa Margit⁴⁵⁷ nem tudta helyesen kiolvasni.

Mindazok a nyelvhelyességi hibák, amelyek Monika Firlát elbizonytalanítják, és amelyek egyébként a német olvasó előtt Kazinczy némettudását és történelmi ismereteit kínosan „alulreprezentálnak” tüntetik fel, Kazinczy eredeti kéziratában természetesen nem szerepelnek. Így nem írja Comte Artoist Artorisnak, hanem az szépen Artois, Bourbouns az nem Bourbour, és a

⁴⁵⁶ OSZK Hung. Quart. 1238 6.r Kazinczy F. Kisebb dolgozatok

⁴⁵⁷ Kazinczy Ferenc utazásai, válogatta, szerkesztette, jegyzetelte dr. Busa Margit, Budapest-Miskolc 1995, 28-30.o. A felhőborítóan pontatlan és tökéletes tájékoztatlanságról tanúskodó kötet még számtalan hibát tartalmaz.

Kazinczy, Angelo és Josephine között lezajlott beszélgetés sem úgy van leírva, ahogy az eddig kiolvastattott, hanem a következőképpen: (Angelo) „ezt kérde tőlem: Aber, lieber Bruder Kazinczy, sagen Sie mir, wie ist das, daß die Bourbouns keine Köpfe haben? A' leánya belé szökött a szóba: Oh lieber Vater, lassen Sie sie ohne Köpfe seyn, genug, dass sie gute füsse haben.”

Bécsiesen szólva: már *bocsánat*, de a Köpfe az nem Schätzung.

Firla könyvének 31-33. oldalán idézi Fried tanulmányának szövegét az *Ex libris et manuscriptis* 29-30. oldaláról, a németre fordított Kazinczy-idézetekkel, és közli Fried 10 – már idézett – lábjegyzetét. Ezek után így ír: „Nach meiner zufälligen Entdeckung von Fried's sensationellem Fund bestellte ich nach bewährter Manier u.a. bei der Ungarischen Nationalbibliothek in Budapest einen Mikrofilm der Handschrift Kazinczys und per innerdeutscher Fernleihe verfügbare Werke dieses Autors, um an die von Fried benützten Quellen zu gelangen. Dabei stellte sich heraus, daß bereits in einer nur ein Jahr nach dem Fried'schen Aufsatz erschienenen Publikation der wichtigste Teil der von ihm besprochenen Handschrift ediert wurde. (lábjegyzetben hivatkozik a Busa által szerkesztett „Kazinczy Ferenc utazásai“ c. könyvre, és így folytatja – még mindig a lábjegyzetben -: Die Autorin dieser Zeilen gesteht ihre völlige Unkenntnis der ungarischen Sprache. Da Fried jedoch einige Sätze der Handschrift in Ungarisch zitiert hatte (s.o.), war es mir bei der Durchsicht von (a Busa-féle, kieg. Tőlem P.G.) KAZINZY möglich, auf die Identität der beiden Texten zu schließen.)“ A fő szövegre visszatérve így folytatja: „Durch Vermittlung des örtlichen Kulturinstituts der Republik Ungarn erhielt ich die Adresse von Frau Elisabeth Halászy (beide Stuttgart), die die folgenden und alle weiteren ungarischen Passagen für mich übersetzte.”⁴⁵⁸

Minthogy Firla nem látta a kéziratot, és feltételezte, hogy Busa Margit helyesen olvasta és publikálta azt, természetesen a hibás olvasatból indult ki, és hibás következtetésekre jutott mind a Soliman-család némettudásával, mind Kazinczy és Soliman barátságával, mind pedig Kazinczy jelentőségével kapcsolatban.⁴⁵⁹

Mivel a kézirat, a „Kazinczy F. Kisebb dolgozatai” többek között tartalmazza a Sallustius-előszó kéziratát is, nyilvánvaló, hogy Kazinczy nagy jelentőséget tulajdonított Angelonak, talán az életrajzát is készült megírni, csak aztán később letett róla – talán az adatok hiánya tántorította el, talán más. Minden esetre az biztosan állítható, hogy az elefánt-motívumot nem máshonnan vette, mivel nem is vehette sehonnan, hanem ez saját emlékezetében maradt meg így. Talán zaklatott

⁴⁵⁸Firla, Monika, "**Segen, Segen, Segen auf Dich, guter Mann!**" Angelo Soliman und seine Freunde Graf Franz Moritz von Lacy, Ignaz von Born, Johann Anton Mertens und Ferenc Kazinczy :/ Monika Firla. –Wien : Tanz*Hotel/Art*Act Kunstverein, 2003. 33.o.

⁴⁵⁹ A Kazinczy becsületén esett csorbát egy mihamarabbi német publikációval igyekszem kiköszörölni.

lelkiállapotban, épp csak megpillantotta a tévén ülő Angiolát, talán csak hallott róla valahol, valakitől, aki szintén nem nézte meg alaposan a preparátumot: ma már kideríthetetlen. A legvalószínűbb magyarázatnak az tűnik számomra, hogy a Naturalienkabinetbe lépve megrettent attól, hogy milyen látvány vár rá, és visszafordulva a bejáraton át távozott, tehát az imént felállított 2. variáns. Nem tartom valószínűnek, hogy azzal tereli el a jelen- és utókor figyelmét arról, hogy mégiscsak megnézte Angelót, hogy elefántot ír teve helyett. Hanem azt tartom valószínűnek, hogy ez valamilyen okból így ragadt meg az emlékezetében.

Az idegenség testi jelei, a tekenősbékai tenyér, a gordoványszínű arc, a szürke bárány bőrére emlékeztető haj, a véres szem állnak Kazinczy vizuális tapasztalatának homlokterében. A figyelem a különbségekre irányul és bennük a nem-emberit, az állatit fedezi fel: a hasonlatok pontosan jelzik ezt a pszichikai mozgást. Nem botanikai, nem meteorológiai vagy nem ásványtani hasonlatokkal él, mindannyiszor az állatot találja meg a párhuzamhoz, az állatot mint az ember ellentétét. A hasonlatok kétségkívül plasztikusak, vizuálisan jól megjeleníthetők, úgyszólván kézzelfoghatók: Kazinczy vizuális fantáziájának és ábrázolási készségének remekei. A gordovány jelző használata „feketére cserzett állatbőr” értelemben áll, egyszerre utal az *animalra* és öntudatlanul, de mégis jelentőségteljesen a preparátumra.

Az a mondata, hogy „az a kordovány feketeségű homlok és arc, s az a beszappanozott fehér áll, a véres szem és szelíd hang, melylyel szólott, s az a szelíd lélek, mely a véres szemből kitekint; rendes keverékben állanak egymás mellett,” pontosan mutatja, hogy az előtte megjelenő fekete ember milyen előítéleteket hív elő Kazinczyból: a látványnak megfelelő vad, állati és ijesztő hanggal és durva, zabolátlan lélekkel szemben értelmezi a *szelíd* hangot és a *szelíd* lelket; Angelo mint megszelídített, megszelídült lény, testének vadságot konnotáló attribútumaival áll kontrasztban. A torokból áradó szelíd hangban és szemből sugárzó szelíd lélekben hallja és pillantja meg Kazinczy az emberit, valahol mélyen a test mögött, attól függetlenül és avval ellentétben: Angelo testi lététől el kell tekintenie, azt mintegy zárójelbe kell tennie, hogy az emberivel azonosulhasson. Ennek legnehezebb és legválságosabb pillanata a tekenősbékai tenyér érintése, amely után már nem problematikus a testvériséget jelző csók: ugyanaz a csók, amellyel Falk miskolci zsidó, és a többi egykori testvér is illeti. A száj érintésétől nem irtózik, mert azt már elfedi és felülírja a testvériség rítusa, amely mintegy megszünteti a testiséget: a köznapi publikus érintkezés rituáléja, a kéz érintése nem lényegül át egy hasonló tisztítóüzben, megmarad taszítónak. Az állatot kell megérintenie ebben a tenyérben, állatot, ami mégsem állat, embert, aki mégsem ember: az idegent.

A vizuálisan megjelenő, testi Angelo annyira távol áll mindattól, amit Kazinczy emberi külsőnek tud elfogadni, hogy az állat-paradigmából képtelen kilépni, erre csak Josephine esetében

nyílik módja, ahol ösztönösen, kora tudásfeltételeinek horizontjába illeszkedve az állathoz „közeli” embert találja meg: a cigányt: „színe a nem barna cigányé; sárgás inkább, mint feketés.”

A Kazinczy emlékezetébe beleégett képben Angelo Soliman arca a szappanhab fehér keretében jelenik meg: a fehér keret emeli ki a feketét. Az emlékező Kazinczy számára Angelo többször felrémlik: megjelenése egyszerre groteszk és emelkedett. Lévinas az emlékezésről így ír: „Az emlékezet felújítja, visszahozza, és felfüggeszti, amit a születés – a természet - bevégzett. A termékenység kicsúszik a halál kijelölt pillanata alól. Az emlékezet révén önmagammat utólag, visszamenőlegesen alapozom meg: olyasmit vállalok most magamra, ami az eredet abszolút múltjában híján volt a szubjektumnak, mely befogadhatta volna, és ami ennél fogva végzettszerűen nehezedik rám. Az emlékezet a lehetetlent valósítja meg: magára veszi és uralja a passzivitását. A emlékezet a történelmi idő befelé fordulása a belső lényegre. A történetíró teljességében a Más halála végpont, ahol az elkülönült lét beleveti magát a teljességbe, következésképpen a halál meghaladható és múlttá tehető; ahonnan az elkülönült lét örökség gyanánt viszi tovább, amit létezése felhalmozott. Tehát a pszichikum olyan létezést perget, mely szembeszegül sorsának, hogy 'puszta múlttá' váljon; a belső a tiszta passzivitás visszautasítása, annak hogy egy idegen leltárba vétessék.”⁴⁶⁰ Angelo létezése újra és újra ebbe a képbe sűrítve pereg le Kazinczyban, és keresi tökéletes kifejeződési formáját, amelyben az emlékező a humor hatalmi gesztusát a megszólítás vokatívuszával ellensúlyozza. „A Más tudásának és elérésének igénye a másikkal való viszonyban valósul meg, amely a nyelvi viszonyba torkollik, s lényege a megszólítás, a vokatívusz. A más, mihelyt megszólítjuk, fenntartja, sőt, megerősíti heterogeneitását, még akkor is, ha azt közöljük vele, hogy nem szólhatunk hozzá, betegnek minősítjük vagy halálos ítéletét jelentjük be neki; a más, miközben megragadott, megsebzett, meggyalázott, egyszersmind tiszteletben tartott.”⁴⁶¹ Angelo beszappanozott arca nevetésre ingerli, miközben a nevetés mögött a testi jelek olvasásából adódó zavart is érzékeli, és azt a testvériség összeforrottságával, az alter ego felismerésével tartja törékeny egyensúlyban. A Grabenen két nevetséges idegen áll, akik egymás számára is nevetségesen idegenek. Bámulja őket a bécsi nép, és ők egymásra csodálkoznak: a két idegen végül megpillantja egymásban az azonos, és ezen mindketten felnevetnek: a nevetés pedig mintegy megszünteti ezt a szövevényes ontológiai státuszt.

Kazinczy Angelóra emlékezve megáldja a „jó embert”, miközben animális hasonlatokkal tapogatja le az idegen és taszító testet. „A másik végtelenül transzcendens, végtelenül idegen marad – de az arca, ahol epifániája előáll, és amely ezáltal megszólít, szakít a világgal, mely, meglehet,

⁴⁶⁰ Lévinas, Emmanuel, *Teljesség és végtelen*, ford. Tarnay László, Pécs, 1999, 38-39.o.

⁴⁶¹ u.o. 50.o.

közös számunkra, a lehetőségei belevésődnek természetünkbe, ám a létezésünk által is alakítjuk.”⁴⁶²

Kazinczy számára nem marad más semleges terep, ahol egyszerre tarthatja meg Angelót „szelídnek” és egyszerre rajzolhatja meg a számára groteszknak tűnő külsőt, mint a nevetés; szelidség és vadság kontrasztja, a halál és az emlékezés fensége fájdalmas mosolyt rajzol, amely a megszólításban veti le fénylő, anekdotázó burkát, kilép a műfajból és a formából, és átadja a helyét a fájdalomnak, amelyben már csak az egyszeri, a pillanathoz kötött, a formátlan, a személyes uralkodik: a felkiáltás, a vokatívusz, az áldás a holtak. Ahogy megtalálja a formát, el is ejti: az egyetlen szöveghely, a pályám emlékezete XII. fejezete, melyet olvasói feltételezett szája szerint írt, formai konklúzióját, mint láttuk, a fekete és fehér tradicionális és közhelyszerű, epigrammatikus zárómondatában mutatja föl. Kazinczy újra és újra megküzd a kép értelmezésével, nem hagyja nyugodni, mit is jelent számára a fehérrel keretezett fekete arc, az idegen állagú haj, a riasztó színű tenyér, a gordovány homlok, a véres szem. „Az arc nem enged birtoklási vágyamnak, hatalmamnak. Az epifániájában, a kifejeződésében a még megragadható érzéki a megragadással szemben totális ellenállásba fordul. ... A kifejeződés, melyet az arc hoz a világba, nem egyszerűen hatalmam gyengeségét, hanem a hatalomra való képességemet teszi próbára. Bár maga is a dolgok egyike, az arc áttöri a formát, mely mindazonáltal határolja. Ez konkrétan azt jelenti, hogy az arc beszél hozzám, s ezáltal bármilyen gyakorlati képességgel - az élvezettel vagy a megismeréssel – összemérhetetlen viszonyra szólít fel. Mégis, ez az új dimenzió az arc érzéki látszásában nyílik meg. Kifejeződésében a forma kontúrjainak állandó nyitottsága karikatúrába zárja a formát széttörő nyitottságot. A szentség és a karikatúra határán az arc tehát egyféle értelemben felkínálja magát a hatalomnak.”⁴⁶³ Az anekdotává sűrített elbeszélésben ragadja meg, kísérli uralni a tolakodó, értelmezése alól minduntalan kisikló képet, melynek középpontjába a vizuális kontraszt, fekete és fehér kontrasztjának evidenciájára hivatkozik, mint *ultima ratio*. „Az arc meztelensége nem olyasmi, ami kínálja, hogy felfedjem, és ebből fakadóan a hatalmamnak, a tekintetemnek, az érzékeléseimnek egy hozzá képest külsődleges fényben felkínált. Az arc felém fordul, és ebben áll meztelensége. Önmagánál fogva van, és nem egy rendszerre vonatkozik. ... A felém forduló arc meztelensége és a formája által megvilágított dolog felfedése közti különbség nem egyszerűen a 'megismerés' kétféle módját jelenti. Az archoz való viszony nem tárgymegismerés. Az arc transzcendenciája egyúttal távolléte a világtól, ahová belép, egy lét számkivetettsége, idegenségének, levetkőzöttségének vagy proletárságának feltétele. Az idegenség, mely szabadság, egyúttal idegenség-nyomorúság. A szabadság, mint Más jelenítődik meg: az Ugyanaz előtt, aki mindig őslakos a létben, mindig előjoggal bír a lakhelyén. A más, a szabad egyúttal idegen. Arcának meztelensége fázó, és meztelenségét szégyenlő testének meztelenségében folytatódik. A

---

⁴⁶² u.o. 161.o.

⁴⁶³ u.o. 164.o.

kath' auton létezés nyomorúság a világban. Az én és a más között retorikán túli kapcsolat van. Ez a könyörgő és követelő tekintet -és csak azért tud könyörögni, mert követel – mindent nélkülözvén, mivelhogy joga van mindehhez, és e tényt az ember az adással ismeri fel (éppen úgy, ahogyan 'az adással a dolgokat kérdőre vonja') – ez a tekintet pontosan az arcnak, mint olyannak az epifániája. Az arc meztelensége lemeztelenítettség. Felismerni a másikat annyit tesz, mint felismerni az éhséget. Mint adni.”⁴⁶⁴

---

⁴⁶⁴ u.o. 56.o.

EGY PELIKÁN-ÜGYIRAT⁴⁶⁵

Angelo Soliman megkeresztelése napját, szeptember 11-ét tekintette születésnapjának.

---

⁴⁶⁵ A pelikán-ügyirat. Színes feliratos amerikai akciófilm, 136 perc, 1993 rendező: Alan J. Pakula, író: John Grisham, forgatókönyvíró: Alan J. Pakula, zeneszerző: James Horner, operatőr: Stephen Goldblatt, vágó: Tom Rolf, szereplő(k): Julia Roberts (Darby Shaw), Denzel Washington (Gray Grantham), Sam Shepard (Thomas Callahan), John Heard (Gavvin Verheek), Tony Goldwyn (Fletcher Coal), James Sikking (Denton Voyles), William Atherton (Bob Gminski), Robert Culp (Elnök), Stanley Tucci (Khamel), Hume Cronyn (Justice Rosenberg), John Lithgow (Smith Keen), Anthony Heald (Marty Velmano) Tartalom: Darby Shaw egyedül ücsörög egy washingtoni szállodában és azon csodálkozik, hogy még mindig életben van. Az utóbbi időben ugyanis két gyilkosságnak volt közvetlen közelműve a szemtanúja és tudja, hogy örökké ő sem bujkálhat. Néhány napig sikerült eltűnnie a világ szeme elől New Orleans francia negyedében, egy újabb gyilkosság azonban rádöbbeníti, hogy itt sincs biztonságban. Nincs más választása, kénytelen megbízni egy vadidegen újságíróban, bizonyos Gray Granthamban akit meggyilkolt mentora szinte istenített. Darby beszámol Granthamnak azokról a terhelő dokumentumokról, amelyet egy levélben a Legfelsőbb Bírósághoz küldött. Ha a levélben leírtak nyilvánosságra jutnak a Fehér Ház nagyhatalmú tisztségviselői gyilkosság gyanújába keverednek. Egyedül Grantham az, aki megvédelmezheti Darby-t és nyilvánosságra hozhatja az igazságot. Megkezdődik a macska-egér harc... (<http://www.tvfilm.hu/tvfilm/index.php?f=leiras&fid=1128>)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abafi Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Budapest, 1993,
- Adam, Wolfgang, *Freundschaft und Geselligkeit im 18. Jahrhundert*, http://www.goethezeitportal.de/fileadmin/PDF/db/wiss/epoche/adam_freundschaft.pdf,
- Aigner, Ludwig (Abafi), *Freimaurerei in Österreich-Ungarn* (Bp. 1888) I.-II
- Albert Lichtblau, *A Hetz muß sein, Der Wiener und seine Fremden*, www.sbg.ac.at/ges/people/lichtblau/hetz.htm
- Arisztotelész, *Nikomakhoszi Etika*
- Augustinus, *Vallomások*, Budapest, 1995
- B. Brentjes, *Anton Wilhelm Amo. Der schwarze Philosoph in Halle*; Leipzig (Koehler & Amelang) 1976
- Balázs Éva, *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen*, Bp. 1987
- Balázs Éva: *A szabadkőművesség a 18. században*, Világosság, 1977/4
- Banmüller, Andreas: *Leitvorstellungen der Freimaurer und ideologie des Illuminatenordens im 18. Jahrhundert*, Innsbruck, 1993 (disszertáció)
- Bardt, Carl.Friedrich, *Über Aufklärung und Beförderungsmittel derselben von einer Gesellschaft*, Leipzig, 1789.
- Bauer, Wilhelm A, *Angelo Soliman, der hochfürstliche Mohr – Ein exotisches Kapitel Alt-Wien*, Hrsg. von Monika Firla-Forkl, Berlin, Edition Ost, 1993.
- Benedek Szabolcs *A szabadkőművesség eredete. A hermetikus hagyományoktól az első nagypáholyig* PONT Kiadó, 2006.
- Binder, Dieter A. : *Die Freimaurer - Ursprung, Rituale und Ziele einer diskreter Gesellschaft*, Herder, 2000.
- Bokor, Charles von, *Winkelmaß und Zirkel. Dies Geschichte der Freimaurer*, Wien, München, 1980.
- Borst, Ano, *Lebensformen im Mittelalter*, München, 2002.
- C.C. Sallustius épen maradt minden munkái, Buda, 1836.
- Chaouli, Michael, *Laocoon and the Hottentots* in: *The German Invention of Race*, ed. Sarah Eigen and Mark Larrimore, New York 2006.
- Cicero: *Laelius vagy a barátságáról*. In: *Cicero válogatott művei*, Bp. 1987.
- Constanz von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben*, 60 köt., Wien, 1856-1923
- Dieter, Binder A.: *Die Freimaurer*, Wien, 1998
- Dülmen, Richard van, (Hrsg.) *Der Geheimbund der Illuminaten*, Stuttgart-Bad Cannstatt, 1975.

- Dülmen, Richard van, *Die Gesellschaft der Aufklärer. Zur bürgerlichen Emanzipation und aufklärerischen Kultur in Deutschland*, Frankfurt a. M. 1986.
- Dülmen, Richard van, *Society of the Enlightenment: the Rise of the Middle Class and Enlightenment Culture in Germany*, trans. Anthony Williams, (New York, San Martin's Press, 1992)
- Eckhardt Sándor: *Magyar rózsakeresztesek*, Minerva, 1922, I. 214-251.o.
- Fels, Ludwig: "Soliman", in: *Soliman: Liebling: Zwei Stücke*, Frankfurt/M. 1991.
- Ferencz Kazinczy und Österreich aufgrund einiger Handschriften in der Széchényi-Nationalbibliothek. In: István Németh/ András Vizkelety (Hrsg.) *Ex Libris et manuscripts. Quellen, Editionen, Untersuchungen zur österreichischen und ungarischen Geistesgeschichte*. Budapest/Wien, Akad. K. ; Verl. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994.
- Firla, Monika, *Die Afrikaner-Büsten im Rollettmuseum Baden bei Wien*. Eine österreichisch-baden-württembergische Sammlung. Mit einem Gutachten zur Büste Angelo Solimans von Maria Teschler-Nicola, Georg Ernst Franzke und Vera M.F. Hammer. In: *Tribus* 48, S. 67-103.1999;
- Firla, Monika : *Angelo Soliman in der Wiener Gesellschaft vom 18. bis 20. Jahrhundert*. In: Gerhard Höpp (Hrsg.) 1996, S. 69-96.1996
- Firla, Monika -Hermann Forkl: *Neue details zur Biographie von Angelo Soliman*, *Etudes Germano-Africaines*, nr. 14/1996, pp. 119-136.
- Firla, Monika *Kants Thesen vom "Nationalcharakter" der Afrikaner, seine Quellen und der nicht vorhandene 'Zeitgeist'*. In: *Mitteilungen des Instituts für Wissenschaft und Kunst [Wien]* 52, Nr. 3 (= zugleich Themenheft "Rassismus und Kulturalismus"), S. 7-17.1997;
- Firla, Monika, *Bemerkungen zu zwei kontroversen Punkte in der Biographie Angelo Solimans (um 1721-1796)*. In: *Aufklärung – Vormärz – Revolution. Jahrbuch der »Internationalen Forschungsstelle Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa von 1770-1850« an der Universität Innsbruck* 18/19, S. 25-39.1998/99;
- Firla, Monika, *In Search of Viennese African, Angelo Soliman* TINABANTU (Cape Town), Vol 2, No. 1, 2004, pp. 75-90
- Firla, Monika, *Kants Thesen vom "Nationalcharakter" der Afrikaner, seine Quellen und der nicht vorhandene 'Zeitgeist'* in: "Rassismus und Kulturalismus" (=Mitteilungen des Instituts für Wissenschaft und Kunst, Wien) 1997, Jg. 52, H.3.
- Firla, Monika, *Verkörpert uns Soliman? Oder: Hat er seine Haut selbst gespendet? Eine Provokation zu STATION*CORPUS* Zuerst erschienen als Druckversion Wien 2001. INTERNET-VERSION Januar 2003
- Firla, Monika: Angelo Soliman und seine Freunde Graf Franz Moritz von Lacy, Ignaz von Born, Johann Anton Mertens und Ferenc Kazinczy : "Segen, Segen, Segen auf Dich, guter Mann!" / Monika Firla. – Wien : Tanz*Hotel/Art*Act Kunstverein, 2003.
- Fischer, Michael W., *Die Aufklärung und ihr Gegenteil. Die Rolle der Geheimbünde in Wissenschaft und Politik*, Berlin 1982.
- Fischer, Michael W., *Maurerische Geheimbünde und religiöse Toleranz*. Eine Rekonstruktionsversuch anhand historischer Bemerkungen, in: *Religion und Kultur an Zeitenwenden. Auf Gottes Spuren in Österreich*, hrsg. Norbert Leser, Wien, 1984
- Fitzinger, Leopold Joseph , *Geschichte des kais. kön. Hof-Naturalien-Cabinetes in Wien*. 1.

- Abtheilung. Älteste Periode bis zum Tode Kaiser Leopold II. 1792. In: Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 21,
- Foucault, Michel, *A klinikai orvoslás születése*, Bp., 2000. ford. Romhányi Török Gábor,
  - Foucault, Michel, *Felügyelet és büntetés – a börtön története*, Bp. 1990.
  - Franz Gräffer: *Ein schwarzer Prinz* in: Kleine Wiener Memorien und Wiener Dosenstücke, hrsg. Anton Schlossar, Gustav Gugitz, München, 1918, I. köt. 95-97.o.
  - Franz Joseph Gall, G. Spurzheim: *Anatomie et physiologie du système nerveux en géénéral et du cerveau en particulier*, Bd. IV, Paris, 1819.
  - Frick, Karl R. H., *Die Erleuchteten*. Gnostisch-theosophische und alchemistisch-rosenkreuzterische Geheimgesellschaften bis zum Ende des 18. Jahrhunderts, Graz, 1973.
  - Frick, Karl R. H., *Licht und Finsternis*. Gnostisch-theosophische und freimaurerisch-okkulte Geheimgesellschaften bis an die Wende zum 20. Jahrhundert, Graz 1975-78.
  - Fritz von Herzmanovsky-Orlando: *Sämtliche Werke in zehn Bände*. / Bd. 5 / Zwischen Prosa und Drama : erzählte und dramatisierte Fassungen gleicher Stoffe ; Der Kommandant von Kalymnos. Die Krone von Byzanz. Apoll von Nichts. Exzellenzen ausstopfen - ein Unfug. Der verirrte böse Hund – 1986.
  - G.E. Lessing, *Laokoon, Hamburgi dramaturgia*, Bp. 1963, 178-179.o.
  - Gädicke, Johann Christian: *Freimaurer-Lexicon*. Nach vieljährigen Erfahrungen und den besten Hilfsmitteln ausgearbeitet. Berlin: Selbstverlag 1818.
  - Georg Forsters *Tagebücher*, hrsg. Von Paul Zincke und Albert Leitzmann, Berlin, 1914.
  - Gestrich, Christof, *Deismus*, in: Theologische Realenzyklopädie, Berlin-New York, 1982, Bd. 9.
  - Göllner, Carl : *Aufklärung in Siebenbürgen*, in: Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa, Freimaurer, Gesellschaften, Clubs, hrsg von Éva H. Balázs, Ludwig Hammermayer, Hans Wagner und Jerzy Wojtowicz, Berlin, 1979.
  - Gräffer, Franz, *Neue Wiener Tabletten*, Wien, 1849, 71. o.
  - Grégoire Henri: *Die Neger. Ein Beitrag zur Staats-und Menschenkunde*. Aus d. Französischen übers. (von Saul Ascher) Berlin, 1809. ill. Henri Grégoire: *Über die literatur der Neger, oder Untersuschungen über ihre Geistfähigkeiten, ihre sittlichen Eigenschaften und ihre Literatur, begleitet von Notizen über das Leben und die Schriften derjenigen Neger, die sich in Wissenschaften und Künsten auszeichneten*. Aus d. Französischen übersetzt 8vin Paul Usteri), Tübingen, 1809.
  - Grégoire, Henri, *De la littérature des Nègres, ou Rechercher sur leurs facultés intellectuelles, leurs qualités morales et leur littérature; suivi de Notices sur la vie et les ouvrages des Nègres qui se sont distingués dans les Sciences, les Lettres es les Arts*, Paris, 1808.
  - Grögler, Susanne: *Die Freimaurerei in deskriptiver Reflexion ihrer Geschichte*, Wien, 1997 (dissertáció)
  - Günzel, Stephan *Die Geographie der Aufklärung. Klimapolitik von Montesquieu zu Kant*. In: Aufklärung und Kritik, Nr. 22 (S. 66–91) und Nr. 23 (S. 122–144), online:
  - Gustav Gugitz: *Zu einer Briefstelle Mozarts*. Die Affaire Günther-Eskeles, in: Mozartmitteilungen 3 (1921)
  - Habermas, Jürgen, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*, Bp. 1993, ford. Kendeffy

István

- Hammermayer, Ludwig, *Der Wilhelmsbader-Konvent von 1782*, Heidelberg 1980.
- Hammermayer, Ludwig: *Zur Geschichte der europäischen Freimaurerei*, In: Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa, Freimaurer, Gesellschaften, Clubs, hrsg von Éva H. Balázs, Ludwig Hammermayer, Hans Wagner und Jerzy Wojtowicz, Berlin, 1979.
- Heller Ágnes, *Ficino a szerelemről*. <http://www.c3.hu/~prophil/profi022/heller.html>
- Helmut Reinalter, *Ignaz von Born und die Illuminaten in Österreich*, in: in: Der Illuminaten-Orden (1776-1785/87). Ein politischer Geheimbund der Aufklärungszeit, Hrsg. Helmut Reinalter, Frankfurt a. M. 1997.
- Hoffmann, Leopold Alois, *Briefe eines Biedermanns an einen Biedermann ueber die Freymaurer in Wien*, München, 1786, in: Helmut Reinalter (Hrsg.) Joseph II. Und die Freimaurer in Lichte zeitgenössische Broschüren, Wien, 1987.
- Holzinger, Johannes, *Geschichte der Freimaurerei in Österreich unter den Habsburgern*, Wien, 1983.
- http://www.gkpn.de/guenzel_klima1.pdf és [klima2.pfd](http://www.gkpn.de/guenzel_klima2.pdf)
- Huber, Eva, *Sozialstruktur der Wiener Freimaurer*, (Disszertáció) 2 Bände, Wien, 1991.
- Immanuel Kant, *Gesammelte Schriften*. Hrsg. v. d. Preußischen Akademie der Wissenschaften u.a. Berlin u.a. 1910ff.[Akademie-Ausgabe]. Bd. IX,
- Irmen, Hans-Josef (Hrsg.) Die Protokolle der wiener Freimaurerloge Zur Wahren Eintracht (1781-1785). Frankfurt a.M., 1994.
- Irmen, Hans-Josef: *Mozart - Mitglied geheimer Gesellschaften*. Prisca-Verlag 1991. 100.o.
- Irod. Közl. 1934. Magyar írók levelei gróf Széchenyi Ferenchez
- Jancsó, Elemér, A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, Cluj, 1936,
- Jászberényi, József, A magyarországi szabadkőművesség története, Bp. 2005.
- Journal für Freimaurer, Wien, 1784,
- Junaschek, Gudrun: *Die publizistische Tätigkeit der Freimaurer zur Zeit Joseph II. In Wien*, Wien, 1964 (disszertáció)
- Kant: *Az erkölcsök metafizikája*, In: I. K.: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája.*, Budapest, Gondolat, 1991.
- Kaufmann Lajos, Görög és római classicusok Kazinczy Ferenc leveleésében, Bp. 1898.
- Kazinczy Ferenc levelezése, Budapest, 1905.
- Kazinczy Ferenc művei, Bp. 1979, 837-838.o.
- Kazinczy Ferenc utazásai 1773-1831, válogatta, szerkesztette, jegyzetelte dr. Busa Margit, Budapest-Miskolc, 1995
- Kazinczy Ferenc, Báróczy Sándor élete, in: Kazinczy Ferenc művei, Bp. 1979, I. Köt.782-783.o.
- Kazinczy Ferenc, Pályám emlékezete, Budapest, 1879. kiadta: Abafi Lajos,
- Kazinczy Ferenc, Széphalom és házi dolgaim, in:Kazinczy Ferenc, Az én életem, Bp. 1987, 481.o.

- Kischke, Horst: *Die Freimaurer*, Wien, 1996.
- Koselleck, Reinhart: *Kritik und Krise*. Ein Beitrag zur Pathogenese der bürgerlichen Welt, Freiburg/München, 1959.
- Kroó György, *A Ring, és mitológiai, mondai forrásai*, In: U. ö, Heilawac avagy délutáni álom a kanapén,
- Kuéss, Gustav R., *Die Vorgeschichte der Freimaurerei im Lichte der englischen Forschung*, Hamburg o.J. (Die Blaue Reihe 11.)
- Kuéss, Gustav/ Schechelbauer, Bernhard, *200 Jahre Freimaurerei in Österreich*, Wien, 1959.
- Leenhoff Eugen/Posner Oskar, *Internationales Freimaurerlexikon*, Wien, 1932,
- Lennhoff, Eugen: *Die Freimaurer. Geschichte, Wesen, Wirken und Geheimnis der königlichen Kunst*, Wien, 1932.
- Lessing, Erich (Hrsg.) *Die Übungslogen der Grechten und Vollkommenen Loge Zur Wahren Eintracht im Orient zu Wien 1782-1785*. Wien, 1985.
- Lévinas, Emmanuel, *Teljesség és végtelen*, ford. Tarnay László, Pécs, 1999,
- Lewis, Ludwig, *Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn*, Leipzig, 1872,
- Lindner, Dolf: „*Ignaz von Born Meister der Wahren Eintracht Wiener Freimaurerei im 18. Jh.*“Österreichischer Bundesverlag, Wien 1986.
- Losonz Alpár, Barátság és testvériség. In: *Lábjegyzetek Platónhoz 4 A barátság*, Szeged, 2005.
- Magyar Tudomány (11): 1339-1351 (2000)
- Mályusz Elemér, *A magyarországi polgárság a francia forradalom korában*. A Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve I. kötet 1931.
- Martin, Peter: *Schwarze Teufel, edle Mohren. Afrikaner in Bewusstsein und Geschichte der Deutschen*. Hamburg 1993
- Mellor, Alec, *Logen, Rituale und Hochgrade*, Köln, 1967.
- Mezei Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*. Bp. 1994.
- Monika, Firla, *Neue Details zur Biographie von Angelo Soliman (um 1721-1796)*. In: *Etudes Germano-Africaines* 14, S. 119-136.1996
- Montaigne, *A barátságról* in: *Montaigne, Esszék*, I. Kötet, Pécs, 2001.
- *Morgenblatt für gebildeten Stände*, Nr. 210, 1808 szeptember 1 (pp. 837-838)és Nr. 211, szeptember 2. (pp. 842-843)
- Perényi József, *Aranka György és Kazinczy Ferenc*, Erdélyi irodalmi Szemle, 1927, I.
- Peter Martin: *Schwarze Teufel, edle Mohren*. Hamburg 1993.
- Pezzl, Johannes, *Lebensbeschreibung des Fürsten Raimund Montecukkuli, des Fürsten Wnzel Lichtenstein und des Hofraths Ignaz von Born*, Wien, 1972, idézi Dolf Lindner, *Ignaz von Born. Meister der wahren Eintracht. Wiener Freimaurerei im 18. Jahrhundert*, Wien, 1986, s. 41.
- *Physikalische Arbeiten der einträchtigen Freunde in Wien*, aufgesammelt von Ignaz Edlen von Born, 1783-1788 (7 Quartalhefte zu 2 Jahrgängen), ÖNB, Druckschriftensammlung, 65.

R. 23.

- Polübiosz: *Historiae* 36. 16. Sipos Flórián fordítása
- Posner, Oskar: *Bilder zur Geschichte der Freimaurerei*, Reichenberg, 1927.
- Rawls, John, *Az igazságosság elmélete*, Bp. 1997.
- Realzeitung, 1786, 7,
- Reinalter, Helmut, *Die Freimaurer*. München, 2000,
- Reinalter, Helmut, *Joseph II. Und die Freimaurerei im Lichte zeitgenössischer Broschüren*, Wien, 1987, 17.o.
- Reinhold, Karl Leonhard, *Korrespondenz 1773-1788*, hrsg. Von Reinhard Laut, Eberhard Keller und Kurt Hiller, Stuttgart-Bad Cannstatt, 1983.
- Robinson, David: *Lysis- overall Interpretation*, [http://archelogos.com/project/archie-frameset.jsp?](http://archelogos.com/project/archie-frameset.jsp)
- Rogalla von Bieberstein, Johannes, *Geheime Gesellschaften als Vorläufer politischer Parteien*, in: *Geheime Gesellschaften*, hrsg. von Peter Christian Ludz, Heidelberg, 1979.
- Rorty, Richard, *Esetlegesség, ironia és szolidaritás*, Pécs, 1994.
- Rosenstrauch-Königsberg, Edith, *Literatur der Aufklärung 1765-1800*, Wien, 1988.
- Schindler, Norbert, *Der Geheimbund der Illuminaten: Aufklärung, Geheimnis und Politik*. In: *Freimaurer und Geheimbünde im 18. Jahrhundert in Mitteleuropa*, hrsg. Helmut Reinalter, Frankfurt a. M.. 1983.
- Schindler, Norbert, *Freimaurerkultur im 18. Jahrhundert. Zur sozialen Funktion des Geheimnisses in der entstehenden bürgerlichen Gesellschaft, in Klassen und Kultur*. Sozialantropologische Perspektiven in der Geschichtsschreibung, Frankfurt/M. 1981
- Schlegel, Friedrich, *Athenaeum töredékek* . In: August Wilhelm és Friedrich Schlegel: *Válogatott esztétikai írások*, Bp. 1980.
- Schön István, *Első nemzeti intézményeink megalakulása és a szabadkőművesek*, Magyar Tudomány (11): 1339-1351 (2000)
- Schüttler, Hermann, *Freimaurer und Illuminaten*. <http://www.thule-italia.net/esoterismo/Libri/Tedesco/Schuttler,%20Hermann%20-%20Freimaurer%20und%20Illuminaten.pdf>,
- Seneca, L.A., *A lelki nyugalomról*, in: L.A. Seneca, *A lelki nyugalomról*, Az élet rövidségéről, Budapest, 1992.
- Sömmering, Samuel Thomas, *Über die körperliche Verschiedenheit des Mohern von Europäer* Mainz, 1784.
- TESZ, Bp. 1970.
- The Constitutions of the Free-Masons, (1734). An Online Electronic Edition (<http://darkwing.uoregon.edu/~imcneely/410fm/readings/charges.pdf>)
- *The Project Gutenberg EBook of Laokoon, by Gotthold Ephraim Lessing*.
- Ulrich van der Heyden, *Rote Adler an Afrikas Küste. Die brandenburgisch-preußische Kolonie Großfriedrichsburg in Westafrika*. Berlin 2001.
- Ungvári Zrínyi Imre, *Az autenticitás interperszonlis formája*, in: *Lábjegyzetek Platónhoz 4*

A barátság, Szeged, 2005.

- Váczy János, *Kazinczy ferenc és kora*, első kötet, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1915.
- Valastyán Tamás, *Függés nélküli viszony – barátságkonceptiók a gondolkodásban* in: Lábjegyzetek Platónhoz 4 A barátság, Szeged, 2005.
- Vermes Katalin, *A test éthosza, A test és a másik tapasztalatainak összefüggése Merleau-Ponty és Lévinas filozófiájában*, Bp. 2006.
- Wilhelm A. Bauer, Otto Erich Deutsch és Joseph Heinz Eibl, szerk., *Wolfgang Amadeus Mozart: Briefe und Aufzeichnungen. Gesamtausgabe*, Kassel, 1962-75.
- Wininger, S.: *Große Jüdische National-Biographie*, 6. köt, Wien, 1941.
- Winkel Müller, Otto, *Les Compagnonnages. Eine Wurzel der Freimaurerei*, Frankfurt/Hamburg, 1967.